JOANNES LUDOVICUS VIVES,

DE VRIEND VAN

ERASMUS,

IN ZIJN LEVEN EN ALS MERKWAARDIG CHRISTELIJK THEOLOOG EN PHILANTHROOP DER 16e EEUW.

DOOR

W. FRANCKEN Az.,
Predikant te Rotterdam.

MET PORTRET.

TE ROTTERDAM, BIJ
VAN DER MEER & VERBRUGGEN.
1853.

GEDRUKT BIJ D. J. MENSING & Co.

JOHANNES LUDOVICUS VIVES,

DE VRIEND VAN

ERASMUS.

JOHANNES LUDOVICUS VIVES.

te Rotterdam, bij van der Meer & Verbruggen.

JOHANNES LUDOVICUS VIVES,

DE VRIEND VAN

ERASMUS,

IN ZIJN LEVEN EN ALS MERKWAARDIG CHRISTELIJK THEOLOOG EN PHILANTHROOP DER 16e EEUW.

DOOR

W. F R A N C K E N, Az.,

PREDIKANT TE ROTTERDAM.

Met Portret.

TE ROTTERDAM, BIJ
VAN DER MEER & VERBRUGGEN.
1853.

GEDRUKT BIJ D. J. MENSING & C^O.

Den WelEerwaarden Zeer Geleerden Heer J. F. BLAAUW, *Predikant te* Rotterdam.

GEACHTE VRIEND!

Toen gij voor eenige weken de gemeente, welke wij te zamen dienen, blijdschap gaaft, door de roeping naar Amsterdam *niet te volgen en hier te blijven, toen hebt gij ook mij als uwen ambtgenoot en vriend, vreugde bereid. Dadelijk dacht ik er aan, om u door het een of ander van deze mijne blijdschap te doen blijken; want al zijn geschenken de vriendschap zelve niet, toch zijn zij er soms de natuurlijke openbaring van. Ei zie! daar viel*

mij in, om dit mijn papieren kind aan u op te dragen. Vooruit weet ik reeds, dat gij die opdragt aanneemt en haar wel zult willen aanmerken, als een gedenkteeken, dat onze vriendschap, aan de Hooge School gesloten, hier te Rotterdam *vernieuwd, eene nieuwe periode is ingegaan, toen gij kondt besluiten, zoo niet om uwer vrienden wil, toch ook met het oog op hen, in deze gemeente te blijven.*

Mijne opdragt neemt zoo eene wat natuurlijker vlugt, dan waarover ik eerst mij verstout had te denken. Ik dacht namelijk aan den door ons beiden hoog vereerden ULLMAN. *Maar zij neemt tevens eene betere vlugt, regtstreeks nàar een' vriend, die, zal hij ook geen kritiek sparen, haar nogtans oefenen zal met een welwillend hart jegens den schrijver. Ja ook daarop reken ik, dat gij, die zelf al uwe krachten aan onze gemeente toewijdt, mij gelooven zult bij de betuiging*

dat dit geschrift vaak in snipperuren werd bewerkt. Reeds kent gij er ook de wording van. De warme belangstelling, die wij van stonde aan koesterden voor het uitnemende Volkschrift: de Vriend van Rijk en Arm, *bragt mij de verhandeling van Mr.* J. DE BOSCH KEMPER *in handen over* VIVES. *Ik stond versteld over de reine Evangelische denkbeelden van dien Philanthroop der zestiende eeuw, en begon mij reeds te schamen zijnen naam zelfs niet te kennen. Die schaamte trok weg, toen ik bemerkte, dat ik hier niet de eenige was; maar mijne belangstelling klom toen ik, eerst uit de Utrechtsche Bibliotheek, nader uit de oude Boekerij onzer groote Kerk zijne Opera in handen kreeg. Straks stond mijn plan vast, ik zou een monographie geven. Zij had eerder moeten afgewerkt zijn, maar gij weet hoe onze drukke ambtsbezigheden en de woelige tijd onzes levens, eenig gezet*

studiewerk bijster moeijelijk maken, althans voor niet zoo sterke hoofden, als ik sommigen onzer tijdgenooten benijd. Aan die vertraging is tevens toe te schrijven, dat eene Dissertatie over VIVES, *als theoloog, eerder het licht zag* (1). *Doch het eene geschrift zal u blijken het andere aan te vullen; ik kon gedeelten in het oorspronkelijk Latijn, die ik in Bijlagen had willen geven, achterwege laten, daar* BRAAM *altijd* VIVES *woorden zelve geeft; en terwijl hij slechts één geschrift van* VIVES *bespreekt, nam ik meerdere van diens geschriften op in mijne beschouwing, behandelde zijn leven uitvoeriger, en kon aan het einde mijne winst doen met enkele opmerkingen, in welke de geest van den Promotor ons tegenkomt. Doch genoeg hiervan; geloof mij alleen nog,*

---

(1) H. G. BRAAM *Dissertatio, exhibens,* J. L. VIVIS *Theologiam Christianam.* Groningae 1853.

als ik u zeg nimmer de moeijelijkheid eener goede monographie zoo beseft te hebben, en van nu voortaan op dit gebied nog meer ingenomen te zullen wezen met NEANDER *en vooral met* ULLMAN. *Het is zoo moeijelijk niet te veel en niet te weinig te geven; en moeijelijk vooral om eenen man als* VIVES *de regte plaats aan te wijzen in zijnen tijd en eeuw. Ik heb gedaan wat ik kon, en zeker weet ik, dat de geest van* VIVES *theologie en vooral zijne philanthropische beschouwingen, niet alleen als historisch verschijnsel maar ook om hunnen aard zelven, bij u belangstelling zullen vinden en sympathie. Vriend! ik acht het een zegen van God, dat vele van* VIVES *aanschouwingen, waardoor hij boven zijnen tijd stond, tot onzen tijd behooren. Voor mij althans, en ik meene het zal ook voor u wezen, werd hij eene nieuwe vingerwijzing uit den Hooge, om liefde meer en meer als ziel en eindstrekking des*

Christendoms te beschouwen; ook midden in eenen tijd, in welken zich de strijd des zestiende eeuw schijnt te gaan herhalen. Ik schaam mij niet te belijden veel van den katholieken VIVES *geleerd te hebben, en bidde der Roomsch-Katholieke kerk van onze dagen velen toe, zooals hij was. Doch lang genoeg voor een' brief; wij wonen ook digt genoeg bij elkander, om een en ander te bespreken. Mogen wij het nog lang kunnen doen, en God u voortdurend ten zegen stellen dier Kerk, die niet Roomsch, niet Calvinistisch, niet Luthersch, maar Christelijk is. — Gij weet mij*

ROTT. 7 October, 1853. *Uw Vriend,*

W. FRANCKEN, Az.

INHOUD.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DERDE GEDEELTE.

INLEIDING.

(Apud alterutros de pace mentionem facere suspicione non caret favoris partium adversarum.)

VIVES.

De zestiende eeuw, zoo merkwaardig in de ontwikkelingsgeschiedenis der europesche menschheid, op het gebied vooral des maatschappelijken en godsdienstigen levens, is de tijd van groote karakters. In vele opzigten waren de denkbeelden en aanschouwingen, wier kracht den stroom der geschiedenis in eene nieuwe bedding heeft geleid, niet nieuw. Ja, wie niet onbekend is met de geschiedenis der herstelling van de klassieke letterkunde in *Italie*, noch een vreemdeling in de geschriften van hen, die een groot man van onzen tijd teregt Hervormers vóór de Hervorming heeft genoemd, dien kan bij oppervlakkige beschouwing de vraag moeite baren: waarom de nieuwere geschiedenis niet eene halve eeuw vroeger is geboren. Maar de geschiedenis der ook in hare ontwikkeling vrije menschenwereld, gaat aan de hand der eeuwige Voorzienigheid langzaam haren weg.

Eerst de zestiende eeuw namelijk, om van andere oorzaken te zwijgen, zag zulke mannen geboren worden, als in staat waren, om hetgeen door de wetenschap voorbereid en door de vroomheid in kleinere kringen beproefd was, zamen te vatten, tot enkele groote beginselen terug te leiden, en door krachtvolle daden tot gemeengoed der menschheid te maken.

Zulke mannen waren, in den vollen zin des woords, de Hervormers; en daarom waren zij van zoo onberekenbaren invloed, omdat zij wetenschap, vroomheid en daadkracht in zich vereenigden. Hunne biographie en van die hen het naast omringden, is dientengevolge tevens de geschiedenis van hunnen tijd; hunne persoonlijkheid drukte aan dien tijd het bepaalde karakter in. Ja van hen ontleenden niet alleen, die met hen ééne rigting volgden, historische belangrijkheid, maar evenzeer die lijnregt zich tegen over hen stelden. Hoe meer de zestiende eeuw haren loop volbrengt, hoe meer zij in scherp geteekende tegenstellingen zich vertoont; het oog heeft bijna geen tijd, om te verwijlen bij hen, die zich tusschen of buiten deze tegenstellingen bewegen. Eene stem, die voor gematigdheid en vrede het woord voert, al spreekt zij goed en menschelijk en Evangelisch, wordt niet gehoord ten dage des strijds om de hoogste goederen des levens, en terwijl iedere andere strijd of in wezenlijk of in voorgewend verband daarmede staat. Die nog aan verbetering van het bestaande gelooft en haar vooral daarom wenschelijk acht, omdat hij, het oog alleen op sommige verschijnselen gerigt, hervorming niet van omwenteling weet te onderscheiden, wordt, wanneer eens de hervorming begon, òf bij beide partijen verdacht, òf vergeten, hoeveel schoons en der behartiging waardigs zijne pen ook ter neder schreef.

Dit laatste zal vooral zijn lot wezen, wanneer zijn

geest juist naar die zijden der waarheid zich keerde, welke in den grooten strijd zijner dagen op den achtergrond traden en eerst later in haar groote gewigt werden erkend. Zulk een man wordt vaak eerst veel later naar verdienste gewaardeerd.

Met een en ander zijn de redenen genoemd, waardoor de man, wiens leven en christelijke geest dit geschrift gaat behandelen, in de geschiedenis van zijnen tijd en in die der christelijke theologie zoo geheel bijna vergeten werd. Noemde ook de geleerde wereld, met het oog op zijne literarische verdiensten, zijnen naam eens in éénen adem met BUDEUS en ERASMUS; — beleefden ook niet weinigen zijner geschriften tot in de achttiende eeuw onderscheidene uitgaven en vertalingen; — wijdden FOPPENS, SAXE, PAQUOT uitvoerige artikels aan de vermelding dier geschriften: als christelijk theoloog is hij door zijne eeuw naauwelijks opgemerkt, zijn naam is bij velen straks alleen blijven genoemd worden als uitgever van Augustinus' Civitas Dei; en terwijl in de geschiedenis van zedekunde, wijsbegeerte, opvoeding en apologie zijn naam tusschen die van anderen niet veel meer dan vermeld werd, heeft het VIVES nog nimmer mogen gebeuren, om eenigzins hoogere plaats zich te zien aanwijzen in de geschiedenis der christelijke kerk en der christelijke theologie. Spanjaard van geboorte, leefde en werkte hij in de Zuidelijke Nederlanden, maar geen Nederlandsch theoloog bijna kent hem. — Doch reeds werd daarvan de reden genoemd. Karakter en meer nog de omgeving en kring, waarin hij zich bewoog, verhinderden VIVES om groot in daden te worden; en dat vorderde de beweging zijner eeuw. Hoe practisch zijne christelijke godgeleerdheid was, hij bleef geleerde; en ook dit was voor zijnen tijd niet genoeg. Roomsch-Katholiek, door opvoeding en door gemis aan bekendheid

met de Reformatie, en toch zonder dit zelf te weten met zijne zuivere Evangelische denkbeelden en rationeel-religieuse opvatting des Christendoms, aangekant tegen den geest van het Roomsch-Katholicisme, noemde geen der twee groote strijdende partijen hem ten volle haar eigendom. En gelijk hij geen besef had van de groote beginselen, om wier handhaving en toepassing de Hervormers de geestelijke wapenrusting hebben aangegord, zoo hebben dezen en hunne geestverwanten uit den aard der zaak geen oor nog voor de woorden des vredes en der gematigdheid, die VIVES laat hooren. En VIVES theologie was niet voor zijnen tijd. Zij is meer Johanneïsch, dan Paulinisch; geen besef hebbende dat judaïstische werkheiligheid en paganistische schepselen-vergoding, de grondfouten waren der Roomsche Kerk, kwam de hooge waardij van PAULUS genadeleer niet tot zijne bewustheid. Maar vol van den geest van PLATO en van de profetie der Grieksche wijsbegeerte, als opleiding tot CHRISTUS, was hij vatbaar voor de hoogste ideën des Christendoms, zooals JOHANNES die ons geeft. Doch de inleiding tot een geschrift over VIVES mag hier niet verder gaan; de lezers moeten zelve in staat worden gesteld om te oordeelen. Doel dezes boeks immers is, om VIVES bekend te maken; wier blik veelzijdiger en dieper is in de geschiedenis, mogen er door worden in staat gesteld, om beter dan de schrijver aan het einde zal beproeven, de eigenaardige belangrijkheid van VIVES' theologisch en christelijk-philantropisch karakter op den regten prijs te stellen in verband met zijnen tijd.

Het EERSTE DEEL zal gewijd zijn aan VIVES' *leven* en *chronologische opgave zijner geschriften.* Het TWEEDE DEEL zal den *hoofdinhoud* mededeelen van zijne voornaamste *theologische en christelijk-praktikale* werken. Het

DERDE DEEL eindelijk zal eene *proeve* bevatten tot *waardering van* VIVES *in verband met zijnen tijd.* — Vooraf ga eene opgave van

BRONNEN

bij de bewerking gebruikt,

1°. LUDOVICI VIVIS Opera Omnia. Apud Nic. Episcopium.

Basiliae 1555. Deze uitgave bestaat uit twee foliobanden, te zamen bijna 1700 folio's. Ook de verschillende voorredenen en opdragten leveren menige bijzonderheid, die voor de kennis van VIVES belangrijk is.

2°. Eene betere editie is: J. L. VIVIS Opera, distributa et ordinata in argumentorum classes praecipuas a G. MAJANSIO. Item *Vita* VIVIS. VALENTIAE 1782—1790. 8 Tomi Q°. Deze uitgave schijnt in ons Vaderland niet te vinden; althans noch te *Utrecht* noch te *Leyden*, ook niet in de Koninklijke Bibliotheek te *'s Gravenhage*. Ook bleef eene aanvrage in: *de Navorscher* zonder gevolg. NIMÈCHE (zie onder) schijnt haar gebruikt te hebben. Één enkelen brief uitgezonderd, bevat zij niet meer, dan de eerste uitgave van 1555, vermeerderd met de na te melden Farrago Epistolarum.

3°. De *brieven* van VIVES.

a. *Twintig* brieven aan ERASMUS, één aan JOHANNES, Bisschop van *Lincoln*, één aan ADRIAAN VI, één aan KAREL V, twee aan HENDRIK VIII komen voor: VIVIS Opp. Tom II, 932—978 et passim, en zijn grootendeels behalve in het 3e deel der uitgave van ERASMUS door CLERICUS, ook opgenomen in: *Melanthonis* Epistolar. Libr. IV, quibus accedunt Th. MORI et VIVIS Epistolae Ed. Peucerus. Londini 1642. Het vermoeden van PAQUOT, dat hier nieuwe brieven gevonden worden, is ongegrond. Want de andere brieven, ook nog een aan HENDRIK VIII, vinden wij alleen in

b. *J. L. Vivis* Epistolarum, quae *hactenus* desiderabantur Farrago; adjectis etiam quae in ipsius Opp. exstant. *Antverpiae* 1556. Naar onze paginatuur bevat het 200 bladzijden in klein Octavo. De Utrechtsche Bibliotheek heeft het mij geleverd.

c. Nog twee brieven aan BUDEUS komen voor in: *Goldasti* Epp. Philologicarum Centuria Una. *Francf.*

3°. *Nicol. Antonii.* Bibliotheca Hispanorum Scriptorum (Romae 1672). Tom. I, 552—556.

4°. *Foppens.* Bibliotheca Belgica (Brux. 1739), Tom. II, 679—681. — *Paquot* Memoires pour servir à l'histoire litteraire des 17 Provinces des Pays-Bas, etc. (Louvain 1763), Tom II, 34—60. — *Dupin* Bibliothéque des Auteurs Ecclesiastiques, Tom. XIV, 99—102. — *Nicéron* Memoires des Hommes Illustres (Paris 1733), Tom. XXI, 172—185.

5°. *Reiffenberg.* (Onder te vermelden) NIMÈCHE Memoire sur la vie et les Ecrits de JEAN-LOUIS VIVÈS; voorkomende in: Memoires Couronnées de l'Académie Royale des sciences et belles lettres de Bruxelles, Tom. XV, 1—126 (1841). Het eerste gedeelte is aan VIVÈS leven, het andere aan een beredeneerd overzigt zijner schriften gewijd. Uit een literarisch oogpunt zeer naauwkeurig bewerkt, wordt het theologisch-christelijk standpunt van VIVÈS naauwelijks aangeroerd.

6°. *J. de Bosch Kemper.* J. L. VIVÈS geschetst als christelijk Philanthroop der Zestiende Eeuw. Amsterdam 1851. (Vergel. *Jaarboeken* van Regtsgeleerdheid enz. XII, 471 verv.)

7°. Andere schrijvers, als *Meiners*, *Buhle*, *Fabricius*, *Pelt*, *Ritter*, enz., die in het voorbijgaan, van VIVÈS hebben melding gemaakt, noemen wij ter gelegener plaats

EERSTE GEDEELTE.

HET LEVEN EN DE GESCHRIFTEN VAN VIVES.

(Vita Christiani, memoria beneficiorum Dei perpetua; gratitudo erga benefactorem; amor erga Optimum; ex amore Dei amor hominum; amor Dei retractio a vanitate, stimulus ad sancta opera; amor hominum retractio a nocendo).

VIVES.

JOHANNES LUDOVICUS VIVES werd geboren, te *Valencia*, in *Spanje*, den 6den Maart 1492 (1). Beide zijne ouders, JOHANNES VIVES en BLANCA MARCH, behoorden tot niet onaanzienlijke geslachten, maar schijnen niet rijk te zijn geweest (2). Hunne ongestoorde en innige huwelijksliefde maakte een diepen, onuitwischbaren indruk op het hart van onzen VIVES; de eendragt, van welke hij in zijne jeugdige jaren getuige was, mag mede hebben gewerkt, dat liefde tot vrede in lateren tijd een hoofdtrek van zijn karakter werd. Vooral het beeld

---

(1) De berekening van dezen datum is van MAJANSIUS. Z. NIMÈCHE, a. w., bl. 13.

(2) Hij had er een' oom, DIXERAS, die in 1531 stierf, en eene of meerdere zusters. Zie FARRAGO, pag. 28—31. Waarschijnlijk was ook van zijne familie, misschien zijn vader, JUAN VIVES, welke in 1502 voor een korten tijd in handen der inquisitie viel. LLORENTE, Gesch. der Sp. Inquisitie, I, 338.

zijner moeder bleef hem dierbaar; haar noemt hij later bij de teekening der christelijke vrouw in betrekking tot hare kinderen, met name, als welke innige liefde met wijze gestrengheid wist te vereenigen (1). Ofschoon ook *Spanje* niet geheel was uitgesloten van den weder ontwaakten ijver voor klassieke studieën, schijnt dit zich meer tot enkele uitstekende mannen bepaald te hebben. VIVES zelf althans, hoe vol ook van liefde voor zijn vaderland, gaf naderhand de billijkheid toe der klagten, dat te *Parijs* de Spanjaarden 't meest van allen zich in de beuzelarijen der scholastiek verliepen (2). Zijne leermeesters te *Valencia*, zekere AMIGUETUS en SIESO waren dan ook mannen der oude school; en de geest waarin zij VIVES opvoedden, wordt best gekend uit de bijzonderheid, dat hij in zijne jongelingsjaren, mondelings of schriftelijk, hevig zich uitliet tegen ANTONIUS NEBRISSENSIS, een Spanjaard, die toen uit *Italie* in zijn vaderland den lust tot klassieke studieën zocht over te brengen (3). Toch schijnt VIVES reeds in *Valencia* ook grieksch te hebben geleerd, omdat hij daarvan met geen woord melding maakt in de beschrijving van zijn Universiteitsleven te *Parijs*. Dat overigens de Roomsch-Katholieke vorm, waarin hij in zijne jeugd het Chris-

(1) Blanca mater mea, cum in conjugio sedecim egisset annos, nunquam a me visa est rixari cum patre meo; eadem erat illis mens et affectus simillimi. — Nullum filium mater tenerius amavit, quam mea me; — nullum mortalem magis in oculis tuli adolescens, cuius nunc memoria sacratissima est. VIVES *de christiana femina*. Opp. II, 712, 738.

(2) Naderhand, ten jare 1526, getuigde VIVES van Spanje: dat voor de komst der Gothen de letteren daar bloeiden; daarna 800 jaren lang, rara illic eruditio aut sordida aut de faece hausta. Nunc vero, ubi sublatis perpetuis hostibus, domi quies aliqua parta est, incipit pristinum decus illud aspirare etc. Opp. II, 817.

(3) NIC. ANTONIUS, l. c. I, 552. NIMÈCHE a. w., bl. 15.

tendom leerde kennen, diepen indruk op hem heeft gemaakt, zal ons naderhand blijken zoowel uit zijne geheele onderwerping aan het gezag der kerk, als uit zijne hooge ingenomenheid met de vereering van MARIA. Op zeventienjarigen leeftijd ging hij naar de Universiteit te *Parijs*. Hij volgde daarin de gewoonte van zijnen tijd, vooral van *Spanje*. *Parijs* werd geacht het middenpunt te zijn van philosophische en theologische geleerdheid (1). Maar zoo hoog die Universiteit in veler schatting stond aangeschreven, zoo rampzalig was in vele opzigten haar wezenlijke toestand. Juist VIVES zelf is het, die ons daarvan naderhand een hoogst belangrijk tafereel uit eigen ervaring heeft geleverd (2). Beklaagde hij zelf den kostelijken tijd, daar aan de spitsvondigheden der scholastiek verbeuzeld; wenschte hij zelfs voor geld de kunst te kunnen koopen, om zijn hoofd te ontledigen, van de smakelooze nietigheden, waarmede het daar was opgevuld: wij zien er juist den grond gelegd tot een hoofdstreven van zijn verder leven. Gelijk ERASMUS en LUTHER ieder op hun standpunt, warme kampioenen zijn geworden voor waarheid en licht, door eerst zelf zich in kloosterlijke duisternis bewogen te hebben: zoo heeft VIVES èn op zijne leerlingen, èn door zijne schriften op vele anderen, ter ontdekking van de dorheid van het scholasticisme en ter aanbeveling der waarachtige wetenschap, langs dezen weg zoo gunstig leeren werken. In het bovengenoemde opstel, bidt hij zijnen vriend FORTIS en al zijne spaansche landgenooten,

---

(1) Veel belangrijks vindt men omtrent de geschiedenis en den geest der Parijsche Universiteit bijeen in MEINERS Geschichtliche Vergleichung des Mittelalters u. z. w. *Hanov.*, 1793, II, 463 seqq. Vergel. DELPRAT, over de Broederschap van G. GROOTE, bl. 209, 210.

(2) In zijn: Liber contra Pseudo-dialecticos. Opp. I, 272—288. Het in den tekst voorkomende is daaruit ontleend.

bij al wat dierbaar is, hoe eerder hoe beter zich te onttrekken aan die tijdsverbeuzeling. Hij dankt God verlost te zijn uit de stikke duisternis (1), die hem te *Parijs* zoo omringd en verblind had, dat het hem, eens tot betere studie gebragt, vaak moeite kostte, om te vergeten, wat toen zijne ziel vervuld en hem menigmaal de nachtrust had geroofd. Hij vergelijkt de Universiteit bij eene oude vrouw, die op achthonderdjarigen ouderdom telken dage meer begint te beuzelen, en haren dood nabij schijnt. Zwaar zou de verantwoording aan God wezen, vooral van die Gymnasiarchen, die uit laakbare geldzucht en met den schijn van ijver voor de godsdienst, het onderwijs opdroegen aan zulken, die zelve nog bijna even onwetend als hunne leerlingen, het hoogste toppunt van kennis zochten in armzalige woordenzifterijen en zoogenaamd dialektische twisten, die vaak in een vuistgevecht eindigden. En waarlijk! de proeven, die VIVES van een en ander geeft, doen ons levendig beseffen, hoe hij zich als in eene nieuwe wereld gevoelde, toen hij tot de klassieke wereld, tot de lezing van den Bijbel en van de beste Kerkvaders was ingeleid. Eene enkele getuigenis moge hier volstaan. Nadat hij eenige dialektische woordenzifterijen heeft medegedeeld en de barbaarsche verdraaijing van het Latijn aan de kaak gesteld, gaat hij dus voort (2): „ Ik kan niet zwijgen van de groote schade voor het heil der zielen, dat juist den monniken en geestelijken al die ongerijmdheden, worden ingewerkt, ja dat de theologanten schijnen te meenen dat niets juist kan worden uitgedrukt, dan gesausd met het bittere kruid en overdekt met de beuzelarijen van sophismen. Zoo was er een die hoorde dat AUGUSTINUS een goed

---

(1) E tenebris istis cimmeriis.

(2) In Psendo-dialecticos. Opp. I, 275.

dialecticus was; hij neemt daarom gretig een van diens geschriften ter hand, al verblijd, dit of dat raadsel te zullen aantreffen (novum casum aut aliquam instantiam). Miratum ferunt ipsum in homine tam logico, ne verbum quidem esse de asinis, et alter alius, non de instantiis, non de casibus, non de reduplicativis. Nog meer verwonderde hij zich, dat een man als AUGUSTINUS over de leer der Drieëenheid handelende, met geen woord gerept had: de distributione completa et incompleta, de particularizatione, de singularizatione enz. En hoe had AUGUSTINUS over den doop kunnen schrijven, zonder de oplossing van deze vragen: aqua requiritur ad baptismum et ad b. requiritur aqua? An detur minima aqua, quae exigitur, minima, quae non exigitur; maxima, quae non requiritur, maxima, quae sufficit etc. VIVES voegt er hekelend bij, dat de reden waarom AUGUSTINUS zulke vraagstukken onaangeroerd liet, geen andere was, dan dat hij *latijn* schreef, en eene zuivere taal voor zulke verhevenheden niet te gebruiken was."

En toch heeft zich bij hem reeds te *Parijs*, hoewel later verheugd van daar te zijn weggegaan, eene betere rigting ontwikkeld. In hoeverre daarop toen reeds de lezing der geschriften van ERASMUS invloed hebbe geoefend, of de veranderde zienswijze van twee zijner leermeesters, GASPARUS LAX en DULLARDUS, van wie hij getuigde, dat zij zich menigmaal beklaagden zoo langen tijd aan scholastieke beuzelingen te hebben verdaan (1);

---

(1) In Pseudo-dialecticos. Opp. I, 284. DULLARDUM ego et GASPARUM LAXEM, praeceptores olim meos, quos honoris causa nomino, querentes saepe audivi summo cum dolore, se tam multos annos rei tam futili atque inani impendisse. — Ik leid de verandering van hunne denkbeelden, tijdens het verblijf van VIVES, hieruit af, dat hij ergens anders van deze leermeesters getuigt, dat zij tegen philologische studieën hem (v.) hadden ingenomen.

in hoeverre daartoe misschien heeft medegewerkt eene reize naar *Brugge* in 1512 (1), mag bij gemis van bronnen in het midden worden gelaten. Zooveel is zeker, dat het eerste ons bekende geschrift van VIVES, te *Parijs* in 1514 opgesteld, reeds eene groote kennis aan klassieke schrijvers verraadt, daar hij ter verheerlijking van de overwinningen, door CHRISTUS behaald, een groot gedeelte der Romeinsche geschiedenis doorloopt (2). Maar te gelijk wordt hier nog die vrije en redelijke waardschatting gemist van de Romeinsche en Grieksche oudheid, welke eerst de vrucht van verdere studiën, en ook van meer Evangelische denkbeelden kon worden. In 1518 en 1519 vinden wij hem voor goed gevestigd te *Leuven*, en in vriendschappelijke betrekking tot ERASMUS, zoodat de kennismaking met dezen en diens invloed op hem waarschijnlijk dagteekent van 1516 toen ERASMUS, te *Brussel* tot hofraad benoemd, zich met der woon nederzette in de eerstgenoemde stad. Men zou zich van den staat der Leuvensche Akademie een verkeerd denkbeeld vormen, indien men dezen alleen afmat naar den hevigen strijd der monniken en professoren, daar tegen LUTHER en ERASMUS gevoerd. Zoolang deze niet was uitgebroken, schijnt er althans niet minder dan te *Parijs* een streven naar verandering en verbetering te zijn gevonden; en de namen van DORPIUS, CRANEVELD, BRIARDUS ATTENSIS worden met lof vermeld (3). ERASMUS zelf geeft soms van *Leuven* eene gunstige getuigenis, als hij hier de theologanten om

(1) Ik neem deze reis aan op getuigenis van NIMÈCHE.

(2) 't Is een soort van oratorische dialoog, getiteld *Christi Triumphus*. Opp. II, 131—137.

(3) Zie REIFFENBERG. Quatre Memoires sur les deux premiers siècles de l'Université de *Louvain;* te vinden in de: Nouveaux Memoires de l'Academie Royale de *Bruxelles*. Tom. VII.

hunne humaniteit roemt, en ginds den ijver der studenten prijst (1). Zeker steekt daartegen weder menig ander verschijnsel scherp af, als b. v. DORPIUS zich liet overhalen om ERASMUS aan te vallen van wege diens Encomium Moriae of als aan VIVES, die verlof vroeg om het Somnium Scipionis van CICERO te verklaren, werd geantwoord dat men hier er geen faculteit voor droomuitlegging op nahield (2). Misschien is de Leuvensche Akademie een sterksprekend bewijs, hoe vooruitgang in humanistische studiën op den duur niet te vereenigen was met blinde onderworpenheid aan het gezag der Roomsch-Katholijke Kerk. 't Is toch opmerkenswaardig, dat bijna alle leeraars aan de Leuvensche School van eene Roomsch-Katholieke zijde geprezen zijn, als bestrijders van de Luthersche ketterij, VIVES daarentegen wel om zijne literarische verdiensten geroemd is, maar zijne meer godsdienstige en theologische geschriften bijna niet genoemd worden (3). En de hem zelf misschien bedekte reden, waarom VIVES, in 1521 van *Leuven* verwijderd, zich niet meer vast daar gevestigd heeft, mag wel deze wezen, dat hij daar zou gedwongen zijn, om zich of aan de zijde der strijdlustige monniken en geestelijken te scharen, of door zijnen gloeijenden ijver voor de klassieke studiën den schijn op den hals te halen van gemeenschap met de Lutheranen.

---

(1) ERASMUS oordeelt *gunstig* over de Leuvensche Universiteit, *Opp. Ed. Clerici.* Tom. III, Ep. 293, 586, 595. Ed. Bas. Tom. III, 123, 534, 542).

Ongunstig, Opp. Ed. Clerici. Tom. III, Ep. 587, 611. (Ed. Bas. 3, 540).

(2) Deze bijzonderheid geeft PAQUOT, l. c.

(3) Bij voorbeeld door AUBERTUS MIRAEUS, Decanus te *Antwerpen*, in zijne *Bibliotheca Ecclesiastica* 1649, afgedrukt in FABRICIUS, *Bibl. Eccles.* 1718.

Noch het een noch het andere wilde hij; het laatste om zijne welgemeende verkleefdheid aan de Roomsche Kerk, het eerste, om zijne liefde en lust naar licht en vrede. Hoe dit zij, tot 1521 vinden wij VIVES eene enkele maal uitgezonderd, te *Leuven;* hij schijnt daar een' kring van meer bijzondere leerlingen rondom zich verzameld te hebben, die hij voornamelijk tot de studie der klassieken inleidde (1). Onder dezen bekleedt eene eerste plaats WILLEM VAN CROY, toen reeds op nog geen twintigjarigen leeftijd, benoemd tot aartsbisschop van *Toledo*, in de plaats van den bekenden XIMENES. Ook anderen worden nog genoemd. Van den geest, waarin dit onderwijs gegeven werd, tevens van VIVES' eigen ontwikkeling, getuigen de geschriften uit deze jaren. Het waren voorlezingen over deze en gene onderwerpen der klassieke wereld, verklaringen van VIRGILIUS, CICERO, ISOCRATES. Vooral maakten zijne zoogenaamde declamationes grooten opgang, daar zij bijv. de hooge bewondering van THOMAS MORUS en ERASMUS trokken. Onze aandacht trekt het meest eene historische verhandeling over den merkwaardigen vrede des Romeinschen rijks, ten tijde van de geboorte des Verlossers; waarin VIVES te regt de hand der Voorzienigheid ziet. Verder eene warme lofverheffing van MARIA de moeder des Heeren, die verheven wordt boven alle godinnen van *Griekenland* en waardig is veel hoogeren roem te ontvangen, dan vele godinnen van de heidensche dichters. Ook hebben wij uit dezen tijd *Overdenkingen over de zeven boetpsalmen.* Uit de opdragt aan zijnen hooggeplaatsten leerling blijkt, dat VIVES geen Hebreeuwsch kende, maar tot beter ver-

(1) In 1841 las men volgens NIMÈCHE, op een huis te *Leuven* nog deze inscriptie: Hic gemini fontes Graecus fluit atque Latinus. Sic eos appellat LUDOV. VIVES, enz.

stand der Psalmen de vertaling der zeventig plagt te vergelijken met de Vulgata. Die overdenkingen leveren overigens niets bijzonders op; zij zijn meer breed dan diep, en vertoonen alleen eene, naderhand bij VIVES zeer ontwikkelde strekking, om het menschvormige van sommige voorstellingen omtrent God op te merken en te verklaren. Wel klinkt het vreemd aan DAVID woorden omtrent den Godmensch en Diens zoenbloed in den mond te hooren leggen, maar aan de andere zijde is het opmerkelijk bijna geenerlei toespeling te hooren op de Mis of eenig ander gedeelte der Roomsch-Katholieke eeredienst. — Hooger dan genoemde geschriften staan ongetwijfeld, de verhandeling over den oorsprong, de secten en den lof der philosophie. Deze laatste omvat bij hem de kennis van alle goddelijke en menschelijke zaken; en terwijl hij van de astronomie, muzijk, geometrie, dan van de veel hooger staande jurisprudentie en moraal eene ontwikkelingsgeschiedenis tracht te geven, verder de onderscheidene philosophische scholen der Grieken doorloopt en aan de Dialektiek en Grammatica den rang van hulpwetenschappen toekent, is hij vol van den lof van de kennis der godsdienst, door welke de menschheid beschaafd en hare bestemming wordt tegengeleid. Verwonderlijk is de rijkdom der kennis van de grieksche oudheid. Orde en juistheid worden alleen gemist; vooral blijft het duister, wat hij onder de hooggeprezene theologica verstaat, die ten deele aan de mysteriën der Grieken en straks weder alleen aan het Christendom haren oorsprong verschuldigd schijnt te zijn. Hoe het zij, onder de eerste pogingen om eene geschiedenis van wetenschappen te geven, verdient dit geschrift eene plaats. De inhoud van zijn tweede wetenschappelijke boek, eene verhandeling tegen de scholastieken, bij name te *Parijs*, is ons reeds uit vroegere vermelding

bekend. Als karakteristiek noemen wij alleen nog de vergelijking der Parijsche dialektikers bij schilders, die hun geheele leven met verwbereiding doorbrengen, in plaats van ze op het doek te brengen; en verder, hoe die schoolgeleerden door hunne eigengemaakte taal, alleen binnen de wanden hunner kampplaatsen disputeren en haarkloven konden, maar daar buiten geheel ongeschikt en als vreemdelingen stonden te midden van het werkelijke leven. Iets wat VIVES te meer hinderde, omdat hij wetenschap op het leven, de ontwikkeling en geluk des menschen wenschte toegepast te zien: zoo alleen bereikte zij de van God haar gegeven bestemming (1).

Kort na de uitgave van zijn geschrift tegen de Parijsche scholastieken, deed VIVES, in gezelschap van zijnen leerling VAN CROY, eene reis naar die stad. Hij zelf geeft in eenen brief aan ERASMUS een verslag daarvan: 't viel hem mede, dat men er niet over vertoornd was. Veeleer was hij met groote onderscheiding ontvangen, en onder meer aangename indrukken, vermeldde hij vooral zijne kennismaking met BUDEUS; en als mensch, en vooral als geleerde, achtte hij het eenen rijkdom dezen man nu zijn vriend te mogen noemen.

---

(1) Ik laat hier de onderscheidene titels volgens, met plaats en tijd der vervaardiging.

1°. *Christi Triumphus*, Parisiis 1514.

2°. *De Initiis, Sectis et Laudibus Philosophiae*, Lovanii 1518. Opp. II, 3—14.

3°. *Meditationes in VII Psalmos Poenitentiae*, Lovanii 1518. Opp. II, 145, seqq,

4°. *Virginis Dei parentis Ovatio; de Tempore quo natus est* CHRISTUS, *etc.* Lovanii 1519. Opp. II, 120, seqq.

5°. *Declamationes etc.* Opp. I, passim.

6°. *Praelectiones* in Virgilium, Ciceronem, Isocratem etc. Opp. Tom I, passim.

Alles had hem getoond dat de liefde voor klassieke studieën ook te *Parijs* meer en meer toenam (1).

Maar de naam van VIVES zelven begon hoe langer hoe meer genoemd te worden in den kring der geleerden. ERASMUS schreef aan MORUS: „ Is est de numero eorum, qui ERASMI nomen obscuraturi sint; est animo mere philosophico, et heram illam, cui omnes sacrificant, litant (gelukkig offeren) perpauci, fortiter contemnit (de scholastiek). Non alius magis idoneus est qui Sophistarum phalangas profliget, in quorum castris diu meruerit."

ERASMUS schreef verder aan den geneesheer en raadsman van FERDINAND, den broeder van KAREL V, dat hij niemand beter kon noemen, om leermeester te zijn van dezen prins, te meer daar VIVES ook het Spaansch en het Fransch grondig kende. En in den zelfden geest is zijne getuigenis aan BUDEUS; miste hij vroeger bij al de geleerdheid van VIVES, gemakkelijkheid en bevalligheid van uitdrukking, nu was het, als hoorde men de ouden zelve spreken (2). Ook BUDEUS was hoogelijk met VIVES ingenomen. Deze schijnt ook een oog gehad te hebben voor het vredelievende karakter dat zich naderhand zoo schoon in VIVES heeft vertoond. Want aan ERASMUS schreef hij: „ Ejus humanitas singularis et erudita glutinum tenacissimum esse poterit amicitiae nostrae" (3)! Eene hoop, die VIVES bij eene later

---

(1) Zie den brief van VIVES uit *Parijs* in; ook in Er. Opp. Tom. III, Ed. Clerici, N°. 610. *Farrago Epist.* VIVIS, *Antv.* 1556, pag. 45—50. Het antwoord van ERASMUS (Opp. III, N°. 611) bevat niets dan klagten, dat terwijl men zelfs in *Parijs* zich van de Sophistiek begint te bekeeren, *Leuven* zich tegen de studia humaniora hoe langer hoe meer verzet.

(2) Zie de drie hier bedoelde brieven in ERASMI, Opp. (Ed. Clerici) III, N°. 385, 496.

(3) Zie den brief in ER. *Opp.*, l. c. N°. 432.

gevolgde verkoeling tusschen BUDEUS en ERASMUS heeft trachten te vervullen (1). Maar vooral THOMAS MORUS kon zich niet verzadigen in den lof van VIVES; zulk een latijnsche stijl, zulk een indringen in den geest der oudheid kwam aan MORUS voor, een half wonder te wezen. Hij schaamde zich, eigen geschriften vergelijkende met die van den nog zoo jeugdigen man, of verblijdde zich in het vinden van eenige overeenkomst (2). Van harte hoopte hij dat VIVES' hooggeplaatste leerling, WILLEM VAN CROY, zulk eenen leermeester op den regten prijs zou stellen en hem bewaren voor het bittere lot, dat vaak de besten treft.

Helaas! dat deze wensch van MORUS onmogelijk werd gemaakt door den dood. In het begin van 1521 overleed WILLEM VAN CROY, en daarmede ontviel aan VIVES een steun, die hem in het vervolg van zijn moeijelijk leven zoo zeer te stade had kunnen komen.

Doch eene magtiger ondersteuning gewerd hem in de bescherming van Engelands koning, HENDRIK VIII. Door bemiddeling van MORUS en WOLSEY was hij reeds aan dezen aanbevolen. Op hun aanraden wijdde hij zijne uitgave van AUGUSTINUS boeken: *de Civitate Dei* ten jare 1521 aan dezen Vorst toe. Hij ontving dien tengevolge een' zeer vleijenden brief, en het vooruitzigt werd hem geopend, om naar Engeland te mogen over komen. VIVES volgde die uitnoodiging eerst in het laatst van 1522. Een enkel woord dus hier over zijne bewerking van AUGUSTINUS en over zijne briefwisseling gedurende dien tijd met ERASMUS, die Brabant verlaten en in 1521 zich te Bazel met der woon had gevestigd. Wat dan de

---

(1) Zie iets over de wat ijverzuchtige verhouding tusschen BUDEUS en ERASMUS in HESZ: ERASMUS *von Rotterdam*, (*Zurich* 1790) I, 258. Eene biographie, die ook na de meer bekende van MULLER (1828) hare waarde heeft.

(2) Zie ook dezen brief van MORUS aan ERASMUS in *Er. Opp.*, l. c. N°. 433.

uitgave en den commentaar op AUGUSTINUS boek betreft, VIVES had dien arbeid ondernomen op den aandrang van ERASMUS. Naar zijne eigen getuigenis vorderde die bewerking de inspanning van al zijne krachten. Niet alleen was de tekst bijster bedorven, maar ook eischten vele literarische en philosophische vraagstukken eene opheldering, die niet altoos gemakkelijk te vinden was. Vooral gold dit, wat er van Platonische wijsbegeerte in voorkwam, een nog zoo onbearbeid veld! En de arbeid werd aan VIVES verzwaard, door eene ernstige ziekte, die hem dwong van *Leuven* naar *Brugge* te gaan, om daar te midden van zijne landgenooten te worden verpleegd.

Daar miste hij vele boeken, die hem vroeger te *Leuven* door ERASMUS ten dienste stonden. Ziekelijkheid en bekommering over zijn toekomstig levenslot, daar zijn beschermer gestorven was en wat hij uit *Engeland* te wachten had, nog onbeslist bleef; lusteloosheid om naar *Leuven* weder te keeren en daar onderwijs te geven: alles werkte zamen, om de levendigheid en helderheid van zijnen geest te onderdrukken en te benevelen (1). De brief, waarbij hij de laatste gedeelten van zijnen arbeid aan ERASMUS overmaakt, getuigt van zijne blijdschap over die voltooijing, maar tevens van zijne bekrompene geldelijke omstandigheden, daar hij er op aandringt, dat FROBENIUS hem spoedig het honorarium doe toekomen (2). Dit alles in aanmerking nemende,

---

(1) Ofschoon van zijne eigenlijke ziekte reeds in Junij 1521 genezen, volgens zijne voorrede voor AUGUSTINUS, schreef hij nog den 15den Augustus 1522 aan ERASMUS: Nunquam valui ex sententia; proxima vero hebdomade et hac, fracto corpore cuncto — in caput decem turres incumbere videntur; — isti sunt fructus studiorum et merces pulcherrimi laboris. Me tenet tam scholarum taedium, ut quidvis facturus sim citius, quam redire ad has sordes, et inter pueros versari.

(2) Reeds den 10den Julij 1521 schrijft hij: Pecunia reginea me

krijgt het gunstig oordeel van ERASMUS en anderen over dezen arbeid van VIVES te meer waarde. En het eenigzins ongunstige getuigenis van de Leuvensche theologanten en later van de Trentsche Kerkvergadering, die beiden te groote vrijheid vonden in sommige oordeelvellingen over AUGUSTINUS, pleit meer voor dan tegen zijne verdiensten. Billijk is alleen het oordeel dat den tijd van eenig geschrift in aanmerking neemt, en uit het begin der zestiende eeuw geen commentaar verwacht, als alleen de zeventiende en achttiende kon leveren (1).

Gelijk wij reeds met een enkel woord zeiden, mag de

---

alui et alo. Den 14[den] Junij vroeg hij aan ERASMUS dringend, om het honorarium van FROBENIUS, daar hij, ofschoon niet gierig, toch leven moest. — Later 10 Mei 1523 klaagt hij over de bedriegelijke wijze, waarop, naar 't schijnt, een correspondent van FROBENIUS, hem behandelde. 't Is niet zeer eervol voor den boekhandel van dien tijd, wat in de briefwisseling tusschen ERASMUS en VIVES hier en ginds voorkomt.

(1) Behalve de eerste uitgave in 1522 te *Bazel*, zijn de aanteekeningen van VIVES herdrukt in 1555, 1570 en 1610. Ook zijn zij met die van COQUAEUS uitgegeven te *Hamburg* 1661. De opdragt en de voorrede, niet de noten, zijn opgenomen in het 12[de] deel der volledige uitgave van AUGUSTINUS, door de *Benedictyners* (*Antw.* 1700—1703). Volgens FOPPENS keurden de Leuvensche Theologanten den arbeid van VIVES af, om te groote vrijzinnigheid.

Uit TH. POPE-BLOUNT Censura celebr. virorum. *Coloniae Allobrogum* 1696, pag 520, ontleen ik de volgende oordeelvellingen:

SCALIGER. Quae V. scripsit in Augustinum sunt optima, si spectemus illud saeculum; sed si nostrum, nihil est.

JOANNES Cardinalis BONA. J. VIVES, vir quidem bonus, sed nimium saepe insolens et elatus, quippe qui Augustinum docere praesumit.

IS. BULLART. Quidquid dicunt illi, - quod quibusdam locis magni illius AUGUSTINI sententias alteravit, diffiteri nequeunt, quin illis alibi lucem saepius foeneraverit.

In *Indice Tridentino* VIVIS Annotationes nisi expurgentur, prohibentur.

Ook BRUCKER *Historia Philosophiae* Tom. IV, geeft en in 't algemeen en met betrekking tot de aanteekeningen op AUGUSTINUS, aan VIVES den lof van voor zijnen tijd goede kennis der oude Philosophie.

reden, waarom VIVES niet naar *Leuven* terugkeerde, vooral gelegen zijn geweest in den telkens heftiger strijd, die daar als uit een brandpunt uitging tegen het Lutheranisme, maar tevens tegen ERASMUS en de herleving der klassieke studieën. VIVES voelde zich niet opgewassen tegen dien strijd, of liever, schoon Roomsch-Katholiek, was het hem nogthans niet mogelijk om voorbij te zien, dat de strijd voor het geloof, zooals die b. v. door zekeren EGMOND gevoerd werd, en ook tegen de wetenschap was gerigt, de ware niet kon zijn. Zijne brieven aan ERASMUS toonen ons, hoe zijn gemoed er onder leed, dat van alle zijden monniken en geestelijken zijnen hooggeachten leermeester trachten te verguizen, maar tevens dat onder den politieken strijd der Europesche vorsten, de toestand der kerk ook telkens verergerde, alom factieën en partijen den vrede der kerk verstoren en den bloei der wetenschappen kwamen tegenwerken. Maar vooral leed zijn menschlievend gemoed onder het ongeluk der volkeren. Wat ERASMUS betreft, VIVES hield zijnen leermeester op de hoogte van den strijd der Belgische monniken tegen diens geschriften, vertroostte hem door de verzekering van zijne blijvende hoogachting, gelijk van den bijval, dien ERASMUS voortdurend bij vele edelen aan KARELS hof, ook in *Spanje*, vond, en wees op eene echt christelijke wijze naar de beste bron van berusting bij het ondervinden van vijandschap of tegenstand. 't Is de vraag, of de groote Rotterdammer, woorden als deze niet wat meer had moeten ter harte nemen: „ERASMUS mogt zich toch den twist met STUNICA (1) zoo niet aantrekken; zijn roem was genoegzaam verzekerd; het was immers genoeg, als volgende

(1) Een Spaansch Theoloog, die ERASMUS over diens uitgave en vertaling des N. T. had aangevallen. Zie HESZ a. w. I, 396—405.

geslachten hem regt deden. Nam cui et Christus et boni omnes et innocentia conscientiae tantopere favent, non est a malis noceri tam facile. Tibi enim, quum culpa vacaveris, quae est una bono viro in vita praestanda, quem tibi exitum statuat Deus, curandum non est." VIVES liet het overigens niet onopgemerkt, dat ERASMUS misschien zelf eenigzins den schijn had op zich geladen van LUTHER genegen te zijn. Maar in 't algemeen moest ERASMUS weten: „ qui *hic* (in Brabant) te Lutheranum vocant, et qui in Germania minime Lutheranum, utrique iidem sunt." Vragen wij nu evenwel, waarom VIVES zich den strijd tegen ERASMUS zoo aantrok, de oorzaak lag dieper dan in persoonlijke hoogachting. Hij zag daarin slechts een van die verschijnselen, welke terugwezen op den algemeen verstoorden staats- en kerkvrede. Nu was zijne hoop op ADRIAAN VI; de hooge achting, die hij koesterde voor diens geleerdheid en christelijke vroomheid, maakte de verwachting bij hem gaande, dat deze nieuwe Paus in staat en kerk vrede zou kunnen en willen maken. Maar met helderen blik doorzag hij tevens, blijkens een schrijven aan ERASMUS, hoe moeijelijk het ADRIAAN zou vallen, om te vergeten, dat hij tot hiertoe KARELS leermeester en gunsteling *was*, hoe moeijelijk, om eenig en alleen te bedenken, wat van hem *nu* als hoofd der christenheid gevorderd werd. Aardig zegt hij van ADRIAAN, die na zijne benoeming nog eenigen tijd in *Spanje* moest vertoeven, tot de terugkomst van KAREL derwaarts uit *Brabant:* Perfrixit hactenus; putant fere, ut incalescat hoc Caesaris congressu, qui ad litus Cantabricum appulit (1). Maar deze gevoe-

---

(1) De zes brieven van VIVES aan ERASMUS, tot hiertoe gebruikt, van 10 Julij 1521, 19 Januarij, 1 April, 20 Mei, 14 Julij en 15 Augustus 1522, worden gevonden: *Opp.* II, 960—967, en FARRAGO,

lens, aan ERASMUS geuit, gaven hem tevens den brief aan Paus ADRIAAN zelven in de pen, die èn tot de kennis van het standpunt, vanwaar VIVES de zake beoordeelde, èn ter regte waardering van zijn karakter eene niet onbelangrijke bijdrage levert. In de hoofdtrekken komt hij hierop neder (1):

„ADRIAAN zal den opregt gemeenden raad der vriendschap niet versmaden. Aan den eenen kant verschaft mij uwe benoeming groote vreugde. Uwe deugd en reinheid van zeden zullen u den naam van *heiligen* Vader, in onderscheiding van zoo vele andere pausen niet onverdiend doen dragen. Geen geldomkooping heeft hier de keuze beslist, en eene heerlijke gelegenheid is u gegeven, om uwe deugd te *toonen*. Maar aan den anderen kant mag ik het niet verzwijgen, dat juist die uitstekende deugd van uw vroeger leven, de verwachting van alle braven op uwe daden ter bevrediging van kerk en staat, zoo hoog heeft gespannen, dat aan haar hoogst moeijelijk zal kunnen voldaan worden. Doch dit ontmoedige u niet; hoe moeijelijker iemands roeping is, des te schooner; en hoe schoon is die om *vrede te maken!* Doch dit weet gij zelf het beste; want gij kunt noch wilt vergeten, wat gij-zelf vroeger in eenen nieu-

---

54—73. Het grootste gedeelte heeft geen historiesch belang. Sommige uitdrukkingen zijn zelfs onverstaanbaar; b. v.: Cum Augustinus quidam ex *Antverpia* tractus in jus esset, eo convolarunt *ὁ χωλος καὶ ὁ καμηλος* (?); istos audio criminose de te dixisse. — De geheele toon is van iemand, die door ziekelijkheid en door zijne omgeving, of straks weder door anderer onderkruiping bij het zoeken naar eene vaste betrekking zich niet gelukkig voelt. Het in den tekst aangehaalde is het wezenlijke.

(1) De brief komt voor *Opp.* II, 934—939. — *Melanchtonis Epp. Ed.* PEUCERUS, pag. 72—79. — BURMAN Analecta de Hadriano VI. *Ultraj.* 1727, pag. 456 seqq, Vergel. GIESELER, K. G. III, 1, 112.

wen paus hebt geëischt (1). Het eerste dan, wat men van u verwacht, is *vrede* te maken tusschen de *vorsten*. De oorlog wordt heden tusschen Christenen bijna wreeder, dan bij de Heidenen gevoerd. Men noemt CHRISTUS Vader (2), maar elkander, in plaats van broeders, vijanden. O! zeg toch niet onmagtig te zijn, om dezen vrede te bewerken; heb slechts den moed, om niet, gelijk zoo vele pausen en geleerden, allerlei voorwendsels te zoeken ter verdediging van de regtmatigheid des oorlogs, noem zulk eenen krijg tusschen Christenen onregtvaardig en misdadig, en keur hem onbepaald af, als een' niet te verschoonen twist tusschen hen, die leden zijn van hetzelfde ligchaam, daar in CHRISTUS noch Spanjaard, noch Franschman is. Het tweede, wat men van u hoopt, is de herstelling van den *kerkvrede*. Met welken zin ook begonnen, 't is nu ontwijfelbaar, dat velen thans de perken, door God en de kerk gesteld, hebben overschreden (3). Een concilie zal hier het beste geneesmiddel zijn. Men zal daar eerst de grieven moeten en mogen *uitspreken*. Hielden andere pausen zulk eene kerkvergadering tegen, het was uit vrees voor het verlies van magt; maar dit zal bij ADRIAAN niet wegen! Men zou slechts eene geschikte plaats moeten zoeken, en dan alle menschelijke hartstogten trachten te verwijderen. Men moest over hoofdzaken alleen handelen, die in dadelijke betrekking tot vroomheid en goede zeden staan, het overige daarentegen naar de scholen der godgeleerden verwijzen, en vooral het onzekere niet als ze-

(1) Recordare, quid privatus a novo Pontifice optaveris; facile conjicies, quid a te desideretur.

(2) CHRISTUS en God worden dikwijls bij VIVES verwisseld.

(3) VIVES geeft hier de mogelijkheid toe, dat LUTHER en anderen met geen verkeerde bedoelingen *begonnen* zijn. Vides, *qualicunque coeperint affectu*, progressos *tamen* homines extra vetita septa etc.

ker, het onverschillige niet als noodzakelijk voorstellen; en eindelijk aan zoo vele onkundige verdedigers der kerk, die meer kwaad dan goed deden, het zwijgen opleggen. Die de kerk wilden verdedigen, moesten niet met geweld maar met gezond verstand, niet rijkdom maar CHRISTUS, niet den lof der menschen, maar de eere van God bedoelen. Hunne geschriften moest dan het concilie beoordeelen." VIVES eindigt met de zeker gemeende betuiging: „ik heb zonder bijoogmerken, slechts uit vriendschap jegens u geschreven."

Dusverre de brief. Uitvoerige beoordeeling is onnoodig. Hij spreekt toch genoegzaam voor zich zelf. Den vrede tusschen de christelijke vorsten en volkeren van *Europa* hersteld te zien, was en werd telkens meer een der vurigste wenschen van VIVES menschlievend hart. Zijn oordeel over de onbetamende en onchristelijke wijze, waarop zich de kerkelijke praelaten mengden in den strijd tusschen KAREL V en FRANS I, is even vrijmoedig uitgesproken, als door de geschiedenis bevestigd. En men moge te regt zeggen, dat hij zijnen tijd niet geheel begrepen heeft; dat een concilie, gelijk hij wenschte eene onmogelijkheid was; dat bij iederen tred, welken de reformatie voorwaarts deed, de onzedelijkheid en het verval der kerk eene meer grondige genezing bleek van noode te hebben; — men vergete daarom niet hem te beoordeelen van het standpunt, dat hij naar zijn geweten had ingenomen, en naar den kring, in welken hij zich bewoog. De leermeester van VIVES was ERASMUS; wat wonder, dat diens beschouwingswijze invloed op hem uitoefende! VIVES leefde te midden van oorlogsgeruchten en onder de aanschouwing van de verwoestingen, daardoor aangerigt; wat wonder, dat hij de verstoring van den kerkvrede ligt aan even verkeerde drijfveeren ging toeschrijven? VIVES was een geleerde

met een edel hart; wat wonder dat hij heeft gedroomd van de mogelijkheid van een Concilie, dat door christelijke beginselen geleid met het wapen der wetenschap kracht zou oefenen. Hoe lang zijn de Lutherschen in *Duitschland* in hetzelfde denkbeeld geweest! VIVES is daarbij, later, van de moeijelijkheid zulk eener kerkvergadering overtuigd geworden. Maar was het mogelijk geweest er eene bij elkander te roepen, bestaande uit mannen als VIVES, de loop der geschiedenis had een andere kunnen worden. Misschien is de brief niet zonder invloed op ADRIAAN geweest, bij zijne instructieën voor den legaat Chiëregati voor den rijksdag te *Neurenburg* (1).

Van 1523—1528 loopt het tijdvak in het leven van VIVES, dat hij zich in *Engeland* heeft opgehouden; evenwel met zoovele tusschenpozen, dat ERASMUS hem ergens om zijne telkens afwisselende verblijfplaats, nu in *Londen*, dan in *Oxford*, straks weder in *Vlaanderen*, een *ξωον ἀμφιβιον* noemt (2). 't Is van geenerlei belang, om den juisten tijd dezer reizen heen en weder na te sporen; of hij zijn voornemen, ergens aan ERASMUS medegedeeld, om zijn Vaderland *Spanje*, een bezoek te brengen, ten uitvoer bragt blijft onzeker (3). Maar zeker is het, dat hij in *Engeland* niet slechts in de vriendschap van THOMAS MORUS bleef deelen, maar

---

(1) Zie GIESELER, a. w. III, 1, 113, N°. 94.

(2) *Er. Epp.* l. c N°.

(3) Reeds den 15[den] Augustus 1522 schrijft hij aan ERASMUS, *de volgende maand naar Engeland* te zullen gaan en daar drie maanden te zullen blijven; (Opp. II, 967) maar zijn bovengemelde brief aan ADRIAAN, is uit *Leuven* van October 1522 (l. c. 939). In Januarij 1523 is de brief van HENDRIK VIII, aan VIVES geschreven, en heeft geen spoor, dat deze reeds in *Engeland* is geweest. 't Is daarom toch mogelijk. Den 10[den] Mei 1523 geeft VIVES uit *Brugge* zijn voornemen te kennen, om *morgen* over *Londen* naar *Spanje* te gaan (l. c. 939). Maar in October 1523 is hij zeker te *Oxford*, blijkens Opp. I, 1.

ook in hooge gunst stond bij den veelvermogenden minister WOLSEY, ja ook van HENDRIK en meest van diens gemalin vele bewijzen van hoogachting ontving. Hij hield zich nu eens te *Londen*, dan weder te *Oxford* op, en in de laatste plaats gaf hij opentlijke lessen, daartoe door WOLSEY uitgenoodigd. Vertalingen van ISOCRATES waren daarvan onder anderen de vrucht (1). Het ligt niet op onzen weg, om uitvoerig den toestand en de ontwikkeling der wetenschappelijke studieën van *Engeland* op dit tijdstip te teekenen. Maar bekend is de hooge onderscheiding, waarmede ERASMUS zoo vaak daar werd ontvangen; bekend ook zijn de namen van een' COLETUS, — die ERASMUS het eerst liefde voor eene betere theologie, dan deze te *Parijs* had gevonden, inboezemde, en van THOMAS MORUS, die te midden van zijnen staatkundigen werkkring, met zoo grooten ijver aan klassieke studieën zich wijdde, dat zelfs zijne dochters latijn en grieksch lazen onder zijn opzigt (2). En HENDRIK VIII zelf, schoon „eben so starrer Thomist als Despot," ontbrak het niet aan zekere ingenomenheid met de letteren.

Zoo vond dan VIVES in *Engeland* zeker eenen kring, waarin hij als geleerde zich naar het scheen, had moeten gelukkig gevoelen, te meer daar zijne geldelijke omstandigheden hem nu door de giften van WOLSEY en den koning niet kwelden. Ja, de koningin schonk hem zulk een vertrouwen, dat VIVES, zij het ook niet tot opvoeder van hare eenige dochter (later MARIA STUART) benoemd, dan toch op hare bepaalde uitnoodiging de hand moest hebben in de vorming van

(1) Zie de opdragt van deze vertalingen aan WOLSEY, waaruit deze berigten genomen zijn, Opp. I, 306. 't Is de eenige waarin VIVES een hem ongewonen vleitoon aanslaat.

(2) Dit laatste verhaalt VIVES, Opp. I, 232.

deze (1). Iets wat hij deed, door twee nader te bespreken geschriften.

Toch gevoelde VIVES zich niet gelukkig. De koude vochtige lucht deed zijn zwak gestel pijnlijk aan; in de Engelsche levenswijze en eetregel kon hij zich niet schikken; een uiterst klein en bedompt vertrek, te midden van anderen, waar aan alles behalve aan studie gedacht werd, benamen hem vaak den lust en de kracht tot degelijken arbeid. En, daarin wel zeer verschillend van ERASMUS, had de roem en onderscheiding een' neerdrukkenden invloed op zijnen geest. Hij besefte, dat het hofleven verre was van het zedelijk karakter te stalen, en bedekte het zich zelven niet, dat hij in dit vreemde land ziek wordende, de trouwe hand der wezenlijke vriendschap zou missen. Ja zoo somber was somtijds zijn gemoed gestemd, dat hij den dood verkieselijk achtte boven het leven, en alleen door het geloof in Gods voorzienigheid wederom tot berusting kwam (2).

Te midden van deze sombere gemoedsstemming, ging voor VIVES een schoon licht op. Hij trad in het hu-

---

(1) Ook NIMÈCHE a. w. pag. 29, ofschoon geen geloof slaande aan het verhaal, dat de Koning en het hof de lessen van VIVES bijwoonden, spreekt toch van leçons particulières, qu'il donna à la Princesse. 't Is niet waarschijnlijk, daar VIVES uitdrukkelijk tot KATHARINA zegt: quoniam doctorem probum et doctum illi delegisti (sc. Mariae). Beide berigten heeft evenwel ook WOOD, *Athenae Oxonienses*, (*Lond.* 1721) T. I, 64, die ook mededeelt dat VIVES Doctor in de Regten werd 26 Oct. en onder de studenten zeer veel opgang maakte.

(2) Een en ander is ontleend uit een brief zonder jaar en plaats, aan CHR. MIRANDA, (Farrago pag. 13), waar onder anderen dit voorkomt: Mihi, cogitanti saepenumero, per quot labores trahimus vitam, saepe subit animus, optandi finem a Deo laborum. Sed revoco me, nec tantum in me nefas admittere sustineo, ut modum ponam misericordiae Dei et judicii de me. Itaque, qui ingemisco: miserum me, quis me absolvet, — idem gratias Deo ago per Christum.

welijk met de twintigjarige MARGARETHA VALDAURA. Uit eene Spaansche familie, die hem reeds vroeger bekend was geworden, misschien wel tijdens zijne ziekte te *Brugge:* was zij de dochter van eene voortreffelijke moeder, CLARA CERVENT, die naar VIVES getuigenis, jaren achtereen, met geduldige liefde haren echtgenoot in een afzigtelijke ziekte had opgepast. MARGARETHA zelve schijnt eene goede vrouw geweest te zijn: althans al de vrienden van VIVES verblijdden zich in dit zijn huwelijk; bij gelegenheid van de pestziekte in 1529 beschaamde haar moed den zijnen: en de lijksteen, waarmede later hun beider stof door haren broeder, reeds vroeger een' vriend van VIVES, werd bedekt, noemt haar eene eer van hare sekse en haren man in alles gelijkende. Het huwelijk met een' echtgenoot, als VIVES, zoo vredelievend en uit wiens pen zoo veel goeds omtrent het christelijk huwelijksleven is gevloeid, kan wel niet anders dan gelukkig zijn geweest. De dagen waren aanstaande, dat zij te zamen een hard lot zouden te dragen hebben (1).

Waarschijnlijk zijn ook uit dezen tijd drie brieven, uit Engeland aan jongelingen geschreven, die misschien vroeger leerlingen van VIVES, hunne studieën òf te *Leuven* òf te *Parijs* volbragten (2). Den een vermaant hij om toch zijne hartstogten te bedwingen door den geest, in welken bij tegenoverstelling van het ligchaam, het menschelijke van den mensch zetelt; verder, om op niets meer zich te wapenen bij zijne intrede in de wereld, dan op de ondervinding van veel, wat met onze wen-

(1) Deze bijzonderheden zijn uit een brief aan ERASMUS van Junij 1524 (Opp. II, 969); aan BUDEUS FARRAGO pag. 41 seq. Verder Opp. I, 707. Vergel. NIMÈCHE a. w. pag. 30, 31.

(2) Hunne namen zijn GASPARUS à CASTRO, AEGIDIUS GUALOPUS, GONSALVUS TAMAIJUS. FARRAGO, pag. 15 seqq.

schen strijdt, en wel door de gedachte, dat God alles met een wijs, schoon dan ook soms verborgen doel, leidt en bestuurt. Een' ander raadt VIVES een dwazen minnehandel af, opdat hij geen slaaf worde, en opdat hij niet anders handele, dan hij in de toekomst zal wenschen gehandeld te hebben. Bij den derden, die tot eene priesterlijke bediening was gewijd, dringt hij aan, om de deugd te minnen van wege hare schoonheid zelve; immers daarbij vergeleken, kunnen geen uiterlijke belooningen opwegen. Hij behoeft daarom ook dit niet te vergeten, dat zijne toekomst in *Engeland* van zijn tegenwoordig gedrag afhankelijk is. Maar meer dan alles moet zijne verbindtenis als geestelijke hem dringen, om de wereld verzakende en aan CHRISTUS getrouw, Hem te volgen, die wil dat de zijnen niet door de zinnelijkheid zich laten beheerschen maar zonen Gods worden.

Wij hebben verder het oog op de voortgezette briefwisseling met ERASMUS (1), waarin de laatste evenwel zeer nalatig was en bijzonder kort. Ook is het onderscheid, dat ERASMUS meer over zich zelven, VIVES meest over ERASMUS schrijft. Veel uit die briefwisseling is van minder belang, als veelzins eene correspondentie bevattende over de uitgave van boeken, waarbij de reeds vroeger vermelde FR. BIRCHMANNUS in een zeer ongunstig daglicht voorkomt. Onverminderd blijft de ingenomenheid van VIVES met zijnen leermeester; zijn goedkeurend oordeel weegt hem op, tegen dat van vele anderen. VIVES is er steeds op uit, om ERASMUS op te beuren over den tegenstand en strijd, dien hij met velen te voeren heeft. Vooral deelt hij aan ERASMUS

(1) De negen, ook reeds vroeger gebruikte brieven aan ERASMUS staan: FARRAGO pag. 80—94. VIVES, *Opp.* II, 968—273; ook in ERASMUS, *Opp.* III, passim.

de vervolging van diens geschriften mede door de monniken en de inquisitie, maar tevens hoe groot eenen opgang diens in het Spaansch vertaalde Enchiridion en de Paraphrasen daar maken bij het volk en geleerden, als VERGARAS. Wel is het wonder, dat een' man als VIVES de oogen niet meer open gingen voor den verkeerden geest der Roomsche Kerk, als hij aan ERASMUS den geweldigen en barbaarschen tegenstand berigt, tegen de studia humaniora en de meest Christelijke vertoogen. Maar VIVES meende nu eenmaal, dat eene geregelde en vaste ontwikkeling van letteren, zeden en godsdienst tot beteren toestand, door het optreden van LUTHER en de zijnen was en werd belemmerd. „Alles," schrijft hij, „is in *Duitschland* vol aandacht op 't geen voor en tegen LUTHER wordt geschreven; voor geen andere zaken heeft men oog en oor." Belangrijk is het oordeel van VIVES, uitgesproken naar aanleiding van het bekend worden in *Engeland* van ERASMUS' strijdschrift tegen LUTHER (1):

„De koning en koningin hadden het met groote toestemming gelezen; vooral den raad, ergens gegeven, om niet te diep in te dringen in het godsbestuur. Hij zelf meende, dat ERASMUS, LUTHER kennelijk had gespaard. 't Was zijns inziens, moeijelijk om krachtig genoeg te zeggen, hoezeer LUTHER door toegeven aan spitsvindigheden (argutiae) en verkeerde eerzucht (nominis dulcedo) zich zelven en de goede zaak, voor welke hij oorspronkelijk optrad, nadeel gedaan en daarenboven tegen hen allen haat had opgewekt, die in het begin zijne zijde kozen. — Het smart ons zeker, dat een man als VIVES, daar hij toegeeft dat LUTHER oorspronkelijk het goede wilde, door te groote ingenomenheid

(1) Zie *mijne* verhandeling over dien *strijd tusschen* LUTHER *en* ERASMUS in: Jaarb. v. Wetenschappelijke Theologie 1847, V, 2, 203—241.

met ERASMUS en door eene slechts halve bekendheid met LUTHER, zich van de reformatie al meer en meer vervreemd gevoelde. Maar slechts door onbekendheid met LUTHERS strijdschriften, en door eenzijdige bekrompenheid bij de beoordeeling van dien tijd, zou men zich niet in de geestesrigting van VIVES kunnen verplaatsen en zijne aanschouwingswijze onbegrijpelijk kunnen rekenen. Wij zien er, eene zeer verklaarbare dwaling des *verstands* in, dat hij niet bevroedde, hoe eene verbetering der kerk in de gegeven omstandigheden slechts op eene wijze tot stand kon komen, die den schijn van eene omwenteling had; en de opregte taal van zijn uit liefde tot de menschen naar vrede hakend *hart* blijft: Utrum pax contingat a Christo animis nostris et ecclesiae suae. Disjecta omnia factionibus, sed catastrophe (einde) approbanda Christo et ab illo uno exspectandus plausus.

VIVES wilde niet alleen den vrede, maar met edele vrijmoedigheid durfde hij aan *Engelands* Vorst onder het oog brengen, dat de bevordering daarvan diens christelijke pligt was. Hij deed het, zonder eenige berekening van eigenbelang; want van de gunst des konings leefde hij; en tevens in zulk eenen christelijk-verlichten geest en met zoo veel warmte, dat zijne twee brieven aan HENDRIK VIII, nog der lezing en behartiging waardig blijven (1). Men weet, hoe HENDRIK dan ter eener, straks ter anderer zijde, zich voortdurend mengde in den onafgebroken strijd van KAREL V en FRANS I. In schijn den bemiddelaar spelende, zocht hij en nog meer zijn minister WOLSEY, in waarheid slechts, naar men zegt,

(1) Zij staan *Opp.* II, 939—948; ook in MELANCHT. Epist. Ed. Peucer. Auctuar etc. 72—95. De eerste is van 12 Maart, uit *Oxford;* de tweede van Oct. 1525 uit *Brugge.*

in troebel water te visschen. Daardoor kwam aan den oorlog geen einde. Geeft ons de politieke geschiedenis van dien tijd, eene treurige proeve van trouweloosheid en eigenbelangzucht der vorsten en hoven, de geschriften van VIVES zijn op ontelbare plaatsen een sterk sprekende getuigenis omtrent het lijden der volkeren onder de slagen des oorlogs. Geen wonder, dat de nederlaag en gevangenneming van FRANS door KAREL, in den slag bij *Pavia* (24 Feb. 1525) (1), ook de aandacht van VIVES trok. Maar terwijl de Europesche hoven, ieder om het zeerst partij zochten te trekken van deze vernedering des ridderlijken konings: verhief zich in VIVES eene stem, die uit edele christelijke beginselen HENDRIK bad, om met *Frankrijks* leed medelijden te hebben, zelf zich te spiegelen aan den tegenspoed van een ander, en den wenk der Voorzienigheid niet onopgemerkt te laten voorbijgaan.

„ Het ongeluk" zoo schreef hij, „ van FRANS moge u, de wisselbaarheid ook van eens vorsten lot leeren; de droefheid van *Frankrijk*, in rouw gedompeld over het verlies van zijnen koning, moge uw gemoed met medelijden vervullen. Maar mogt gij en KAREL vooral, hierin het voorbeeld der Romeinen volgende, de overwinning doen uitloopen tot zegen van het overwonnen volk. Dan zoudt gij beiden vereerenswaardig zijn, als van den hemel beschikte koningen (numina coelitus missa). Want wat is meer overeenkomstig de goddelijke natuur, dan weldoen en helpen? En daardoor alleen zult gij aan CHRISTUS welbehagelijk wezen, voor wiens regterstoel gij eenmaal, van allen vorstelijken luister ontdaan, in niets van den minsten uwer onderdanen verschillend, zult moeten verschijnen; daar, waar alleen een vroom leven u baten kan. Ik moest u dit schrijven, omdat liefde jegens u mij drong

(1 Zie ROBERTSON, Geschiedenis van KAREL V, IV, 19—63.

en liefde tot den vrede, aan welke ik tot mijn einde hoop getrouw te zijn."

Dusverre de eerste brief, maar die in belangrijkheid wordt overtroffen door den tweeden, geschreven naar aanleiding van geruchten omtrent een vredesverdrag tusschen KAREL en FRANS, die nog altoos te *Madrid* werd gevangen gehouden. Wat hij schreef omtrent *den meest gelukkigen toestand van een koningrijk*, was even helder als edel gedacht (1). Men oordeele zelf.

„De koning," zoo schrijft hij, „mogt toch bedenken, hoeveel van *zijn* gedrag afhing voor het geluk van het geheele volk! Op hem zijn aller oogen gerigt; daarom zie hij toe, zóó te zijn, als hij zelf zijne onderdanen gaarne ziet. Het grootste ongeluk voor eenen vorst zijn de vleijers; zij brengen een koning in den waan, geen goeden raad van noode te hebben; en juist een koning heeft daaraan het meest behoefte; want kiest *hij* den kwaden weg, de onderdanen volgen. Goedheid en weldoen is de meest hechte steun voor den troon, daar wreedheid en hardheid het volk van de vorsten vervreemdt, en bij de eerste gelegenheid het juk doet afwerpen. De vorst, die slechts door schrik regeert, maakt van zich zelven eenen slaaf. Daarom zijt Gij, HENDRIK! veilig, omdat uw volk u bemint, voorondersteld, dat deze éénheid in ware vroomheid haren grond heeft. Dan toch alleen zal die eenheid blijvende zijn; want het meest hechte cement der vriendschap is de deugd, terwijl de boozen slechts zoo lang door baatzucht verbonden blijven, als zij elkander van noode hebben. Alleen waar deugd en christelijke vroomheid vorst en onderdanen verbinden, verlaten zij elkander

(1) Hij betitelt zelf zijnen brief: *De pace inter Caesarem et Franciscum; et de optimo regni statu.*

ook niet in den dag des wederspoeds (1). Eene der eerste zorgen eens konings moet dus *het onderwijs* des volks zijn. Het moet vooral de godsdienst leeren kennen, niet als eene zaak, die slechts in uiterlijkheden en ceremonieën bestaat, maar als eene kracht, die het hart ten hemel heft en in liefde voor het goede ontvlamt. Volksredenen (conciones, predikatieën) en in de landtaal geschreven boeken moeten nuttige kennis verbreiden. — Over zulk een volk te regeren is een groot geluk; het leert zich zelf te besturen en behoeft minder bestraft, dan wel vermaand te worden."

Dán volgt eene aanbeveling van den vrede, door eene breede vermelding van al de ellende, die ook uit een gelukkig gevoerden oorlog, voor de welvaart, de zedelijkheid en de godsdienst van een volk voortvloeit. „Een koning late zich toch niet tot den oorlog verleiden door bejag van rijkdom. Dan slechts is *hij* rijk, als zijne onderdanen gelukkig zijn en welvaart genieten. Hij draagt door de bevordering van vrede het beeld van God; want de Algoede bestiert alles vredevol (tranquillo regimine) en Zijne magt is altoos innig met goedheid verbonden. God dreigt niet, hoeveel onheil Hij wel zou kunnen aandoen, maar betoont hoeveel zegen Hij verspreiden wil, en tracht ons door allerlei weldaden aan zich te verbinden. Dezen God volgt geen koning door te oorlogen; want hij doet dan juist in alles het tegenovergestelde." VIVES eindigt met de hoop, „dat HENDRIK in dit schrijven het beste bewijs van des schrijvers dankbaarheid voor ontvangen weldaden zien, en de hoop

(1) 't Zijn gulden woorden: Non enim certius amicitiarum glutinum, quam virtus. Nam inter malos tamdiu benevolentia durat, quamdiu utilis est; fructu ademto, amicitia dissolvitur; inter bonos ipsa virtus conservat.

van alle braven bevestigen zal, om KAREL en FRANS tot zulk eenen vrede te brengen, die niet straks reeds in den bloesem sterft, maar blijvende vrucht draagt."

In Januarij 1526 werd deze hoop vervuld, toen de vrede tusschen *Frankrijks* en *Spanje's* monarchen gesloten en de eerste uit zijne gevangenis ontslagen werd. Maar die vrede was zoo als VIVES vreesde, zulk eene, die in den bloesem reeds bedorven was; de goede verstandhouding der Europesche hoven was een goochelspel, en HENDRIK heeft ook toen allerminst de edele beginselen, door VIVES hem voorgehouden, gevolgd. VIVES zelf had van een en ander het volle voorgevoel, als hij in Februarij aan ERASMUS schreef: „de pace puto istuc jam esse perlatum; id est de quiete et vocatione ad nova flagitia si qua erant per belli angustias exclusa."

Hoe dit zij, zoo veel is zeker, dat de stemming van HENDRIK tegen VIVES zeker niet verbeterd is, en dat deze niet anders dan ondank heeft ingeoogst, toen hij uit de edelste beginselen andermaal optrad als de verdediger des regts en der onschuld; wij bedoelen bij de bekende echtscheiding van KATHARINA.

In 1526 namelijk deed HENDRIK aanzoek bij den paus, om ontbinding van zijn huwelijk met KATHARINA van *Arragon* (1). Het geschiedde onder voorwendsel van gewetensbezwaar omtrent de wettigheid des echts met de weduwe van eenen broeder; want KATHARINA was vroeger met HENDRIKS broeder gehuwd geweest. Wel had de toenmalige paus dispensatie gegeven, maar HENDRIK veinsde, dat eene plaats uit den bijbel (Lev. XVIII: 16, 20, 21) hem te sterk was. In waarheid schuilde

(1) Zie ROBERTSON a. w. IV, 161—163, 203—205. BECKER'S Weltgesch. VII, 149 u. f. GIESELER K. Gesch. III, 2, 1, 1—8.

de reden van dit verlangen in de ontstentenis van mannelijke erven, en meest in den hartstogt voor ANNA BOULEYN. De tegenwoordige paus stemde evenwel niet toe in dit verzoek, deels om niet in wederspraak te komen met zijnen voorganger, deels om KAREL V, aan wien KATHARINA vermaagschapt was, niet te vertoornen. Maar om toch ook HENDRIK niet voor het hoofd te stooten werd eerst aan WOLSEY, straks aan CAMPEGGIO, daartoe naar *Engeland* overgekomen, een nader onderzoek der zaak opgedragen (October 1528). Hun pogen bleef vergeefsch, om de koningin tot eene vrijwillige echtscheiding over te halen; — de zamenstelling van eene regtbank volgde, voor welke èn HENDRIK èn KATHARINA ieder hunne zaak zouden bepleiten. Maar ook dit bleef zonder gevolg, zoodat CAMPEGGIO *Engeland* onverrigter zake verliet. Toen moesten beroemde universiteiten en geleerden hunne gedachten mededeelen. Eindelijk maakte HENDRIK zelf aan alles een einde, door den 12[den] Nov. 1532 met ANNA in het huwelijk te treden en ten overvloede in het volgende jaar zijne scheiding van KATHARINA vormelijk te doen uitspreken.

In geheel deze zaak nu had VIVES van den beginne de partij van KATHARINA gekozen. In hare gunst vooral deelende, had hij daarenboven, naar 't schijnt, tevens wezenlijke hoogachting voor haar karakter; want meer dan vleijerij zal zijne lofspraak geweest zijn, in de opdragt van een zijner werken uitgesproken (1). In het beeld der christelijke vrouw, voor hare dochter MARIA door hem geteekend, zou KATHARINA slechts haar eigen

(1) *De christiana foemina*, Opp. II, 649. Op eene andere plaats: (Opp. II, 603, de officio mariti) zegt hij van haar: virilem eius animum, errore naturae muliebre corpus sortitum esse. Pudet me mei ipsius, quum feminam illam conspicio, tanta inter res adversissimas virilitate pectoris.

beeld zien, als in eenen spiegel weerkaatst. VIVES doorzag daarenboven al te goed, dat 's konings gewetensbezwaar slechts een voorwendsel, en zoowel voor den vrede als voor de zedelijkheid van eene echtscheiding niet anders dan kwaad te wachten was. Hij schroomde dan ook niet schriftelijk in dezen geest zich tot den koning te wenden. Zoo vrijmoedig schijnt dit geschrift geweest te zijn, dat HENDRIK hem eene gevangenis van zes weken opleide, die wel niet hard was, maar toch eindigde met het verbod, om weder aan het hof te verschijnen, en met de terugname der geldelijke toelage, tot hiertoe jaarlijks van den koning genoten. Maar ook de gunst der koningin ontviel hem, toen hij weigerde, om op haar verzoek, als haar verdediger op te treden voor de regtbank, die onder voorzitting van COMPEGGIO was zaamgeraapt. De bevreemding over die weigering gaat over in achting voor het verstand en karakter beide van VIVES, als hij aan eenen vriend daaromtrent dus schrijft: „ Den koning was het toch met geheel deze zaak geen ernst, en de koningin moest bedenken, dat het, bij eene allen in het oogloopende onregtvaardige beschuldiging veel beter is zonder, dan op eene bepaalde verdediging veroordeeld te worden." Ook spreekt de man van karakter in het woord aan een ander zijner vrienden: „ mijne eigen overtuiging geldt mij meer dan alle vorsten." Zoo vertrok VIVES in 't laatst van 1528 uit *Engeland* voor goed (1). Hij ondervond niet alleen de wankelbaarheid van vorstengunst, maar moest daaren-

(1) Bronnen voor het boven gegevene zijn:

1°. Een brief aan VERGARAS; *Farrago*, pag. 39, zonder datum, maar blijkens het daarin voorkomende omtrent den rijksdag te *Augsburg*, van 1531.

2°. De na te melden brief aan HENDRIK, van 13 Januarij 1531. *Farrago*, pag. 4—6.

boven, althans tot 1531 in zulke bekrompene geldelijke omstandigheden leven, dat hij zelf naauwelijks wist, waarvan zich te hebben onderhouden, en ergens de gift van dertig stuivers (solidos) met dankbaarheid vermeldt (1). Ook moest hij ondervinden, dat velen zijner vrienden achterlijk bleven in de vervulling van vroegere beloften en hem hunne vriendschap schenen te onttrekken. Maar des te schooner zijn de gevoelens van hem voortdurend blootgelegd, vooral in zijne brieven aan ERASMUS (2). Terwijl hij bijna niet van zijn eigen toestand gewaagt, is hij er steeds op uit om aan ERASMUS iets mede te deelen, wat dezen aangenaam kon zijn. Terwijl ERASMUS, zoo geheel in zijnen geest, aan VIVES met het oog op HENDRIK, KATHARINA en ANNA BOULEYN, schertsend schrijft: „ Ik zal mij wachten, om mij te mengen in den twist tusschen JUNO en JUPITER, en aan dezen veel liever twee JUNO's laten, dan hem ééne te willen ontrooven (3), — bleef VIVES in zijn wederantwoord wenschen: „ och of de wedstrijd tusschen JUPITER en JUNO niet langer over VENUS ware, maar over CHRISTUS die het hart bekeert." Terwijl ERASMUS

3°. Een brief daar ERASMUS, uit *Brugge*, van 1 Oct. 1528. *Farrago* pag. 94—96. *Opp.* II, 974, 75.

Dewijl volgens de twee eerste brieven 's Konings jaargeld in 1531 reeds *bijna drie jaren* had opgehouden; dewijl VIVES den 1sten Oct. 1528 reeds in *Brugge* was, en COMPEGGIO eerst half Oct. in *Engeland* kwam (zie ROBBERTSON t. a. p.); schijnt de gevangenis van *zes weken* (niet *zes maanden*, zoo als onder anderen FOPPENS heeft) in het midden van dat jaar te hebben plaats gehad en de uitnoodiging van KATHARINA in *Vlaanderen* tot VIVES gekomen te zijn. De tijdsbepaling heeft evenwel moeijelijkheid in.

(1) Aan MIRANDA. *Farrago*, pag. 44; ook aan VERGARAS, *Farrago*, pag. 39.

(2) Zie de hier bedoelde brieven, vier in getal, van 1527—1529, *Opp.* II, 969—975. *Farrago*, pag. 88—98.

(3) ERASMI, *Opp.* III, *Ep.* 331.

hem over den niet te grooten aftrek zijner geschriften en over het verlies van roem en eer niet onduidelijk beklaagde, antwoordt VIVES:

„ ERASMUS mogt hem toch niet houden voor zoo begeerig naar roem; liever wenschte hij (V.) een enkelen op het pad der deugd nuttig te wezen, dan zonder dit, zijnen naam over de geheele wereld beroemd te zien. Wat toch is roem en eene toejuiching, die zich te vaak niet op wezenlijke verdiensten betrekt? Een ijdel iets, dat ons, zoolang het handgeklap der menigte duurt, buiten ons zelve brengt en verheugt, maar waarvan ons, tot ons zelve terug gebragt, niets overblijft. Hoeveel beter is het te bedenken, dat wij hier voortdurend op reis zijn naar eene regtbank, voor welke de smaad der menschen geen nadeel, maar ook hun lof geen voordeel aanbrengen zal, maar alleen de getuigenis van den Heer ons kan aanbevelen." En wat zijn bekrompene omstandigheden betreft, te moeijelijker te dragen, omdat zijne bekwaamheden hem aanspraak gaven, op deze of gene betrekking, maar menige poging daartoe mislukt schijnt: fier is het woord aan een zijner vrienden MALVENDA (?): „ ons drukt dezelfde tiran (HENDRIK VIII, of het geldgebrek?) doch een braaf man mag voor dezen niet wijken, maar moet veelmeer door de vrijmakende kracht der waarheid zulk een juk afschudden;" — en vroom dit andere, aan VERGARAS: „ Ik heb ondervonden, hoe veel meer het is, dat God in stilte, dan 't geen de menschen vaak met grooten ophef geven."

Maar edel bovenal is de wijze, waarop VIVES, wel verre van door dit ongeluk tot wankeling gebragt te zijn, aan HENDRIK nog eens de stem der waarheid en des regts deed hooren, in eenen brief van Januarij 1531: „ 't Mag nu reeds bijna drie jaren geleden zijn, dat

's konings jaargeld ophield, toch blijf ik dankbaar voor het vroeger genotene, en weet die dankbaarheid niet beter te toonen, dan door nog eenmaal de echtscheiding af te raden. Misschien heeft de koning mijn vroeger over de plaats uit LEVITICUS geschreven vertoog niet gelezen; ik zend het daarom nog eenmaal toe (1)." Maar op eene kiesche en toch open wijze laat VIVES tevens gevoelen, dat hier eigenlijk de hoofdzaak niet schuilde, als hij voortgaat: Met de verantwoording, die ieder *voor zichzelf* aan God zal doen, kan ik mij niet inlaten. Maar wat zoekt de koning toch? — eene goede echtgenoote? maar beter dan KATHARINA, is er niet! Mannelijke erven? maar wie staat daarvoor borg bij een nieuw huwelijk? Toch immers geen kortstondig zingenot (2)? De koning bedenke toch, boven alles, dat hij binnen- en buitenlandschen oorlog staat te bevorderen en aan zijne onderdanen, een slecht voorbeeld zal geven. Liefde tot den koning en *Engeland* heeft mijne pen bestuurd (3)."

Niet minder edel is zijn schrijven aan den keizer, dat van twee jaren vroeger dagteekent. Te midden van persoonlijken tegenspoed en gebukt onder een ziekelijk ligchaamsgestel, bleef zijn hart veel lijden onder de voortdurende oorlogen en de in zijn oog zoo noodlottige ver-

---

(1) Het volgende geschrift, door mij niet gezien, hebben sommigen aan VIVES, anderen aan COCHLAEUS toegeschreven. Philalethi Hyperborei — adversus improborum quorundam improbitatem, illustr. Angliae Reginam ab Arthuro Walliae Principe, priore marito suo, cognitam fuisse, imprudenter et inconsulte adstruentium, Susannis (?) extemporaria. *Luneburgi* 1533. — De titel, noch de plaats der uitgave, pleiten voor de eerste meening.

(2) Brevis aliqua et obscoena voluptas. — Cogita cuius exempli auctor sis futurus.

(3) Deze brief komt alleen voor *Farrago*, pag. 4. seqq.

storing van den kerkvrede. Schreef hij aan ERASMUS: „ Alecto verwoest allen vrede; oorlog tusschen de vorsten, twist tusschen de geleerden, verscheuring der eenheid in de godsdienst en haat in plaats van liefde! Och of CHRISTUS door eenen milden blik op zooveel ellende, een einde er aan maakte!" — of aan BUDÉUS (1): „ onmagtig om voor deze tijden genezing aan te brengen, stel ik mij te vreden met althans in geschriften mijn gemoed uit te *spreken;*" zijn vrijmoedig schrijven aan den keizer, onder toezending zijns boeks over *eendragt en verdeeldheid* (2), mag wel eene *daad* worden genoemd. De keizer namelijk stond gereed, om met eene rijk uitgeruste vloot en van twintigduizend man keurtroepen omgeven, een zoogenaamd vriendschapsbezoek in *Italië* af te leggen, in den grond met geen ander doel, dan om zijne magt te vertoonen tegenover den vernederden kerkvorst, en te pralen met de bij den vrede te *Kamerijk* over FRANS behaalde voordeelen. VIVES achtte zich verpligt, juist nu aan den monarch op het hart te drukken, dat de Voorzienigheid zoo kennelijk in zijne handen de bevordering van het geluk der volkeren, gelegd had (3). „ Na eene treffende beschrijving van alle ellende, die in de laatste jaren over *Europa* door den oorlog was uitgestort, hoopt hij, dat de keizer met de magt ook den wil zal ver-

(1) *Farrago*, pag. 42.

(2) Dit boek, *de Concordia et Discordia Libri IV*, komt voor *Opp.* II, 760 seqq.; en de brief van KAREL V, pag. 756—759; — hij is van Julij 1529.

(3) Aan ERASMUS schreef VIVES, 30 Aug. 1529: Caesarem solvisse Barcinnae cum classe instructissima, in qua sint triremes 40, naves onerariae 70, celoces 10, etc. — D. JESUS servet eum, atque eam largiatur illi et facultatem et voluntatem, ut res christiani orbis in meliorem statum reponat. *Opp.* l. c. 975.

Zie over dezen togt ROBERTSON a. w. IV, 164 verv.

eenigen, om vrede te maken en te onderhouden. Dit toch is de hoop van alle braven, en zij meenen voor die hoop grond te vinden in de wijze, waarop de keizer twee zijner verwonnelingen, FRANS en CLEMENS VII heeft behandeld. Maar de keizer bedenke toch, slechts de eerste stappen te hebben gedaan en eene zeer grievende teleurstelling te zullen bereiden aan alle goeden, wanneer hij nu terugtrad. Dit schoone begin geeft juist vrijmoedigheid, om den keizer toe te roepen: „ga verder en betoon u, hoe meer van God gezegend, des te meer die weldaden waardig en een' Hem gehoorzamen zoon." De eenvoudigste doorziet het, dat God u verkozen heeft, om iets uitnemends voor het geluk der volkeren uit te werken, indien gij u slechts door *Zijne* hand tot een middel laat gebruiken, om Zijne goedheid te openbaren. De luistervolle zeetogt naar Italië (1) heeft immers noch eene ijdele praalvertooning noch verovering, maar de vestiging van een' algemeenen vrede ten doel! Ook den vrede der kerk, tusschen zoo vele factieën en strijd, zal de keizer willen bevorderen. Dit laatste nogthans is zeker het moeijelijkst. Want de geesten laten zich door geene uitwendige magt dwingen, de waarheid alleen kan overwinnen. Van een concilie laat zich veel goeds wachten, indien het zelf goed is, maar niets dan kwaad, indien men zich door hartstogten laat besturen en de personen stelt boven de waarheid en het wezenlijke belang der godsdienst. Den Keizer zij overigens de lezing van goede boeken aanbevolen en hij der goddelijke bescherming opgedragen!"

't Is niet bekend, hoe deze brief en het toegezonden boek door KAREL zijn opgenomen. De toon hier

(1) Zeer juist noemt VIVES *Italië*: Anguilla, quae tibi arctissime retinenti, lubricitate sua elabatur.

aangeslagen was zeker ook aan zijn hof te ongewoon, en de beginselen te zeer in strijd met die eener zelfzuchtige staatkunde, om in ernst te worden overwogen. Er is iets kinderlijk-geloovigs in het vertrouwen, waarmede VIVES zulke ontboezemingen en wenschen van een edel hart neêrlegt aan de voeten van een staatzuchtigen heerscher, ja ook van den groot-inquisiteur van *Spanje*. Bij dezen namelijk, DIEGO ALONSO MAURIQUE (1), werd VIVES de tolk van gevoelens, als nergens minder dan in *Spanje* werden geëerbiedigd, waar het kettergerigt niet alleen tegen Mohamedanen, Joden en verdachte Lutheranen, maar ook tegen eenigzins vrijzinnige geleerden op de vreeselijkste wijze plagt te woeden. VIVES schreef aan dezen MAURIQUE een' brief, onder toezending van een geschrift *over de bevrediging* (2); waarin deze vermaand wordt, „den waarachtigen *adel* zich waardig te betoonen, door liever allen roem en eer, dan den lof der vredelievendheid te verliezen. Verder moest hij zijnen *invloed* in dezen geest bij den keizer gebruiken; als aartsbisschop een' navolger van CHRISTUS zich betoonen, en een' herder gelijk, de schapen weidende, zoo antwoord geven op de vraag des Opperherders naar liefde. Vooral moest hij als inquisiteur geen ander *doel* kennen dan den vrede, en waar zooveel was toebetrouwd, door geen' blinden hartstogt zich laten besturen."

't Ware zeker te wenschen, dat deze brief en bijgaand geschrift dieperen indruk op den inquisiteur had gemaakt. Want ofschoon hij aanvankelijk ingenomen was met ERASMUS, en soms een' schijn van gematigdheid aannam,

---

(1) Zie over hem LLORENTE, Gesch. der Spaansche Inquisitie, I, 406 verv., III, 440. — VIVES noemt hem ALFONSUS MAURICUS.

(2) *De pacificatione*. *Opp*. II, 862 seqq.

werd tijdens zijn inquisiteurschap (1522—1538) niet alleen alle gewetens- en denkvrijheid onderdrukt door de vervolging van LUTHER'S, MELANCHTON'S en ERASMUS' geschriften, maar ook *twee en twintig honderd* menschen aan den brandstapel overgeleverd.

Ons rest, voor wij de vermelding van VIVES' literarischen arbeid weder opvatten, de mededeeling van eenige brieven, die hem in zijn beminnelijk karakter en in zijne beschouwingswijze van de reformatie althans eenigzins, doen kennen. Wat het eerste betreft, geen vader kan zijnen zoon met meer dringende en liefdevolle aanbeveling naar de universiteit zenden, dan VIVES aan BUDEUS de belangen van NICOLAUS VALDAURA, zijnen schoonbroeder, op het hart drukte, toen deze te *Parijs* zijne studieën ging voleindigen. Even christelijk is de toon, waarop hij zekeren JOHANNIUS, vroeger naar 't schijnt zijn leerling, aanraadt, om bij de vereffening eener familiezaak, gematigdheid te gebruiken, en te midden van hem toegevallen rijkdom en eerbewijzen zich zelven niet te vergeten. Hij mogt ook bij het aangaan van een huwelijk, toch niet eerst en meest op geld en hooge afkomst, maar op godsvrucht en deugd merken, en bij alles bedenken, wie hij in de eeuwigheid zou wezen. En, terwijl VIVES zelf, gelijk wij zagen, in zeer bekrompen omstandigheden leefde, treft ons de in zich zelf weinig beteekenende last aan dezen JOHANNIUS gegeven, om zijne pas weduwe geworden moei, eenig geld ter hand te stellen, en zijne zuster, tot hiertoe daar aan huis, naar *Vlaanderen* over te zenden.

Van meer belang is het den indruk te leeren kennen, dien de hem ter ooren gekomen berigten omtrent den rijksdag te *Augsburg*, op VIVES maakten. Hij deelt die mede aan drie zijner vrienden, FR. CRANEVELD, AL-

PHONSE RUYS DE VIRVEZ en JOH. VERGARAS (1). De eerste van *Nijmegen* geboortig (1485), was secretaris van *Brugge*, en als geletterd man met ERASMUS en MORUS zeer bevriend. Naderhand werd hij de uitgever van het theologische hoofdgeschrift van VIVES. De tweede, een Spaansch Benedictijner monnik, om zijne welsprekendheid bekend, en als kapellaan van KAREL V, ook daarom door dezen zeer gezocht. Na den rijksdag te *Augsburg*, kon hij de gevangenis der inquisitie slechts door opentlijke afzwering van de Luthersche ketterij ontkomen, en schreef toen zelfs, als bisschop van *Canarie*, een boek tegen MELANCHTON, Philippica genoemd, door Merula gelezen en bestreden (2). De derde had reeds vroeger aan de uitgave van den Complutensischen bijbel medegewerkt, was als geleerde in *Spanje* een der warme voorstanders van ERASMUS, maar kon dan ook met zijnen broeder TOVAR de inquisitie-gevangenis niet ontgaan (1534), waaruit hij evenwel spoedig ontslagen schijnt. — Aan dezen nu deelt VIVES mede, (hij schijnt niet geweten te hebben, dat VIRVEZ den keizer naar *Duitschland* vergezeld had) wat in de hoofdzaak hierop nederkomt (3): „ De keizer heeft een' zwaren strijd gehad met de Lutherschen; na de inlevering van de hoofdzaken hunner belijdenis hebben zij verklaard, slechts op het gezag van een algemeen christelijk concilie daarvan te kunnen afzien. De hoofdzaken hunner belijdenis zijn, naar men zegt, deze: „ „ Over-

---

(1) Zie over den *eersten* FOPPENS, Bl. Belg. in v.; ALB. MIRAEUS: De Script. Eccl. pag. 178 in FABRICICII Bibl. Eccl.; insgelijks de brieven van ERASMUS; — over den *tweeden* GIESELER III, 1, 515; LLORENTE a. w. II, 7—10; — over den *derden* MIRAEUS l. c. 166; LLORENTE II, 7.

(2) MOLL, Angelus Merula, pag. 21, 217.

(3) Zie deze brieven *Farrago*, pag. 7 seqq. Zonder jaartal zijn zij nogthans zeker van 1531.

eenstemming met de twaalf artikelen der Niceensche Kerkvergadering; niet alle gedoopten, maar slechts de wettig daartoe geroepenen zijn priesters; de mis mag slechts op feestdagen gevierd worden; in het Avondmaal is het ligchaam van CHRISTUS, maar wijn zoowel als brood voor allen; de heiligen mogen ter navolging niet ter vereering worden voorgesteld; tusschen spijzen is geenerlei onderscheid; niet door eenig goed werk, maar alleen door geloof in CHRISTUS wordt de schuld uitgewischt." "

Vele van deze stellingen (achtte VIVES) zijn zeer der afkeuring waardig, anderen zijn vrij verward uitgesproken. Maar sommige zaken had hij zich veel erger voorgesteld, b. v. omtrent den Doop en het Avondmaal. OECOLAMPADIUS gaat op beide punten veel verder dan LUTHER; waarom zij dan ook elkander vijandig zijn (Adeo sectae sunt dissectae). Hem was verder berigt, dat de keizer op de bedreiging der Lutherschen, om een verbond met de Turken aan te gaan, in het houden van een concilie had toegestemd. Maar jammer was het, dat hij meer met de Duitsche edelen, dan met kerkelijke personen had gehandeld, omdat het volk, op de hand der laatsten, door de eersten toch niet gedwongen kon worden." „ En de moeijelijkheid van een concilie zou hierin bestaan, dat de priesters (initiati) aan de Duitschers, de leeken (profani) aan genen niet kunnen bevallen." VIVES eindigt met het vermoeden, „ dat God misschien daarom dezen verwarden, bijna hopeloozen toestand der kerk toelaat, om straks met Zijne hulp des te treffender Zijne goedheid en wijsheid te openbaren. Weshalve veel gebeds tot Hem moet worden gedaan." — Wij kunnen dit oordeel niet laten voorbijgaan, zonder eene en andere opmerking. Vooreerst valt in het oog, dat VIVES slechts zeer onvol-

doende, ten deele zelfs zeer onjuist was ingelicht omtrent den gang der zaken te *Augsburg*. Iets wat ons niet te zeer verwonderen zal, als het eerst nu misschien aan een groot en naauwgezet historieschrijver van onzen tijd, gelukt is, den wezenlijken gang van dien veelbewogen rijksdag te teekenen (1). 't Is waar, dat de Protestanten de voorlezing hunner confessie geeindigd hadden met het beroep op een *algemeen*, *vrij* en *christelijk* concilie, waarbij zij ook volhardden; maar toen de keizer na de schoorvoetend gegeven toestemming van den paus, den voorslag tot een concilie deed, leed de uitvoerlijkheid al dadelijk schipbreuk op menig bezwaar van beide de partijen. 't Is waar dat eenige rijkssteden hulp tegen de Turken weigerden, zoolang de vrede in *Duitschland* niet hersteld was, maar van een voorgenomen verbond der Protestanten met de ongeloovigen blijkt niets. En, wat de leerstellige punten betreft, in den mond der Lutherschen, had het woord *mis* eene geheel andere beteekenis, dan bij den Roomschen VIVES. De eersten dachten aan een communiceren der geheele gemeente, met uitsluiting van het offerdenkbeeld; bij de laatsten stond dit op den voorgrond, en werd daarom aangedrongen op de zoogenoemde „ privaatmissen." Hieruit blijkt ons, gelijk uit meer, dat VIVES het standpunt der hervormers niet heeft begrepen, door gemis aan volledige kennis. VIVES zag op de verschijnselen, en drong niet door tot de eigenlijke kern; daarom ook kon hij zich niet vinden in het leerstuk omtrent de regtvaardiging door het geloof en de sterk gekleurde

(1) RANKE, Gesch. der Deutschen zur Zeit der Reformation Th. III, 226—297. — Zie ook MERLE D'AUBIGNÉ, Gesch. der Hervorming, IV, 191—514, en NEUDECKER, Gesch. der Deutsche Reformation (1843) 532—569.

voorstelling omtrent het bederf der menschelijke natuur; twee punten, waarbij de vorm ook vaak geen aanbeveling was voor degenen, die den inhoud nog niet juist hadden begrepen (1). VIVES zag verder op de stormen, door de zelfs onder elkaar verdeelde secten verwekt, en daaronder leed zijn vredelievend gemoed; terwijl hij niet hoog genoeg stond om te doorzien, dat hier, gelijk in de natuur, juist door stormen het evenwigt eerst wordt hersteld. Vroom van hart, meer een man van gedachten en gemoed, dan van daad, scheen hem, daar van een altoos *menschelijk* concilie weinig heil was te wachten, slechts het gebed tot God over te blijven. Want eene kerkvergadering als hij vroeger aan ADRIAAN aanraadde, schijnt hem ook van lieverlede onmogelijk en in het rijk der idealen 't huis hoorende te zijn voorgekomen. Slechts nog eene enkele maal heeft hij zich tegen de Reformatie uitgelaten (2), als die hem de moeder voorkwam van de vreeselijke tooneelen, door wederdoopers en oproerige boeren aangerigt. Maar anders trok hij zich telkens meer tot zijne studieën terug, om deze te eindigen met eene voorstelling des Chris-

(1) JULIUS MÜLLER (*Deutsche Zeitschr.*, 1853, S. 175) zegt te regt: Unzählige sind durch den Glauben gerecht geworden, — welche sich an dem scharfen Ausdruck dieser Lehre bei die Reformatoren gestoszen haben. In dieser Lehre drängt sich die göttliche Paradoxie des Christenthums zusammen.

(2) In 't begin van zijn: *de communione rerum* etc. *Opp.* II, 923—931. *Brugis* 1535. Hij zegt daar: Olim in Germania — nullus fas esse ducebat de ulla earum rerum, quae receptae jam essent, ambigere. Inventus est, qui primum auderet quaedam in dubium revocare, initio modeste — mox aperte — et tanta confidentia, quam si de coelo delapsus videretur, aut de calceo suendo esset sermo. Jam quae per tot annos ab ecclesia erant approbata, rejecta sunt ut falsa. Ex dissensione opinionum ventum est ad dissidium vitae etc. Zie verder onder, in het tweede gedeelte.

tendoms, die voor een goed deel noch Roomsch, noch Luthersch, maar in hoogeren zin Evangelisch is.

't Is hier nu de plaats, om naar chronologische volgorde de geschriften van VIVES te vermelden, die sinds de uitgave van AUGUSTINUS (1522 tot 1531) door hem werden opgesteld. Uit zijne brieven blijkt, dat de aanteekeningen op den Kerkvader voortdurend door hem werden herzien; verder, dat hij aan ERASMUS menige literarische dienst bij het doorlezen der klassieken bewees. Hoe hij in die studieën leefde, komt aan den dag in zijne minder gewigtige geschriftjes over de opleiding van den kinderlijken leeftijd tot studie, gelijk uit zijne vertaling van redevoeringen van ISOCRATES (1). Maar dat zijn oog geopend was voor de hoogere en zedelijk-godsdienstige ontwikkeling, waaraan eens vorsten telg vooral behoefte heeft, toonde hij door zijne: *Opleiding tot ware wijsheid*, en zijne *Satellitia* (2). Beiden zijn van dezelfde strekking. Het *eerste* bevat 592 spreuken, die achtereenvolgens *de wijsheid*, *de natuur en waarde der dingen*, *het ligchaam en de ziel*, *kennis en deugd*, *godsdienst en liefde*, *de pligten jegens de menschen en ons zelve* bespreken

---

(1) 1°. *De ratione studii puerilis*. *Opp*. I, 1—7, 7—18. Zij beleefden verscheiden edities, de laatste in: *Consilia et Methodi aurea* etc. Tom. I, *Roter*. 1692.

2°. *Isocratis* areopagitica oratio etc. *Opp*. I, 306—321.

De kleine commentaren en aanteekeningen op CICERO etc. vermelden wij niet; zij hebben voor onzen tijd geen' waarde. NIMÈCHE geeft inlichting voor wie het zoekt.

(2) 1°. *Ad Sapientiam Introductio*. *Brugis* 1524. *Opp*. II, 70—94. Zie over de Fransche vertalingen NIMÈCHE, l. c.; de Hollandsche is in versmaat en van L. ZASIUS. *Utrecht* 1631, zie BOSCH KEMPER, a. w. bl. 29.

2°. *Satellitia* CCXIII. *Opp*. II, 94—111.

op eene zoo voortreffelijke wijze, dat zij nog gelijk vroeger is geschied, eene vertaling niet onwaardig zijn en daarom verder bij wijze van bloemlezing zullen worden medegedeeld. Het *tweede* noemde hij zoo, omdat hij „de ziel zijner vorstelijke leerlinge (MARIA) door deze kernspreuken als met eene lijfwacht wilde omringen tegen de verleidingen der wereld. Zijn beste loon zou zijn, haar eene ware christin te zien." Het staat lager dan het eerste, schoon niet ongetrouw aan de eerste en laatste spreuk: „Het doel des levens zij CHRISTUS. Alles moet op Hem alleen zijn gerigt, gelijk de kampstrijders onverdeeld het oog houden op het wit. Aan Hem moeten wij ons, zullen wij gelukkig zijn, met hart en ziel vasthechten."

Reeds vermoedt men, in welken geest twee andere, bijeen hoorende geschriften zijn opgesteld, van welke het eene aan de beschouwing *der christelijke vrouw* is gewijd, het andere de *pligten des mans* ten onderwerp heeft. Hij droeg het eerstgenoemde op aan KATHARINA, de koningin van *Engeland*, met den wensch, dat hare dochter deze christelijke wenken mogt ter harte nemen. De christelijke *jonkvrouw*, het *huwelijksleven*, de *weduwenstaat* — zietdaar de hoofdverdeeling. Zoowel het eigen getuigenis van VIVES, als de menigte edities en vertalingen bewijzen, dat dit geschrift veel gelezen is. Ons maakt het breedsprakige en weinig levendige des stijls de lectuur des geheels min aangenaam, maar de geest is christelijk-praktikaal, en van 't geen er omtrent opvoeding en moederzorg voorkomt, maken wij later melding. De welgegronde aanmerkingen van ERASMUS omtrent de te groote gestrengheid in de beoordeeling der vrouw, deed VIVES het tweede geschrift opstellen, opgedragen aan JOHANNES BORGIA, Hertog van *Gandia* (1).

(1) *De christiana foemina* Lib. III; — *de Officio Mariti* Liber.

Hooger nogthans, dan deze beiden, staat het vertoog: *over den onderstand der armen.* Het dagteekent van 1526 en is opgedragen aan den raad van *Brugge* (1). VIVES getuigt in *Engeland*, na menig gesprek met het hoofd van dien raad, DE PRAT (dominus *Pratensis*), tot het schrijven van deze regelen te zijn opgewekt. Hij wilde er een bewijs door leveren, dat *Brugge* hem even lief geworden was, als zijne geboorteplaats *Valencia*, en meende dit niet beter te kunnen doen, dan door de mededeeling der beste wijze, waarop ook christelijke regenten zich de armen kunnen aantrekken. Iets wat, naar VIVES getuigenis, juist in het rijke *Brugge* zoo noodig was, omdat derwaarts jaarlijks eene grootere menigte behoeftigen haar toevlugt zocht. Dat wij hier de taal van een christelijk-medelijdend hart hooren, verwondert ons reeds in een' man als VIVES niet meer, maar wel, hier reeds over eene zaak, die toen nog zoo weinig met verstand was beschouwd, zulke heldere en juiste inzigten te vinden, dat een bevoegd beoordeelaar teregt getuigt: „Vele denkbeelden, die thans over het armwezen, als of zij nieuw waren, worden voorgedragen, zijn aan VIVES bekend geweest." De inhoud zelf, over twee boeken verdeeld, van welke het eene aan de oorzaken der armoede, het andere aan de beste wijze van ondersteuning der armen is gewijd, zal later

---

Opp. II, 595—647, 647—753. Bij de verschillende door PAQUOT en NIMÈCHE genoemde edities, *Fransche* en *Spaansche* vertalingen, voege men eene *Duitsche* van 1566 te *Frankfort*, met houtsneden, voorkomende op de Utrechtsche Bibliotheek. — Van eerstgenoemd Geschrift, gewaagt met lof: SCHWARZ *Gesch. der Erziehung*, II, 303; — ook STAÜDLIN *Gesch. der Moralphilos.* 1822, pag. 581—83.

(1) *De subventione pauperum* Lib. II, *Opp.* II, 889—931. Behalve vier latijnsche edities, worden eene fransche vertaling van 1583, eene spaansche van 1781 en eene hollandsche van 1566 vermeld, bij NIMÈCHE en BOSCH KEMPER.

door ons worden medegedeeld. Hier alleen kunnen wij reeds de aanmerking niet terug houden, hoe jammer het is, dat de beginselen hier voorgestaan en de lessen hier gegeven, ofschoon in verscheidene talen toegankelijk gemaakt, niet vroeger in algemeene toepassing zijn gebragt. Onze voorouders althans hadden bij hun *veel* geven, van VIVES ook kunnen leeren, *hoe* te geven. Maar middeneeuwsche misvatting van het denkbeeld van liefdadigheid, als was geven om 't even aan wie, op zich zelf reeds een verdienstelijk werk, was te diep ingeworteld, dan dat zij zoo spoedig kon plaats maken voor de juiste toepassing eener met wijsheid handelende liefde, die de lessen der wetenschap niet versmaadt. Stond VIVES nu in onze dagen op, hij zou zich verblijden over veel, wat in zijnen geest voor de behoeftigen geschiedt, en zich scharen onder degenen, die gelijk zijn lofredenaar, de toepassing der christelijke beginselen door de staathuishoudkundige wetenschap geleid, maar deze weerkeerig door genen wenschen bezield te zien.

Van hetzelfde jaar (1529) is het boekske van VIVES *over der Christenen leven onder 't gebied der Turken* (1). Het bevat eene klagte, dat de liefde en standvastigheid der Christenen, na den overgang van CONSTANTYN zooveel minder was geworden, en dit in zijne dagen zoover was gegaan, dat Christenen de Turken tegen Christenen hadden bijgestaan. Verder komt hier voor eene dringende aanbeveling van diegenen, die zuchtten onder de hand der ongeloovigen; men moet met goed en bloed, maar niet het minst ook met gebed hen bijstaan.

---

(1) *De conditione vitae Christianae sub Turca. Opp.* II, 882—888. Over de edities, zie NIMÈCHE.

VIVES had, het bleek ons reeds, een geopend oor voor de roepstemmen des tijds, waarin hij leefde. Daarvan getuigen ook twee vertoogen, naar aanleiding eener pestziekte, die ten jare 1529 uit *Engeland* overgekomen in *Vlaanderen* binnen weinige dagen vele slagtoffers velde (1). Het *eene* is eene overdenking *over het lijden van* JEZUS, naar aanleiding van den 37sten Psalm, die, al mist men ook eene heldere voorstelling van het verband daarvan met onze verlossing, soms eene zeer levende en roerende teekening van de smarten des Heilands bevat. Het *andere* droeg hij op aan de landvoogdes MARGARETHA. Daar overheden ook de godsdienst en de zeden hunner onderdanen ter harte moeten nemen, meende hij haar te mogen wijzen op Hem, die onze ziekten en smarten droeg, en den wensch te moeten uitspreken, dat ieder jaar een bededag zou worden gehouden, om toevlugt te nemen tot dezen grooten Zielenarts, door Wiens sterven wij genezen worden. 't Is eene proeve hoe op zulk eenen dag onze gedachten te leiden, geeindigd met eene soort van leerrede, dan te houden. Deze laatste bevat eene strenge veroordeeling van de onmatigheid en de weelde van *Vlaanderen*, en eene ernstige vermaning tot bekeering.

Reeds vermeldden wij de uitvoeriger geschriften over *de eendragt en de tweedragt* en over *het vredemaken* (2). —

---

(1) 1°. *Meditatio in Psalmum* XXXVII *de passione Domini. Opp.* II, 193—198.

2°. *Sacrum diurnum et concio de Sudore Christi et nostro. Opp.* II, 258—283. Deze vreemde titel, waarbij VIVES, 't geen bij hem zeer ongewoon is, toegeeft aan zekere speling des vernufts, vindt zijn verklaring in de bijzonderheid, dat bij de besmettelijke ziekte van 1529 het zweet een doodelijk teeken was.

(2) *De concordia et discordia* Lib. IV; — en, *de pacificatione* Lib. I. *Opp* II, 760—881.

Naar de vier boeken, waaruit het eerstgenoemde bestaat, wordt achtereenvolgens *de oorsprong* van beiden, dan *de onmenschelijkheid der tweedragt*, verder *de zegeningen der liefde en de rampen der tweedragt* beschreven, en eindelijk *de weg tot vrede* beschreven. Die boeken zijn een blijvend gedenkteeken van VIVES' christelijk-menschlievend hart, en toonen zulk een doorzigt in de menschenzaligende strekking des christendoms, dat zij geheel onze aandacht waardig blijven. Jammer dat de stijl ook hier zoo breed en daardoor de lezing bemoeijelijkt wordt; iets wat men VIVES niet te hoog zal aanrekenen, uit aanmerking van zijnen tijd, en bedenkende, hoe schaars in de geschiedenis der christelijke literatuur *kernachtige* praktikale geschriften zijn. — Ééne hoofdaanmerking zal bij nadere kennismaking gegrond blijken. Het menschlievend hart van VIVES bloedde hevig, bij de aanschouwing van den politieken en godsdienstigen strijd zijner dagen. Maar te eenzijdig misschien, zag hij hier niet anders dan het gevolg van booze hartstogten; terwijl van een hooger standpunt, zich in dien strijd tevens de gisting en worsteling vertoont van de zich hernieuwende Europesche volkeren-wereld onder den invloed van de herleving der letteren en van de Hervorming. Ook de *strijd* der 16de eeuw is ja uit de zonde, maar slechts van de eene zijde; van den anderen kant was hij uit God, althans van Hem als een schakel ingevoegd in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid tot het koningrijk van waarheid en licht!

In 1531 bragt VIVES een geschrift ten einde, dat eene rijke, misschien nog niet genoeg bekende bron is voor de kennis der middeneeuwsche studieën; maar van ons slechts in het voorbijgaan kan worden genoemd (1).

(1) 't Zijn eigenlijk drie werken:

'T Is een soort van Encyclopädie, waarvan het *eerste gedeelte* in zeven boeken gewijd is aan het onderzoek naar het verval der wetenschappen en kunsten; terwijl het *tweede gedeelte* in vijf boeken zich bezig houdt met de aanwijzing, hoe dezelve moeten worden aangeleerd en tot een nuttig doeleinde in praktijk gebragt; het *derde gedeelte* bevat philosophische verhandelingen over verschillende onderwerpen. VIVES droeg dezen voor zijnen tijd meesterlijken arbeid op aan JOHANNES III, koning van *Portugal;* en ofschoon VIVES hem, bij allen lof aan zijne liefde voor de studieën, met de gewone vrijmoedigheid op zijne pligten als regent opmerkzaam maakte, was deze vorst zoo hoogelijk daarmede ingenomen, dat VIVES een' geldelijken onderstand ontving, die in zijne omstandigheden eene gunstige wending schijnt gemaakt te hebben. Zijnen vriend GOËZ, een' beroemd Portugeesch Staatsman, vroeg hij den vorst warmen dank voor die gave over te brengen (1). Zoowel aan dezen, als aan ERASMUS, klaagde hij overigens over toenemende ziekelijkheid; en terwijl hij aan podagra en chiragra vaak onlijdelijke smarten doorstond, werd hij daarenboven voortdurend teleurgesteld, in de hoop op de vervulling van vele beloften, hem door vrienden ge-

---

1°. *De corruptis artibus*, Lib. VII, 321—435.

2°. *De tradendis disciplinis s. de institutione christiana*, Lib. V., *Opp.* I, 436—527.

3°. *De primg philosophia*, Libri III, etc. etc. I, 528—639.

De roemrijke getuigenissen van lateren omtrent VIVES hebben bijna allen op deze geschriften het oog; b. v. BUHLE *Gesch. der Neuere Philos.* 1800, Th. II, 83. BRUCKER, *Hist. Philosophiae*, Tom. IV, MEINERS, *Hist. Vergleichung*, II, 730; 't laatst van allen misschien PELT *Encyclopädie* 1845, S. 10, die ze „Meisterhaft" noemt.

(1) Zie VIVES brief aan DAMIAÖ GOEZ, in *Opp.* II, 978, en over hem zelven '*t Conv. Lexicon* in voce; — den brief aan ERASMUS van Mei 1534, *Opp.* II, 977.

daan. Toch bleef zijne pen vruchtbaar. Want om niet te spreken van zijne drie boeken *over de welsprekendheid*, noch over andere kleinere of grootere geschriften, dagteekenen ook zijne *gebedsoverdenkingen*, waaronder vooral *de verklaring van het Volmaakte Gebed* der aandacht waardig is, van dezen tijd (1). En vinden wij hierin het bewijs, hoe de studie der letteren bij hem de vroomheid des gemoeds niet in den weg stond, zijn oog bleef geopend voor hetgeen op het gebied der geschiedenis rondom hem plaats greep. Zijn reeds vroeger vermeld geschrift (2), dat zich naar aanleiding van de vreeselijke tooneelen te *Munster* door JAN VAN LEYDEN en THOMAS MUNZER aangerigt, de bestrijding der communistische denkbeelden ten doel stelde, levert daarvan een schoon bewijs. Ook voor de belangen zijner vrienden klopte voortdurend zijn hart. BUDEUS schijnt hem om raad te hebben gevraagd over de verdere inrigting zijner studieën, en geklaagd over eene slechte gezondheid. VIVES wekte hem, in 't belang der wetenschappen en om anderen tot zegen te zijn, tot hervatting van den gestaakten arbeid op; maar voegde daaraan deze belangrijke woorden toe: „ Zoo zeker alle dingen door God worden bestuurd, dan toch allerbijzonderst, wat in verband staat met de bevordering van het algemeene nut. Wien God de krachten geeft, achte dit een bevel tot werkzaamheid; wien God ze ontneemt, achte de rust Diens hooge wil. Dan zal uwe taak een' ander worden opgedragen, door dien

(1) 1°. *De ratione dicendi*, Lib. III, etc. etc.
2°. *Excitationes animi in Deum; in Precationem Dominicam comm.; preces et meditationes diurnae*, *Opp.* II, 199—257. — Eerste Editie van 1538; van de twee fransche Vertalingen is er eene zonder jaartal op de Utrechtsche Bibliotheek.

(2) Zie bl. 49.

CHRISTUS, van wien wij niet anders dan dienstknechten zijn. En gelijk een vorst eene te verdedigen vesting van het noodige toerust, zoo geeft God naar werk ook krachten. De gelijkenis der talenten troost ook mij vaak, als ik door ligchaamssmarten wordt gedrongen mijnen arbeid te staken (1)."

Of de gezondheid van VIVES zich sinds dien tijd eenigzins verbeterd hebbe, — zooveel is zeker, dat hij in 1536 zich nog eenmaal te *Parijs* ophield. Hij schijnt daar op uitnoodiging van de zijde der Universiteit, opentlijke lessen te hebben gegeven, en wel over een aan HYGINUS toegeschreven boek, *Astronomicon Poëticon* (2). Maar zijn verblijf aldaar was niet van langen duur. Want van 1537—1539 vinden wij hem te *Breda*. Hoogst waarschijnlijk was hij derwaarts gegaan op uitnoodiging van MENCIA DE MENDOSA, de derde echtgenoot van HENDRIK VAN NASSAU, Heer van *Breda* en oom van WILLEM I (3). Want uit het dagverhaal van eenen tijdgenoot, den legaat VORSTIUS, die in 1537 *Breda* bezocht, blijkt dat VIVES bij haar in hooge gunst stond (4) Haar liefde voor de letteren opende VIVES de gelegenheid, om zoowel zijn belangrijk boek over

---

(1) Deze twee brieven van VIVES, beide van 1532, aan BUDEUS, komen alleen voor in *Goldasti*, Philol. Epp. centuria una. *Francf.* 1610, pag. 212—224.

(2) Ik heb hiervoor geen andere authoriteit dan NIMÈCHE, pag. 33.

(3) HENDRIK van *Nassau* had achtereenvolgens drie echtgenooten, FRANÇOISE van *Savoye*, CLAUDINA van *Chalons* († 1521) en MENCIA DE MENDOSA, eene dochter van een Spaanschen Hertog RODERIK.

(4) RAM in de *Nouvelles Memoires de l'Academie de Bruxelles*, Tom. XII, 79 deelt het oorspronkelijke reisverhaal van den legaat mede; waarin voorkomt: Domina (MENCIA) — dicitur valde affecta studiis et secum habet L. Vivem, doctissimum oratorem.

de ziel en het leven, als zijne zeer geroemde *oefening in de Latijnsche taal* op te stellen (1). Het eerstgenoemde is eene Psychologie, wier grondtrekken in zijn theologisch hoofdwerk terugkomen; het tweede geschrift werd aan den jeugdigen FILIPS, toegewijd. Iets, wat tot het onware berigt bij BRANDT zal aanleiding gegeven hebben, dat VIVES de leermeester van FILIPS zou zijn geweest. Immers in de opdragt zelve wordt SILICEUS als zoodanig door VIVES genoemd, en de anecdote bij BRANDT, dat KAREL zijn zoon eens om diens onbeschoftheid zou hebben toegevoegd: „heeft VIVES u dat geleerd?" kan zeer wel verklaard worden uit den inhoud van bovengenoemd geschrift (2). Het bestaat toch uit gesprekken, voor een gedeelte van opvoedkundigen inhoud en strekking, en die, om de verwonderlijk gemakkelijke bespreking van allerlei zaken, tot van het kaartspel toe, zoo niet naast althans na die van ERASMUS genoemd mogen worden, en in zooverre de laatsten overtreffen, als zij nergens de palen van welvoegelijkheid overschrijden, en altoos doortrokken zijn van strengzedelijke beginselen. Hoe kon dit laatste ook anders, daar VIVES te gelijker tijd zich bezig hield met de opstelling zijner *vijf boeken ter verdediging des Christelijken Geloofs* (3)? Pas had hij dezelve voleindigd,

(1) *Linguae Latinae Excercitatio*, *Opp.* I; NIMÈCHE noemt 5 latijnsche edities, de laatste van 1618; 2 fransche, 2 spaansche, en 1 italiaansche vertaling.

(2) BRANDT, *Historie der Reformatie*, *Amst.* 1677, I, 233.

(3) *De christianae Fidei veritate*, Lib. V. *Opp.* II, 260—496. — De eerste uitgave van CRANEVELD, met diens opdragt aan PAUL III, die in de *Opera* wordt gemist, is van 1543 te *Bazel* en voorhanden op de Bibliotheek der Rem. Kerk te *Rotterdam*. Verder worden er *vijf* uitgaven genoemd. — Men kan vergelijken DUPIN *Nouv. Biblioth. des Auteurs Ecclesiast* XIV, 99—102. J. A. FABRICIUS, Syllab. scriptorum, qui de veritate religionis egerunt, p. 543—546.

als de dood in achtenveertigjarigen leeftijd te *Brugge* hem wegrukte. Zoo mogt hij er niet eens de uitgave van beleven. Zijn vriend CRANEVELD nam die, op verzoek der bedroefde weduwe op zich, en voorzag haar van eene opdragt aan paus PAUL III. Uit die opdragt blijkt, hoeveel VIVES in de laatste maanden moet geleden hebben; als oud voor zijnen tijd daalde hij ten grave, om spoedig vergeten te worden, al bleven sommige geschriften nog jaren lang medewerken aan de bevordering der wetenschap (1). Zijn laatste geschrift heeft misschien den minsten opgang gemaakt, en verdiende dat het meeste (2). De reden zal ons bij nadere kennisneming duidelijk worden. De 16[de] eeuw vroeg scherp afgeteekende karakters, gelijk op het tooneel der geschiedenis, zoo op het gebied der theologie. VIVES was dat niet. Gelijk hij tot levenssymbool koos: *sine querela*, zoo was zijn opvatting van het Evangelie: uit liefde tot liefde. Zeg ik te veel, als wij den tijd, om dat te

(1) In de voorrede voor de uitgave zijner *Opera* van 1556, komt in een loffelijk getuigenis van CONR. GESNER omtrent VIVES, ook dit voor: Obiit nuper, Brugis *opinor* in Germania inferiore.

(2) Zoo was ook het oordeel van CRANEVELD: Scripsit — opus hoc, — in quo suavissime disertissemeque disputavit, et omnem ingenii doctrinaeque vim exercuit, ut cygneum quoddam melos, jamjam moriturus cecinisse videri possit. In quos sane libros plus illum diligentiae atque laboris impendisse certum est, quam in reliquos omnes, quos antea evulgasset. — Onder de lateren is 't weder PELT (Encyclop., S. 384) die getuigt: So bei VIVES in seiner klaren und tief eingehenden Abhandlung *de veritate religionis Christianae;* ganz im Geiste des Glaubens wird mit Gründen aus der Offenbarung selbst argumentirt, und die Vernunftmässigkeit des Christenthums aus aüszern und innern Gründen nachgewiesen. — Ook VAN SENDEN (*Verdediging van Bijbel en Openbaring*, II, 2e Stuk, bl. 257—264) noemt VIVES als Apologeet. Of hij evenwel diens geschrift zelf gelezen had, wat bij een werk als het zijne ook wel niet van alle geciteerde boeken kan verwacht worden, meenen wij te moeten betwijfelen.

waarderen, toen nog niet rijp noemen? Doch wij loopen niemands oordeel vooruit en geven ook hier nog geen karakterteekening, omdat eigenlijk VIVES' geschriften zijne daden en de vruchten zijn, waaruit zijn geest en gemoed wordt gekend. Maar die hem van nabij hebben gekend, zijn schoonbroeder en schoonzuster gaven, toen in 1552 ook zijne echtgenoot gestorven was, op den lijksteen van beiden, deze getuigenis:

D. O. M.

JOHANNI LUDOVICO VIVI VALENTINIANO
Omnibus Virtutum ornamentis
Omnique disciplinarum genere, ut
Ampliss. ipsius Literarum
Monumentis testatum est, et clariss.
MARGARETHAE VALDAURAE
Rarae Pudicitiae
Omnibusque animi dotibus,
Marito simillimae,
Sexusque foeminei ornamento;
Utrisque ut animo et corpore
Semper conjunctiss.
Ita hic Simul Terrae traditis
NICOLAUS ET MARIA VALDAURA.

Vixit JOHANNES *ann.* 48. *m.* 2, *mortuus Brugis pridie. Nonas Maii a°.* MCXL. MARGARETHA *vixit ann.* 47. *m.* 9. *obiit pridie Idus Octobris a°.* MCLII.

TWEEDE GEDEELTE.

DE HOOFDINHOUD VAN VIVES' VOORNAAMSTE THEOLOGISCHE EN CHRISTELIJK-PRAKTIKALE GESCHRIFTEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE CHRISTELIJKE THEOLOGIE VAN VIVES NAAR ZIJNE VIJF BOEKEN OVER DE WAARHEID DES CHRISTELIJKEN GELOOFS.

(Amore impulsore nos condidit Deus, amore revocat et reducit; amoris janua ab Eo exivimus, eadem ipsa est revertendum.)

De taak, om de Christelijke theologie van VIVES bekend te maken is niet moeijelijk. Want eigenlijk komen daarbij slechts (1) zijne *vijf boeken over de waarheid des Christelijken geloofs* in aanmerking, en te regt heeft reeds de uitgever, zeker ook met het oog op den stijl opgemerkt, dat de schrijver aan geen zijner geschriften zooveel zorg besteed heeft. Geen overladenheid en langwijligheid maakt de doorlezing moeijelijk; bij sommige hoofdzaken, als de waardij der Evangelieën, de heerlijke bedoeling der menschwording als anderzins, is de vorm klassiek te noemen; en de groote bestrijder van

(1) *De Veritate Fidei Christianae*, Lib. V. — Verg. boven bl. 59, 60.

het scholasticisme, toont zich ook dan een leerling der klassieken, wanneer hij met de denkbeelden van een' ANSELMUS en ABAELARD zijne winst doet. — Zijn geschrift heeft eene bepaalde apologetische strekking; maar bij de overtuiging, dat de inhoud des Christendoms regt gekend en voorgesteld, in zichzelf het beste bewijs van waarheid medebrengt, kon het niet anders of VIVES moest dezen inhoud des Christelijken geloofs gebijzonderd mededeelen. Zijne Apologie is dien ten gevolge voor een goed deel dogmatiek, en te gemakkelijker wordt de kennisneming aan deze, omdat niet de verschillende opvatting der dogmata bij onderscheidene theologen wordt ter sprake gebragt, maar dezen alleen thetisch worden voorgesteld, zooals VIVES, naar zijne vaste overtuiging in algeheele overeenstemming met de leer der Kerk, deze hield voor de ware uitdrukking van den inhoud des Evangelies, in tegenoverstelling eener ongeloovige wijsbegeerte. Alleen betreuren wij, dat dien ten gevolge, of niet of vaak slechts zeer in het voorbijgaan, die punten uit de kerkelijke leer en praxis, worden aangeroerd, welke tijdens zijnen leeftijd het Protestantisme en Roomsch-Katholicisme deden uit elkander gaan. Ofschoon ter andere zijde dit niet het minst merkwaardige is, bij de lezing zijns geschrifts, midden tusschen den strijd, eene Christelijke theologie te vinden, die zich of buiten of boven de tegenstellingen verheft. Ook wordt de geest van VIVES aanschouwingen daarom gemakkelijk begrepen, omdat zijne theologie, anthropologie, christologie en soteriologie door één leidend hoofdbeginsel worden gedragen, dat zich uitspreekt in het woord, aan het hoofd dezes geplaatst: *door liefde zijn de menschen van God uitgegaan* (geschapen), *door liefde keeren zij* (in en met CHRISTUS, — uit den staat der zonde) *tot God weder*. Waarnaast wij als zijn formeel beginsel dit

meenen te mogen stellen, dat *de goddelijke waarheid in* CHRISTUS gegeven wel boven het redebewijs verheven en daarvan niet afhankelijk is, maar nogthans *met de menschelijke rede niet in strijd* kan zijn. Hoe hij aan deze beginselen getrouw bleef moge uit zijn geschrift zelf ons blijken. Noodig is alleen een enkel woord over *aanleiding* en *bedoeling*, over *bronnen*, over het *meest karakteristieke des inhouds* en over de *methode van behandeling*.

Wat voor VIVES de *aanleiding* werd om eene apologetische ontwikkeling en voorstelling der Christelijke waarheid aan zijne tijdgenooten te geven, is alleen bij gevolgtrekking uit eene en andere bijzonderheid op te maken. Want zegt hij ook zelf in de inleiding ongeloovigen te willen overtuigen en vooral het wankelende geloof te willen steunen en mogelijke twijfelingen aan de waarheid des christelijken geloofs te willen wegnemen bij hen, die reeds Christenen zijn; voegt hij er ook bij, dit met verstand en bedaardheid te zullen doen, in eenen tijd, waarin alles te veel hartstogtelijk wordt behandeld; een en ander is nogthans te algemeen, om ons te vreden te stellen. Maar de zaak laat zich aldus denken. In den tijd der Reformatie was er meer ongeloof ook buiten *Italië*, dan men zich gewoonlijk voorstelt (1). VIVES moest daarmede in aanraking komen. Met brandenden ijver was hij bezield voor de klassieke wereld; aan de herstelling van HELLAS en LATIUM'S oude schatten in de eere, te lang haar onthouden, nam hij een zeer werkzaam deel. Maar juist daarbij was hij op twee verkeerdheden gestuit. *Italië* (2) had

(1) Zie b. v. dit uit MELANCHTONS geschriften aangewezen door F. GALLE: *Versuch einer charakteristiek Melanchtons.* (*Halle* 1840). 220—222.

(2) Behalve in de bekende werken, vindt men veel schoons in: BONNET *Olympia Morata.* Uit het Fransch, 1852.

men de liefde voor de klassieke wereld, de studie der oude talen, wijsbegeerte en dichtkunst dus overdreven, dat men het Christendom òf ter zijde liet liggen, alleen voor den schijn deelnemende aan de ceremonieën der Kerk, òf ten laatste zelfs zijne hoofdwaarheden ging loochenen (1). Lijnregt daartegenover kwam VIVES telkens in aanraking met monniken, geestelijken en professoren, vooral te *Leuven*, die aan het Christendom (de Kerk) de grootste dienst meenden te bewijzen, door zoo mogelijk de herleving der letteren en wetenschappen te dooden. Dezen, meenden zij, waren de oorzaak van scheuring en ketterij! Is nu de gissing niet meer dan waarschijnlijk, dat VIVES, humanist, vroom Christen en Roomsch-Katholiek te gelijk, behoefte gevoelde de uitnemendheid en eenige voortreffelijkheid des Christendoms zich en anderen te vertegenwoordigen, als verheven boven 't geen ook de beste wijsgeeren der oudheid hadden geleerd of uitgewerkt? En ter anderer zijde, moest het hem niet goed zijn voor eigen gevoel, aan te toonen, hoe datzelfde Christendom zich aan de onder invloed der Grieksche wijsbegeerte verhelderde rede aanbeveelt, en hoe de studie van PLATO en ARISTOTELES wel verre van af te leiden van het Evangelie, veeleer eene opleiding tot CHRISTUS worden kan? Voeg hierbij het streven van zijnen geest, om de Christelijke waarheid onafhankelijk te stellen van alle factieën en partijstrijd, dan is het geen wonder, dat hij getuigt, door Christelijke liefde gedrongen, met goede hope en opgewektheid, onder biddend opzien tot God om licht, dit werk geschreven te hebben. — Dat hij ook een' Jood en Mahomedaan zoekt te overtuigen, mag zijne oorzaak gehad hebben in de herinnering aan

---

(1) VIVES noemt zelf slechts eens met name dezulken (POLITIANUS en DOMITIUS CALDERINUS) maar heeft hen zeker vaak op het oog.

Spanje, waar vooral in vroegeren tijd ook langs wetenschappelijken weg de bekeering van Arabier en Jood was beproefd, en waar de bekeeringswoede door zwaard en mutsaard geen goedkeuring bij VIVES vinden kon (1).

Eene tweede vraag is naar *de bronnen* van VIVES' Christelijke theologie. Met andere woorden: van waar heeft zich de inhoud des Evangelies bij hem die gestalte gegeven, en van waar heeft hij de bewijsvoering voor deszelfs waarheid ontleend, zoo als wij een en ander vinden in het Geschrift dat wij bespreken? Niet dat het hem aan zelfstandigheid ontbrak; veel minder, dat hij de slaafsche volgeling van deze of gene school zou geweest zijn. Zijne theologie, zoo als hij haar nederlegde en uitsprak op achtenveertigjarigen leeftijd, was het resultaat van veelzijdige lektuur, van eigen nadenken en een vroom Christelijk gemoed. — Maar gelijk wij zelfs bij de meest oorspronkelijke theologen als LUTHER en KALVIJN, vragen naar den weg hunner vorming en den invloed, dien deze of gene schrijvers op hen hebben uitgeoefend, — zoo doen wij dit veel meer ook hier. En dan is zeker het Evangelie zelf allereerst te noemen; want het blijkt, dat hij gelijk van de Schriften des O. Verbonds, zoo vooral van die des Nieuwen eene zeer deugdelijke kennis bezat; wat zich ook bij den leerling van ERASMUS niet anders verwachten laat; vooral daar hij zelf, bepaaldelijk de Evangelieën, den toetssteen der Christelijke waarheid noemt. Evenwel mist zijn geschrift die Bijbelsche kleur, die wij bij KALVIJN b. v. aantreffen. Men kan zien, dat, om dus te zeggen door drieërlei middenstof het licht des Evangelies tot zijne rede is doorgedrongen en van daar zich terugkaatst. Onbepaalde

(1) Zie VAN SENDEN, Verdediging van Bijbel en Openbaring, II: 2, bl. 117—167 (1840).

hoogachting heeft hij naar eigen woord, in de hoofdzaken voor de *leer der Kerk*. Hij zelf kon dwalen, de Kerk, geleid door den H. Geest, niet. Die Kerkleer was hem dus in den vorm waarin zij de hoofdzaken des geloofs had uitgesproken en vastgesteld, eene tweede bron; ofschoon het opmerking verdient, dat VIVES, daar waar zijne rede of kennis van het Evangelie zelf hem in tegenspraak met de Kerk scheen te moeten brengen, òf zwijgt, òf zulk eene milde voorstelling in plaats geeft, als zeker het gerigt van Trente's Kerkvergadering niet zou hebben doorstaan. Maar vooral oefende de lezing van de beste Kerkvaders en meer nog de lezing van PLATO, eenen uitgebreiden en veelzijdigen invloed op hem uit. Gelijk in den nieuwsten tijd de studie van dezen wijsgeer bij velen de vatbaarheid heeft opgescherpt voor de Johanneïsche ideën, bepaaldelijk omtrent den aard en de kracht der liefde, zoo is dit bij VIVES zeer kennelijk het geval geweest. Maar hierin onderscheidde hij zich voordeelig van MARSILIUS FICINUS, en andere Platoniserende godgeleerden in *Italië*; dat terwijl dezen voor een goed deel zich gingen verliezen ook in de mystieke droomerijen der Neoplatonici, VIVES' blik steeds helder bleef, om het specifiek christelijke uit het eenvoudige Evangelie zelf te kennen. Dat overigens ANSELMUS, ABAELARD en anderen door VIVES gelezen zijn, is zeer waarschijnlijk; de behandeling van de leer van God, bepaaldelijk van de Triniteit levert daarvan ten overvloede bewijs. Maar sterk was hun invloed niet; zijne voorstelling omtrent JEZUS' lijden en sterven zonder van satisfactie te gewagen en wat dies meer zij, toont althans een zelfstandig en oordeelkundig gebruik. Meer evenwel dan het bovengenoemde, moet VIVES eigenaardig christelijk leven, karakter en gemoed als factor zijner theologie worden beschouwd. Het vrome gemoed van den helder zienden

geleerde, die wars van den strijd en ook niet tegen den strijd opgewassen, den vrede wenscht en voor den vrede aan koningen schrijft, dat vrome gemoed werd de spiegel, waarin zijne rede godsdienst als liefhebben en het Christendom als de verwezenlijking van dat liefhebben zag, om zoo dat Christendom te beschrijven, te waarderen en aan te bevelen als de volmaakte godsdienst.

Zoo zullen ons *de hoofdideën* zijner theologie niet langer vreemd voorkomen. Te zamen geven zij ons de rationele ontwikkeling te zien der waarheid, dat liefde in het christendom hoofdzaak en hoofdstrekking is. In *God* is het hoogste zijne liefde, waardoor en waarmede Hij Schepper is, CHRISTUS geeft, en zelfs de booze geesten het leven laat. *'s Menschen* heerlijkheid is de aanleg en bestemming tot liefde, vereeniging met God, en dit tevens de waarborg zijner onsterfelijkheid. *Zonde* is mogelijk uit den aard eener redelijke, vrije liefde; haar wezen en ellende is gemis aan liefde, hoogmoedige zelfzucht. CHRISTUS (God) is mensch geworden uit liefde en de wonderkracht alleen der liefde om te vereenigen, verklaart iets van het mysterie der goddelijke en menschelijke natuur in éénen persoon. De verlossende *werkzaamheid* van CHRISTUS is, om van zijn leven en leer te zwijgen, bepaaldelijk in zijn lijden en sterven eene vergewissing van Gods liefde jegens ons, en eene aanvulling van en opwekking tot hetgeen aan onze liefde jegens God *ontbreekt.* In de *zedeleer* eindelijk en in den invloed, dien het Christendom op de menschen-maatschappij uitoefent, is dit het schoone en heerlijke — dat liefde, tot vijandsliefde toe, wederom natuur wordt. — Voegt men hierbij de vermelding van eene doorgaand streven, om de Bijbelsche zinnelijke voorstellingen omtrent God te spiritualiseren en vooral in het O. T. vorm van inhoud te onderscheiden; tevens eene hoewel niet geheel doorgevoerde

poging om tusschen Wet en Evangelie te onderscheiden: men heeft niet den inhoud van VIVES theologie maar toch haren geest eenigzins voor oogen.

Die inhoud zal nu achtereenvolgens worden medegedeeld. Beter dan hierbij een eigen schema te volgen, scheen ons toe VIVES' geschrift in naauwkeurig uittreksel mede te deelen. Veel kon hierbij wegvallen, als minder karakteristiek, indien maar geen wezenlijke trekken verloren gaan. De *methode*, die gevolgd wordt is deze. Het EERSTE BOEK handelt *over God en den mensch*, of de *grondslagen van geheel de godsdienst* (de Deo et homine, sive de Fundamentis totius pietatis). Hier ook is reeds uit het Christendom geput; maar eerst het TWEEDE BOEK handelt meer bepaald *over* JEZUS CHRISTUS, *over zijn persoon*, *verschijning*, *lijden enz.* Het DERDE en VIERDE leveren in dialogischen vorm tegenover *den Jood*, het bewijs dat JEZUS *de Messias*, tegenover den *Mahomedaan* het betoog dat de *godsdienst van Mecca's propheet* bedrog is. Het VIJFDE eindelijk betoogt op wijsgeerige gronden *de* geheel eenige *voortreffelijkheid der christelijke leer* (de praestantia doctrinae christianae). Om VIVES' gemoed en standpunt te waarderen mogen uit de inleiding deze woorden niet vergeten worden: „ Den Heer bid ik voor mij en mijne lezers om licht en een zoo vast geloof, dat geenerlei aanvallen het kunnen doen wankelen. Aan het oordeel der Kerk onderwerp ik mij geheel en al, zonder voorbehoud. Want *ik* kan dwalen, maar de Kerk dwaalt in de hoofdzaak nimmer. 't Is overigens een werk, waartoe christelijke liefde mij dringt; alle hartstogt zij bij de beoordeeling verre" (1)!

---

(1) Elders (pag. 354) Tenenda sunt in tanto mysterio (trinitatis) recepta jam olim ab Ecclesia vocabula, *quae sola a divina Sapientia edocta et gubernata*, quemadmodum loquendum sit, novit.

EERSTE BOEK.

OVER DEN MENSCH EN GOD (1).

A. *Verhouding der rede tot de Openbaring* (2).

Gelijk de redelijke mensch naar den grond en het doel van alle dingen onderzoekt, zoo was het de schoonste taak der wijsbegeerte, om den mensch te leeren kennen, naar zijnen aanleg en bestemming. Maar hoezeer ook mannen, als SOCRATES hier te prijzen zijn, toch waren de grootste heidenen in vele opzigten het spoor bijster. *God zelf* heeft daarom eerst aan Israël zich bekend gemaakt, maar ten laatste CHRISTUS, de wijsheid Gods zelve, gezonden, als leeraar, leidsman, voorbeeld, verlosser, vredestichter en zaligmaker. Daarom is nogthans *de rede* niet te verachten. De rede immers is eene straal uit Gods licht of, naar eene andere beeldspraak, is zij eene beek, van welke God zelf de bron is. Hoe digter bij hem dus, hoe meer zij de waarheid ziet. Rede en waarheid, als van één God kunnen niet strijden; en hoewel de laatste de eerste wel soms te boven gaat, zoo geeft God, wat tot zaligheid *noodig* is helder te zien. Indien maar de rede niet door de zonde verduisterd, zoo verduisterd was, dat zij vaak het onware boven de waarheid kiest! Naar de andere beeldspraak is de helder aan God ontvloeide beek met slijk doortrokken geworden. Maar CHRISTUS kwam, en bragt niet alleen de waarheid, maar reinigt tevens het oog der zijnen aldus, dat men nu zich verwondert, hoe de ouden de waarheid niet zagen. De reden ligt hier, dat het nieuwe licht door CHRISTUS aangebragt,

---

(1) *Opp.* II, 286—348.

(2) L. c. 289—298.

het rede-bewijs schept (1). Het christendom schroomt geen onderzoek; hoe meer vervolgd en bestreden, hoe schooner deszelfs glans schitterde. Kome slechts ieder met verstand en oordeel, en hij vindt rijkdom onder schijn van armoede, wijsheid in eenvoud, het goddelijke in het menschelijke! Men houde slechts in het oog, dat niemand *zijne* rede als toetsteen mag stellen, daar het geloof zaken kan omvatten, welke de rede van dezen en genen te boven gaan, zoolang zij niet door anderen is voorgelicht. Overigens hebben JEZUS en de Apostelen zich ook op de rede beroepen; en heeft men dit later meer gaan doen, 't was omdat de wonderen ophielden en de reinheid des levens minder werd. Overigens hebben de rede-bewijzen vaak meer kracht, dan die uit wonderen zijn ontleend.

B. *Over 's menschen bestemming* (2).

VIVES begint met eene beschouwing van den mensch, om uit die beschouwing zelve, zijne eigenlijke bestemming af te leiden. Het genot van het zinnelijke en aardsche kan die bestemming niet wezen, omdat de geest hooger dan het ligchaam is. En zeggen sommige wijsgeeren, dat die bestemming ligt in de beoefening der deugd, in het beminnen van het goede, om zich zelf, of (ARISTOTELES) in de aanschouwing van de goddelijke dingen, dan is hun beweren, òf iets ijdels en zinledigs, òf zij moeten toestemmen, dat dit doel slechts in eene andere wereld te bereiken is: want de beoefening der deugd geeft hier geen geluk en de aanschouwing der goddelijke dingen ontmoet hier in het ligchaam eene

(1) Parit cognita veritas rationem, ratio adhibita confirmat veritatem.

(2) L. c 298—309.

onoverkomelijke hinderpaal. De zaak komt hierop neder. 's Menschen wil is het hoogste vermogen; het hoogste doeleinde van den wil, moet dus te zamen vallen met 's menschen bestemming. Maar de hoogste en heerlijkste daad van den wil, is *de liefde*, en liefde wil vereeniging met en genot van haar voorwerp. De mensch bereikt dus dan alleen het hoogste geluk als zijne liefde gemeenschap heeft met het allerbeminnelijkste voorwerp, met God zelven. Maar hier verhindert ons zinnelijk ligchaam en veel, wat tot ons aardsche bestaan behoort, zoowel onzen geest om God volkomen te kennen als ons gemoed, om Hem geheel en onverdeeld te beminnen en daardoor deelgenooten zijner zaligheid te zijn. Daarom òf geen bestemming, òf een ander leven, waarin die bestemming wordt bereikt. En wat nu de betrekking van ons toekomstig bestaan tot het tegenwoordige betreft, deze is in menig opzigt te vergelijken bij den overgang van 's menschen leven onder het hart zijner moeder tot het leven hier. Gelijk het kind wanneer het den schoot zijner moeder verlaat, zoo legt de mensch in het sterven onder smarten zijne boeijen af en treedt in eene geheel nieuwe, onbekende levensontwikkeling: aan het licht en de voorwerpen moet hij zich gewennen bij zijne eerste en tweede geboorte beiden. Maar gelijk 's menschen ligchaamsvorm, kracht en gezondheid reeds voor een goed deel in beginsel aanwezig is vóór zijne geboorte; zoo hangt de toestand des menschen ginds voor een goed deel af van de rigting ten kwade of ten goede, hier aangenomen.

C. *Gods eigenschappen en voorzienigheid* (1).

Is 's menschen bestemming de liefde jegens God, 't is

(1) L. c. 302—325.

dan van het grootste belang, om Hem te kennen. Die kennis kan evenwel, gelijk reeds SIMONIDES doorzag, nooit volkomen zijn; omdat de mensch het hoogste is, dat wij kennen, zijn onze uitdrukkingen omtrent God aan het menschelijke ontnomen, doch daarom niet verwerpelijk; want wij zijn naar Gods gelijkenis geschapen. De *eenheid* Gods vloeit voort uit den aard van het allerhoogste, en drukt zich af in het streven naar eenheid en vereeniging in de natuur, den staat, het huisgezin. Uit Gods *almagt* waardoor hij ten uitvoer legt, wat hij wil, vloeit zijne *volzaligheid* tevens voort. Want alle gemis van zaligheid is een lijden, door iets dat tegen onzen wil, ons van buiten weerstreeft. Iets wat in God niet valt. En zoo is Hij tevens de *Algoede*, ook hierom, omdat Hem niets schaden kan, noch Hij ook iets te vreezen heeft, en zoo toorn en vrees, die ons tot kwaad verleiden, strijden met zijn wezen. *Deze God nu is de onderhouder en bestuurder van alle dingen;* Hij laat ze niet aan zich zelve over maar verleent de aan ieder noodige krachten, om te blijven bestaan en zich naar hunnen aard te ontwikkelen. Deze voorzienigheid hebben de grootste wijsgeeren der oudheid erkend. De reden, dat sommigen haar loochenden, ligt *allereerst* in de verwaandheid, om eigen blindheid en gemis aan doorzigt toe te schrijven aan God. Gelijk als wanneer iemand, naar een' enkelen dag, dien hij er doorbrengt, een wel geordend huisgezin zou willen veroordeelen, zoo willen wij, kinderen van gisteren en eergisteren, vol eigenzin en dwaasheid, het werk van God, dat op de eeuwen is aangelegd, bedillen. Menigeen zou eigenlijk willen, dat geheel Gods wereldbestuur hem boven anderen op het oog had. Maar in der koningen en in der allergeringsten lot is Gods vinger evenzeer te bespeuren. Een *andere* reden der loochening van Gods Voorzienigheid, ligt in den

lust om ontslagen te zijn van een alziend oog en eenen regter die alles loont of straft; 't is dezelfde quasi-vrijheidszucht, die de overheid uit den staat wil weg hebben. Zegge LUCRETIUS dat EPICURUS de menschen van een lastige vrees heeft ontslagen, de brave wil *die* vrijheid niet en vindt juist in Gods bestuur de meeste kracht, den schoonsten troost. Ook de verdere tegenwerpingen zijn door het licht, waarin CHRISTUS ons God doet zien, krachteloos gemaakt. De voorstelling, zelfs bij PLINIUS, dat de zorg voor alle dingen te moeijelijk zou wezen, kon slechts opkomen, waar, te beginnen met HOMERUS, de mensch niet naar God, maar God naar den mensch werd afgeteekend. Het is vooral Gods liefde, die Hem gelijk eerst tot de schepping zoo voortdurend tot de verzorging van alles dringt. En hier komt vooral in aanmerking *de mensch*, die terwijl al het andere Gods „*werk*" is, door de verwantschap aan Diens hooge natuur „*Zoon*" mag worden genoemd. Om niet te spreken van Gods zorgende hand voor des menschen ligchamelijke behoeften, dit is het hoogste bewijs zijner liefde, dat Hij ons leert, hoe tot Hem te komen, tot de hoogste zaligheid zijner gemeenschap. Daarom strekt ieder als van zelf de handen uit naar omhoog, en de Christen ziet in God zelven gelijk zijnen Schepper zoo zijnen Opvoeder. Of zal ons geloof wankelen, door het *geluk* der boozen, door het *ongeluk* der vromen? Maar geheel die klagt over het zoogenaamd kwade, is als van kinderen, die hunne ouders door kortzigtigheid niet begrijpende, aan hunne liefde of wijsheid gaan twijfelen! Wie met het oog op 's menschen geest en bestemming het wezenlijk goede leert waarderen, zal straks veel schijnbaar kwaads, zegening noemen. Wel ongelukkig, die met PLINIUS het geloof aan het Godsbestuur slechts afleidt uit het voordeel, dat sommige

wijzen daarin zagen, om den staat te behouden! Wel ongelukkig, wanneer alzoo de menschen slechts door eene leugen konden geregeerd worden! Neemt men de waarheid van het Godsbestuur weg, de deugd en vroomheid wordt een klank, dien men niet meer gebruiken moest. Men zegge niet: „ ook wanneer er geen God is, men leeft toch met de deugd geruster, dan in de zonde." Want de zaligheid der deugdsbetrachting wortelt juist in het geloof aan God, die ons hart kent en ons goedkeurt; en eene deugd, die alleen op het aardsche voordeel ziet, plooit zich naar den smaak der menschen en wordt eene vertooning.

D. *Over den grond en bedoeling der Schepping en over den aard der geestelijke wezens* (1).

Nadat VIVES de ongerijmdheid heeft aangetoond, om met de ouden aan de stof een eeuwig bestaan toe te kennen; en vragen naar 't verband tusschen Gods voorwetenschap en onze vrijheid heeft afgesneden, door een beroep op de boven tijd en plaats verhevene natuur van God: onderzoekt hij de reden en het doel, waarom God de Schepping heeft daargesteld. Daar God de volzalige en tevens de algoede is, en het in de natuur der liefde ligt, zich te willen mededeelen: zoo heeft Hij wezens geschapen, die voor vereeniging met Hem zelven geschikt zijn. Dit zijn de geestelijke wezens, engelen en menschen. Die geschiktheid ligt in hun *wezen* (essentia) dat zij een ondeelbaren (simplex) geest hebben, gelijk God ondeelbaar is; en in hunne *hoedanigheid*, dat zij kunnen liefhebben. Immers liefde is de eenige wezenlijke band der geesten. Het onderscheid tusschen de Engelen en de Menschen is dit, dat de eersten het

(1) L. c. 325—328.

beeld van God, *zooals Hij is buiten betrekking tot de wereld;* de anderen het beeld van God, *zooals Hij de wereld bestuurt*, vertoonen. Namelijk de mensch is geen zuivere geest, maar heeft daarbij eene zinnelijke, ligchamelijke natuur. Boven deze zinnelijke natuur, die aan het aardsche en voorbijgaande hangt, zoekt de geest naar het hoogere, onzinnelijke, en ziet met heimwee uit naar den tijd, wanneer hij van deze boeijen en duisternis ontslagen, volop zal genieten, wat nu slechts in nevelen tot hem komt.

Deze geest nu heeft den aanleg om met God vereenigd te worden door liefde; maar deze liefde is eene geheel andere, dan de zinnelijke, welk uit eenen natuurtrek geboren, straks verzadigd wordt. 't Is eene redelijke en daarom vrije liefde; zij berust op voorafgaande kennis van en oordeel over het beminde voorwerp; zij wil daarmede één worden, zooals de ouden reeds teregt hebben gezegd, dat de ziel van den eenen vriend in die des anderen overgaat. Deze redelijke en vrije liefde alleen is in staat om ons met God te vereenigen, en in Zijne gemeenschap zaligheid te doen vinden. *Door liefde gedrongen heeft God ons geschapen, door liefde hereenigt hij ons met zich;* langs den weg der liefde gingen wij van Hem uit, langs den weg der liefde keeren wij tot Hem weder. — Vooral PLATO heeft dit reeds in den TIMAEUS vermoed, als hij den geest met een natuurlijken trek naar het schoone en goede voorstelt; zoodat hij God kennende, niet anders dan Hem beminnen kan. Daarom is der liefde aanvang de toekeering (naar God); haar voedsel de telkens meer zuivere kennis (van God); eens ontvlamd, neemt zij telkens toe in kracht, en de ziel streeft naar eenheid, die eens gevonden zijnde, haar zaligt (1). Zoo is de overgang gemaakt tot de bespreking van:

---

(1) Conversio, amoris est ortus; illustratio, amoris alimentum;

E. *De onsterfelijkheid der geesten, bepaaldelijk van 's menschen geest* (1).

Dewijl God alle geesten geschapen heeft met den aanleg om Hem te kennen en met Hem vereenigd te worden, en zoo Zijner zaligheid deelachtig te zijn, heeft Hij hen tevens onsterfelijk geschapen, d. i. als zulken, die van wege hunne *onstoffelijkheid* (immateriatos) door niets, dan door Gods wil kunnen vernietigd worden.

Toch is die onsterfelijkheid geloochend. Daar zijn er, die niets voor wezenlijk bestaande houden, dan 't geen onder de zinnen valt; die dus voorbijzien, dat het bestaan der geestelijke wezens zich wel in de zinnelijke verschijning aan ons openbaart, maar daarom die verschijning niet met hun wezen identisch is. Zulken hebben veel van kinderen, die na eens hun' vader in wapendos gezien te hebben, straks dezen wapendos voor hun' vader zelf' houden. Die onsterfelijkheid loochent, beginne dus met de loochening van 's menschen hoogere redelijke vermogens, welke hem boven de dierenziel verheffen (mens-animus).

Men zegt: „niemand is uit den doodslaap wedergekeerd?" Maar bestond *Indië* niet, ook toen niemand van daar naar ons was overgekomen? Ligt het niet in den aard der zaak, dat tusschen de zuiver geestelijke wereld en de zinnenwereld geen gemeenschap kan zijn; en een ten hemel verhuisde geest evenmin lust heeft om hier weder te keeren, als een hoog ambtenaar tot vroegeren verachten staat?

---

accensio, amoris incrementum. Sequitur ipsius animi actio in expetendo, in unione est absolutio omnium bonorum.

(1) L. c. 328—338.

Maar *ontleden* wij 's menschen geest, hoe blijkt dan diens onsterfelijkheid! Dan vinden wij eerst het *kenvermogen*, dat naar zijnen aard beschreven wordt als een be*vatten*, be*grijpen*. Nu kan men niets om*vatten*, dan hetgeen waarmede men verwantschap heeft. Daarom zijn onze zinnen (interni et externi) niet geschikt om het onzinnelijke waar te nemen; maar onze rede, daar zij tot de kennis van God opklimt, blijkt even daardoor een *geest* te zijn omdat God *geest* is (spiritus). Onze geestelijke natuur heeft dus God tot Vader: uit *Hem zelven* hebben wij haar, terwijl onze zinnelijke natuur schoon van God, toch uit de stof haren oorsprong neemt. Dewijl dus de geest alleen uit God is, kan niets dan Hij alleen, en niet de natuur, hem vernietigen. Zien wij verder op 's menschen *begeervermogen* (Appetitus). Dat gaat uit naar het oneindige, nadat de mensch dit met zijn verstand als iets goeds leerde kennen. Zoo natuurlijk is deze trek, dat hij zelfs bij een ziekelijken toestand van den geest, zich nog blijft vertoonen in het jagen naar zulken naam en eer, die ook blijven na den dood. Maar een natuurlijke, d. i. van God ingelegde trek, kan niet altoos onbevredigd blijven. En het onderscheid tusschen dezen en den gewonen trek naar zinnelijk leven, blijkt zonneklaar als wij opmerken, dat onze zinnelijkheid tegen den dood kan opzien, op denzelfden oogenblik, dat de geest dien rustig onder de oogen ziet. — Overigens drukt die hoogere aanleg des menschen, die hier op aarde zijn doelwit niet bereikt, zich uit in 's menschen regtopgaande, den hemel zoekende houding. Is de mensch niet onsterfelijk, hij is dan vergeefs geschapen d. i. zonder ooit zijne bestemming te bereiken. Daarmede zou Gods voorzienigheid geloochend zijn, ja alle godsdienst! Want de deugd steunt op het geloof van Gods toezigt en regtvaardige

vergelding; deze laatste komt hier niet aan het licht, en vordert eene hoogere wereld. Van daar dat zoo algemeen verbreid onder de volkeren de godsdienst, even algemeen het geloof aan onsterfelijkheid is. De grootste wijsgeeren, PLATO vooral, hebben haar geleerd. Jammer dat ARISTOTELES hier ook zoo donker is en zich zelven wederspreekt. Dat overigens dezulken, die het geloof aan God en zijne voorzienigheid, wel noodig om de menschen te regeren, maar toch voor een bijgeloof houden, van 't welk de wijze zich moest losmaken; dat dezen ook omtrent de onsterfelijkheid zoo dachten, is geen wonder. Maar te betreuren is het, dat dezulken zoo ras ingang konden en kunnen vinden bij de menschen; schoon dezen in andere zaken zeer spoedig hunne onwetendheid en dwaasheid wisten te ontdekken! Maar vreeselijk zou het zijn, als zij gelijk hadden; want dan zou de mensch, naarmate hij meer verstandig en wijs werd, ook meer een dienaar der zonde *moeten* worden; deugd en leugen, ondeugd en waarheid zouden dan bijeenhooren! Doch Gode zij dank! de bewijzen voor onsterfelijkheid zijn zoo krachtig, dat zij geen' voorwerp van „ *geloof*," maar van „ *weten*" mag genoemd worden. En kinderachtig is het te beuzelen, dat de ziel „ naar het *geloof* der godsdienst" onsterfelijk, „ in het licht der *natuur*" sterfelijk is. Want de waarheid is *één*. En onze bewijzen waren aan het licht der natuur, d. i. aan de rede ontnomen.

F. *De zonde in 't algemeen, en bijzonder van de hoogere geesten* (1).

De *mogelijkheid* der zonde ligt in den aard van die ware *liefde*, welke naar de bedoeling van Gods goed-

(1) 338—343.

heid de zaligheid moet uitmaken van Engelen en Menschen. De ware liefde namelijk is eene *redelijke* en vrije; d. i. op kennis gegrond, komt zij door keuze tot stand. *Afgedwongen* liefde is dien naam onwaardig; gelijk op een lager gebied die verliefdheid, welke door zekere dranken wordt gezegd opgewekt te zijn. Eene liefde, waartoe God den mensch of Engel, zoo 't mogelijk ware, gedwongen had, *kon* Hem toch nooit behagen. Daarom nu gaf God den mensch en den Engelen met de rede en het oordeel, den tijd, om zelf te overleggen en te kiezen; Hij bragt hun al de volheid van zijne heerlijkheid nabij aan oog en hart, opdat zij daarop onafgewend ziende in zulke eene liefde ontbrandden, dat zij zich voor eeuwig onverbrekelijk aan Hem verbonden. In veel korteren tijd, dan bij den mensch, maar toch tot dezelfde rampspoedige beslissing kwam het nu bij vele Engelen. Zij sloegen de oogen *van God af* en op *zich zelve;* en bekoord door de voortreffelijkheid hunner eigen natuur, verkeerden zij *de liefde tot God* in *liefde tot zich zelve.* Zoo den blik van *het licht* afgewend hebbende, zijn zij door de duisternis bevangen; *God* vergetende en hoe groot *Hij* is, zijn zij van *zich zelv* eene zaligheid gaan wachten, die Hij alleen geven kan, en hebben zich Hem gelijk gedroomd. Liefde tot God zou hen met Hem vereenigd hebben, liefde jegens zich zelve, heeft hen van God, en daarmede van Zijne zaligheid gescheiden en aan het verderf onherstelbaar ten prijs gegeven. Onherstelbaar namelijk, omdat hunne hoogmoedige zelfliefde (zelfzucht) hen verhindert, eigen schuld te belijden, en zij deze op God werpen. Deze booze geesten nu, ten hemel uitgeworpen, belagen den mensch; zij bewonen daartoe gedeeltelijk sommige planten, steenen, dieren, en hebben een' fijnen, verderfelijken invloed op

onze ziel. Iets wat men niet moest loochenen! Van waar anders (om niet te spreken van de H. S.) bij alle volkeren dit geloof? Men denke aan *Ἄτη* bij HOMERUS, aan TYPHON bij de Egyptenaars, aan de Slang bij de Syriërs, aan de *δαιμονες ἀγαθοι και κακοι* bij de Grieken. Dit alles zij dan vaak in mythologischen vórm; maar wie weet niet, dat aan de fabels der oudheid waarheid ten grondslag ligt? En spraken voor de komst der Christenen, op de Kanarische eilanden de booze geesten niet in de afgodsbeelden? En kunnen wij, wat vaak aan krankzinnigheid wordt toegeschreven, buiten eene werking dier geesten verklaren? — Slechts ééne zwarigheid blijft: *waarom laat God zulke booze geesten voortbestaan?* Zeker indien God hun vijandig was, gelijk zij vijandig zijn aan God, zij bestonden geen' oogenblik langer. *Maar God haat hen niet;* dat is verre van zijne natuur. God kan hen schaden maar wil niet; zij willen God schaden, maar kunnen niet. Zij verloren, wat zij *door zich zelve* verliezen konden; 't geen God, die goed is en niemand leed doet, hun gaf, blijft: *verstand* en *onsterfelijkheid!* Maar Gods liefde laat hun kwaaddoen uitloopen ten goede zijner vrienden. Die hebben er een afschrikkend voorbeeld in, worden door hunne verzoekingen geoefend en leeren, wantrouwend op eigene kracht, tot God om hulp de toevlugt nemen en met te meer liefde zich aan Hem verhechten, die hen van zulke vijanden verlost.

G. *'s Menschen zonde in verband met zijn ligchaam.*

Ook aan de stoffelijke wereld (materialibus) wilde God zich mededeelen; Hij doet het, door den redelijken geest in den mensch te vereenigen met een ligchaam, dat „uit vuur, lucht, water, aarde te zamengesteld en daarenboven met gevoel uitgerust," geheel de stoffelijke wereld

in zich zamenvat. „ Zoo wordt in 's menschen geluk, geheel de schepping gezaligd." Dit stoffelijk ligchaam evenwel trekt uit zijnen aard naar het zinnelijke en aardsche, en bemoeilijkt zoo den geest de aanschouwing van en het leven voor het hoogere. Immers, al is dit nu veel sterker, dan oorspronkelijk, toch was deze verschillende rigting reeds toen aanwezig. Maar toen (voor den val) gehoorzaamde de zinnelijke begeerte den geest en werkte het ligchaam mede tot de bereiking onzer bestemming, door den geest in aanraking te brengen met de vele door God om 's menschen wil geschapen voorwerpen, en zoo gelegenheid te geven om op te klimmen van de schepselen tot den Schepper. Om nu het gevaar af te weren dat de mensch òf in de veelheid der schepselen, òf in de beschouwing van zich zelven God verloor, is hem verboden te eten van den boom der kennis. Namelijk „ eerst moest hij in de kennis en liefde *jegens God* vast staan, dan eerst tot het gebruik van de schepselen zich keeren." Maar de mensch liet zich verleiden. De hoogmoedige begeerte naar grootheid werd bij hem gaande, en, gelijk de daemonen, het oog van God af en op zich zelf rigtende, is de mensch verduisterd en een zelfzoekend wezen geworden. Het gevolg was de dood. Want 's menschen leven is een doodelijk ziek zijn geworden en een veel rampzaliger langzaam sterven, dan een plotselijk verscheiden wezen zou. Het eerste gevolg was al dadelijk, dat de mensch zich niet zoo bevond, als hij zich zelven had ingebeeld te zullen zijn. Van daar

H. *De bedorven toestand der menschelijke natuur.*

Dat onze natuur *bedorven* en ziek is, blijkt onloochenbaar. Den mensch was de kennis van en het gebied over de Schepping rondom hem verordend. Maar nu vinden wij deze in voortdurenden strijd tegen den mensch;

men denke aan verwoestingen door water en vuur, aan wilde en vergiftige dieren, en wat dies meer zij; òf ook, hoe het grootste gedeelte van den levenstijd wordt gevorderd, om in het zweet des aanschijns, en dat nog zoo sober vaak, zich het noodige te verschaffen. Wij zijn geen heer over de dingen, maar zij over ons. Men zie verder, om iets te noemen, op de vreeselijke verwoestingen *des oorlogs*, en loochene zoo men durft, alles bijeengenomen, het verderf onzer natuur! Men zie eindelijk hoe het grootste gedeelte der menschen de hoogere belangen des geestes minacht; men lette op de traagheid voor zedelijk en godsdienstig onderrigt; op de ziekelijkheid en zwakheid des ligchaams; — dan is het geen wonder, dat PYTHAGORAS en PLATO dit ligchaam eenen kerker der ziel noemden, in welken deze tot haar zware straf moet boeten.

Nu maakt men menige tegenwerping. Men zegt: „ADAM zondigde; waarom treft anderen de straf van zijn misdrijf?" Doch gelijk uit een bedorven zaad, bedorvene vruchten, zoo konden uit zijn vleesch niet anders dan vleeschelijke menschen geboren worden. Wat in ADAM aan de menschheid gegeven was (de genade Gods, waardoor het den geest mogelijk was te heerschen over het vleesch — dona supernaturalia) dat is met en in ADAM voor de menschheid verloren gegaan. De mensch is mensch gebleven; maar de dona gratuita zijn weg. Dit is dus voor ons meer een gemis ten gevolge van ADAM's zonde, dan eene dadelijke straf. Het is minder eene erfschuld, dan wel de besmetting van den geest door het ligchaam.

Vraagt men: „wat wordt er van kinderen, gestorven voor zij God konden kennen?" ik antwoord, daar men alleen door de (gekende) liefde van God tot de hoogste zaligheid komt, bereiken zij deze wel niet, maar zijn

toch gelukkig door ontheffing van den last dezes ligchaams en uitgebreider kennis; en zij hebben zich zoo min te beklagen, als de ambachtsman, dat hij geen koning is.

Eindelijk, om andere vraagstukken over te slaan, men beschuldige God niet; Hij gaf de vrijheid ten goede, de mensch gebruikte haar ten kwade; Hij straft niet, gelijk de menschen, door toorn vervoerd; maar het geven van verbod was de waarschuwing van den liefderijksten Vader tegen een groot gevaar. „Ook stortte eigenlijk God de menschen niet in het verderf als schenders van zijne wet, maar hun ellende was een natuurlijk gevolg van hun afgekeerdzijn van den Goede." Volgens GENESIS was de ellende der zonde, reeds voor de uitspraak van God. Ja Gods liefde keert de ligchamelijke en geestelijke ellende ten goede, daar zij den mensch dringt om tot Hem weder te keeren.

Vraagt men eindelijk waarom door CHRISTUS de bovennatuurlijke genadegaven, die ADAM vroeger bezat, den menschen niet teruggegeven zijn: in ADAM bleek het, dat deze gaven voor den mensch gevaarlijk waren, en dat het beter is op deze aarde als op eene vreemdelingsreize voor den hemel te worden hervormd, om dan eerst daar, met CHRISTUS verheerlijkt, die heerlijke gaven terug te krijgen, als zij ons niet meer schaden kunnen, en wij aan God onverbrekelijk verhecht zijn.

TWEEDE BOEK (1).

OVER JEZUS CHRISTUS.

Onder dit opschrift vat VIVES den geheelen inhoud, des eigenlijk gezegden *christelijken* geloofs te zamen.

(1) L. c. 349—402.

VIVES wil aantoonen, hoe „ God door de verschijning van JEZUS CHRISTUS den ellendestaat (miserabilem ruinam) der menschheid heeft opgeheven." Vooraf gaat, van

A. *de vroegere, en bepaaldelijk van de Israëlitische godsdienst-geschiedenis* (1)

een kort overzigt. Wel werd van ADAM aan zijne nakomelingen eenige kennis van God overgeleverd. Maar deze ging bijna geheel te loor in de *dierlijke* zondedienst van ons geslacht. (De „ geestelijke" zonden van hoogmoed, nijd enz. kwamen eerst later). Na den zondvloed verspreidden zich de menschen, iets wat sinds de ontdekking der nieuwe wereld niet langer ongelooflijk is, daar nu *over zee* ieder land blijkt bereikbaar te zijn (2). Ook heeft deze nieuwe wereld ten overvloede nog CICERO's woord bevestigd, dat ook bij het meest barbaarsche volk, eenige godsdienst wordt gevonden. „ De godsdienst is dus het meest natuurlijke in den mensch (3)." De slavernij der zinnelijkheid was overigens de moeder der afgoderij. ABRAHAM doorzag weder het eerst wie de eenige waarachtige God, en hoe Hij onze hoogste liefde en het vertrouwen van geheel ons hart waardig is. (Het korte overzigt van Israëls geschiedenis tot de komst van JEZUS CHRISTUS behoeft geen mededeeling).

B. *De Triniteit* (4).

Alleen CHRISTUS kon ons het eigenlijke wezen van God leeren kennen als Vader, Zoon en H. Geest. Maar nu zij eens door Hem aan het licht is gebragt, ontbreekt

(1) L. c. 349—452.

(2) VIVES gelooft zelfs aan menschen, die geheel in het water leven. pag. 350.

(3) Qui sine religione ulla vivit, monstrum est hominis, non homo.

(4) L. c. 352—355.

het ook deze leer niet aan rede-bewijzen. Ja bij sommige wijsgeeren, als bij PLATO, vertoont er zich duister voorgevoelen van. — Het rede-bewijs laat zich aldus voeren. In God is eeuwige handeling; gelijk Hij dus als handelende eeuwig is, zoo is evenzeer wat door Hem wordt daargesteld eeuwig. Dit laatste kan diensvolgens niet anders dan: Deus de Deo zijn. Verder in God is van eeuwigheid het volmaakste verstand (mens) waaruit jegens het gekende voorwerp liefde voortvloeit. Dit kennen nu en liefhebben is andermaal eeuwig in God; zij zijn dus God zelf. Met andere woorden: „De Alwijze God, die niet dwalen kan, bemint *zichzelven*, omdat Hij geen waardiger voorwerp voor die liefde *kent*." Wat de Schrift dus Vader, Zoon en H. Geest noemt is God de erkennende, de gekende, en de beminnende (Intelligens et intellectus et amor). Zoon wordt genoemd, wat door God in zichzelven gekend wordt en bemind, als geheel aan Hem gelijk. En de liefde Gods tot zich zelven (den Zoon) noemt men H. Geest, omdat deze liefde wordt uitgestort (inspiratur) in de redelijke geesten.

Van deze drieheid bij eenheid van wezen, vertoont zich het afschijnsel vooral in den menschelijken geest, waar de rede (mens) den Vader, het begrip (intelligentia) den Zoon, het willen (volitio) den H. Geest vertegenwoordigt (1).

---

(1) Het is opmerkenswaardig, hoe deze of diergelijke deductieën de diepste *denkers* behaagden, en te gelijk den *mystieken* van de edelste soort. Zoo H. SUSO († 1365) MELANCHTON. (Zie GALLE a. w. bl. 227, 228). MARSILIUS FICINUS, de Platoniserende Theoloog. (Deus intelligendo se ipsum et in se ipso omnia, perfectam sui totius notionem in se ipse concepit, i. e. Filium, exemplar mundi. *Opera Bas.* 1561. Tom. I, 18). JULIUS MÜLLER, Lehre der Sunde, II, 180; enz. enz.

C. *De noodzakelijkheid der komst van* GOD ZELVEN (1).

om de menschen te verlossen, zou wel is waar a priori niet te bewijzen zijn; maar nu Hij eenmaal gekomen is, valt zij in het oog. Van *Gods zijde*, — wie kan er zich over verwonderen, dat Hij bij de aanschouwing van het verderf des menschen, die toch altoos zijn heerlijkste werkstuk bleef; wie ongelooflijk vinden, dat Hij die het niet beneden zich rekende 's menschen Schepper te wezen, nu ook als diens Verlosser en Verzoener wilde optreden? Daartoe drong Hem Zijne liefde! En van *'s menschen zijde* was het noodig. Want de geschiedenis van Israël en van de Grieken leert, dat de menschen ten gevolge van de zonde geen geloof geven aan mannen Gods als een MOZES en SOCRATES waren. De hartstogten verleiden meestentijds ook de rede om aan hen, die de waarheid verkondigen, geen geloof te slaan. Daarbij kon *God* alleen de verduisterde waarheid, weder in helder licht stellen; wat MOZES' wet omwindseld (involucra) en de wijsgeeren maar ten deele gaven, geheel en duidelijk voor onze oogen brengen. De zoogenoemde „natuurwet" kon, bij de verdorvenheid der natuur in allen, Hij alleen, die „boven de natuur is" herstellen. Door zelf te komen gaf God „tegen de magt des duivels het vertrouwen op Zich, tegen het verderf onzer natuur, de gave Zijns Geestes ten geneesmiddel (2)." Ergo venire ad nos Deum magistrum praeceptoremque veritatis, et erat bonitatis Illius, et Salutis nostrae.

D. DE ZOON *moest komen* (3).

Dat nu *de Zoon* kwam, lag geheel in Diens natuur.

---

(1) L. c. 355—358.

(2) Attulit Deus remedium contra daemonem, fiduciam sui; contra naturae autem vitium, donum Sp. Sui. (3) Pag. 358.

Is Hij toch de Zoon, door Wien als de Wijsheid of *Λογος* alle dingen zijn geschapen, het betaamde, dat ook door Hem de herschepping is; — is Hij verder als het goddelijk verstand (intelligentia) de type, naar welke de menschen zijn geschapen, door Hem moest de hernieuwing zijn der verduisterde gelijkenisse aan God; — is Hij eindelijk de Wijsheid Gods zelve, van wien reeds vroeger alle licht onder Israël en de Heidenen uitging, door zijne verschijning alleen kan de toekeering tot die wijsheid plaats vinden, wier gemis eene van de oorzaken der zonde is. Per Filium igitur decens erat fieri reconciliationem, hoc est *purgationem peccatorum;* ut conversio ad Eum gratiam favoremque *pareret* Dei, sicut aversio peccatum et culpam importaverat.

E. *De Zoon Gods moest komen als* MENSCH (1).

Alleen (vernieuwde) liefde (in ons) kan ons met God hereenigen (verzoenen) en ons terugleiden tot de ons oorspronkelijk bestemde zaligheid.

Dewijl nu evenwel in ons, door de zonde bedorven *menschen*, juist die liefde, welke aan God behaagt, wordt gemist, en Hij met geen onvolkomene liefde kan tevreden zijn: is *de mensch* (JEZUS CHRISTUS) gekomen, om, algeheel één met en volkomen welbehagelijk aan God, in allen, die zich aan Hem aansluiten, aan te vullen wat aan hunne liefde ontbreekt; en zoo hen, Hem als ingelijfd en Zijne leden, den Vader bemind te maken, krachtens Diens oneindige liefde tot den Zoon (2). Zietdaar de *eerste* reden der menschwording van Gods

(1) Pag. 358—360 en 385—387.

(2) Venit homo, qui unitus Deo et illi gratissimus, suppleret in illis, qui se illi toto animo applicarent, quod illorum amori deësset, ut illos, incorporatos in Christo et jam quasi eius membra Pater haberet charos, ex charitate immensa Filii.

Zoon. Maar de *tweede* reden is deze. God vertoonde zich, door deze vereeniging met de menschelijke natuur zigtbaar voor onze oogen, vooral *Zijne liefde*, opdat deze ons tot liefde en vertrouwen uitlokte. *Verder*, zoo werd Hij als mensch, ons een goddelijk voorbeeld, 't welk na te volgen en te beminnen ons mogelijk werd en ons niet afschrikt, maar veeleer aantrekt (1). *Daarbij* doet ons zijne godmenschelijke verschijning, zijne onverbrokene en volkomene eenheid met God, te vaster op onze verzoening met God vertrouwen stellen, en vastelijk door Hem, die zit ter regterhand van God, op dezelfde eeuwig-zalige gemeenschap hopen met den Vader, die Hij daar als CHRISTUS bezit. Wie zou nu de liefde van God wantrouwen, die ons verzekerd is in dezen zijnen volmaakten Zoon? Daarvan kon geen mensch, geen MOZES, geen ABRAHAM het onderpand zijn, omdat zij nooit het adequate voorwerp waren van Gods liefde! Waarbij komt, dat geen grooter kracht der goddelijke liefde te denken is, dan die den Zoon voor slaven, den Geliefden voor vijanden gaf! Daarom wat men aan CHRISTUS, naar Zijne godheid en menschheid, te kort doet, men doet dit te kort aan Gods liefde, aan Zijnen raad ter verlossing, aan eigen heil.

De vraag overigens, hoe *de vereeniging van God en mensch* in CHRISTUS zij te denken, is zeer moeijelijk te beantwoorden. Met AUGUSTINUS laat deze zich eenigzins voorstellen, als gelijkende op de vereeniging van de ziel met het ligchaam. Gelijk de mensch sterfelijk wordt genoemd, niettegenstaande zijne onsterfelijke ziel; of straks weder onsterfelijk, niettegenstaande zijn sterfelijk ligchaam, zoo worden de goddelijke en menschelijke

---

(1) Homo jam carneum (ut ita dicam) Deum, facilius et capere et intelligere, et sequi potest.

eigenaardigheden den geheelen CHRISTUS toegekend, zoodat hij tegelijk de almagtige God, en een etend, drinkend, sterfelijk mensch is. Daarmede wordt nogthans de eene met de andere natuur niet verwisseld; en nog eerder zegge men, de mensch is in God, dan God is in den mensch opgesloten. Het voornaamste is, dat de liefde, welke altijd uit haren aard alle dingen gemeen maakt, zoo ook hier, waar zij alle denkbeeld te boven gaat, het goddelijke aan den mensch, het menschelijke aan God in den persoon van CHRISTUS verbindt. Ofschoon wij altijd zullen moeten zeggen, dat het onze bevatting te boven gaat, is zooveel zeker, dat in die vereeniging de bedoeling van Gods liefde om ons met zich te vereenigen, 't heerlijkst aan den dag komt.

F. *De tijd van* JEZUS' *verschijning* (1).

CHRISTUS verscheen niet vroeger, omdat de menschheid eerst zich in allerlei kunsten en wetenschappen moest ontwikkeld hebben en daardoor tot het inzigt moest gekomen zijn, dat dit alles haar niet baatte. CHRISTUS kwam verder toen de kunst en wetenschap de volkeren reeds had beschaafd, zoodat wat CICERO ten onregte van ROMULUS zeide, te regt op CHRISTUS van toepassing is: namelijk dat Hij niet door onbeschaafden maar door ontwikkelden in wijsheid en wetenschap is aangenomen. Overigens is de verschijning van CHRISTUS zoo belangrijk eene gebeurtenis, dat zij èn bij de Heidenen (door de Sibyllen) èn bij de Joden is voorspeld, opdat de voorgeslachten Hem met vertrouwen verwachten, de naastvoorgaanden zich bereid houden, de tijdgenooten Hem erkennen, en alle volgenden Hem blijvend zouden gelooven.

(1) L. c. 360, 361.

G. *Over het* OUDE TESTAMENT, *als voorbereiding tot* CHRISTUS (1).

De Sibyllijnsche boeken zijn òf duister, òf vervalscht. Niet zoo het O. T. Dat leert ons, hoe God den gevallen mensch, deels de hoop op eenen toekomstigen Verlosser gaf, deels een overblijfsel der natuurwet liet. Bij het overhandnemen der zonde, verkoor God zich Israël, in welks geschiedenis zijne handelwijze met den mensch naar gelang van diens gedrag, helder zich te zien gaf. Bij de wet, die het volk deels van misdrijven moest afhouden, deels naar den geest opgevat, op de toekomst wees, voegde God de Profeten, als uitleggers van die wet en vertroosters door de aankondiging eener schoonere toekomst. Waarbij zich geschriften voegden van zedekundigen inhoud. — Wat overigens de menschvormige en eenvoudige uitdrukkingen des O. T. betreft, zij zullen niemand stooten, die de bedoeling van Gods spreken met de menschen en ook de tijden in aanmerking neemt. De geschiedenis en de poëzij des O. V. kan overigens gerust de vergelijking doorstaan met die der ongewijde oudheid. Helaas! dat sommigen hunne liefde voor de laatste zoo ver drijven, dat zij, als een POLITIANUS en DOMITIUS CALDERINUS (2) met de godsdienst spotten.

Overigens dient tot regt verstand der vaak duistere Profeten, dat zij somtijds in hun spreken zich met den Messias vereenzelvigen. In één woord: CHRISTUS eerst heeft de kern uit hen aan het licht gebragt, gelijk Hij zelf „ het zout, het licht en het leven des O. V. is."

---

(1) L. c. 361—365.

(2) Dit waren twee der medeherstellers der classieke studieën in *Italië*, van welke het bekend is, dat zij vaak in half of heel ongeloof aan het Christendom eindigden. Zie RITTER, *Gesch. der Neuern Philosophie*, I.

H. *Over de geloofwaardigheid der Evangelisten* (1).

Dat alleen Christenen, en bijna geen Joden en Heidenen, over de geschiedenis van JEZUS schreven, is deels te verklaren uit het verloren gaan van vele boeken; deels uit de minachting waarin het Joodsche volk bij de Grieken en Romeinen stond; deels uit de hartvermeesterende kracht van JEZUS' geschiedenis, zoodat die haar ging onderzoeken, Christen werd. — JEZUS zelf heeft niets in geschrift gesteld, omdat Hij niet kwam om zijne wet in steenen tafels te griffelen, maar om, gelijk God aan den aanvang onzes geslachts, haar in de zielen der menschen in te prenten. Daarom heeft Hij liever den H. Geest gezonden, als een' blijvend leeraar. Ook had men ligt aan een geschrift van JEZUS' eigen' hand te veel eerbied gewijd (nimius cultus).

Nogthans zorgde JEZUS, dat enkele zijner woorden en daden, zooveel noodig was, door zijne Apostelen werden beschreven. JEZUS koos daartoe te regt onbeschaafden; want in dezen zou het geloof, eens gevestigd te vaster zijn (sicut signum *in dura materia* impressum).

De Evangelisten en Apostelen hebben verder hunne waarheidsliefde met hun bloed bezegeld. En niet zonder den invloed des Geestes was het dat spoedig juist deze vier Evangelieën kanoniek zijn verklaard. — Wat de verscheidenheden der Evangelisten aangaat, zij betreffen geen hoofdzaken, en zijn zeer natuurlijk gelijk zij bij alle historieschrijvers te vinden zijn.

I. *De voortreffelijkheid der Evangelieën* (2).

Wie het Evangelie (de Evangelieën worden bedoeld) slechts op de regte wijze leest, wordt door inhoud en

---

(1) L. c. 365—368.

(2) L. c. 368—373.

vorm beide, van deszelfs goddelijkheid overtuigd. Teregt heet het *de blijde boodschap*, omdat het de uitnoodiging aan allen is om God lief te hebben en, zoo aan Hem verhecht zalig te worden. Nu is dit Evangelie dan ook zoo ingerigt, dat het voor allen bevattelijk is. Daarin is het onderscheiden van de leer en leerwijze der meeste oude wijsgeeren; en het draagt daarin het merkteeken van dien God, die aller Vader is en allen met zich tot zaligheid hereenigen wil; die niet gelijk de menschen, het Zijne maar ons en onze behoudenis zoekt. Maar terwijl de diepste en verhevenste waarheden in den eenvoudigsten vorm van verhalen en gelijkenissen worden medegedeeld, geeft het Evangelie te gelijkertijd aan de diepzinnigste geesten onuitputtelijke stof tot nadenken; daarin gelijk aan de schepping, wier aanschouwing ieder streelt, maar wier diepere kennis nooit ten einde is. Ja de *stijl* der Evangeliën is éénig in zijne soort; gelijkmatigheid en gemakkelijkheid zonder eenige aanmatiging; ernst, zonder eenig vertoon van geleerdheid; geen de minste toeleg, om den lezer te behagen of vóór in te nemen; geen woord te veel en ook de kleinste bijzonderheden, altoos waardig medegedeeld en met den eenvoud der waarheid! Welk een verschil met den Koran en den Talmud! Wat den *inhoud* betreft, welk eene majesteit in de eenvoudige woorden en daden van den Christus! Welk eene soberheid in de mededeeling van JEZUS menschelijke familie-betrekkingen, zelfs van Zijne hoogeerbiedwaardige moeder; welk eene wijsheid in het zwijgen omtrent de uiterlijke gestalte, de kleeding, de dagelijksche gewoonten in spijs en drank van den Heer! Zoo toch werd verhinderd, dat men aan de zinnelijke verschijning van Gods Zoon (het vleesch) bleef hangen, en in een nadoen van uiterlijkheden, niet in geestelijke vereeniging, heil ging zoeken. — Alles bijeengenomen: „Indien alle

menschelijke wijsheid te zamen zich had vereenigd, om eenen mensch te teekenen, Gode in woorden en daden gelijk; indien zij daartoe alle kracht der welsprekendheid had in het werk gesteld: toch zou zij buiten staat zijn geweest om een Evangelie te scheppen, als het onze is, en dat alleen door de eenvoudige mededeeling der *geschiedenis* (1)." Wil men het bewijs, men denke aan *de Odyssé* van HOMERUS, aan *de Cyropaedie* van XENOPHON, aan *de Republiek* van PLATO.

En zoo is dan „het hoofd en de toetssteen (princeps et norma) van al de andere goddelijke schriften, en van geheel de zaligmakende waarheid, het Evangelie van CHRISTUS, waarnaar al de anderen te beoordeelen zijn, en waaruit deze waarde ontvangen." Terwijl *de Brieven* de uitlegging zijn der Evangelische waarheden, vertoonen ons de „*Handelingen der Apostelen* het gebouw der kerke, zoo als het oprijst op het fundament, JEZUS CHRISTUS, en, behoudens het verschil van tijden en plaatsen, geheel der Kerk ten voorbeeld is." In een woord, gelijk het Oude Verbond voorbereiding was, zoo bevat het Nieuwe Verbond van Gods wege de volledige aanbieding van die opleiding des menschen tot zijne eeuwige bestemming, welke zijn geest, evenmin als het ligchaam de spijze, kan missen. En vindt men in de redenen van JEZUS soms nog iets Joodsch en voor ons gevoel wat sterke, zinnelijke beeldspraak; men bedenke, „dat JEZUS zijne leerlingen als Joden kreeg en als kinderen moest opleiden; en dat zij dus eerst, na en door Zijne verheerlijking, in staat waren, om de volle waarheid onder invloed des H. Geestes te zien." — Overigens blijft die Geest in de Kerk; maar deze heeft juist door dien Geest alleen de Bijbelboeken als *noodzakelijk*

(1) Wie denkt niet aan het bekende zeggen van ROUSSEAU?

tot zaligheid verklaard, andere geschriften slechts *nuttig* genoemd; in zooverre deze laatsten ook wel onder den invloed des Geestes geschreven zijn, maar daarom nog niet onmisbaar zijn.

K. HET LEVEN VAN JEZUS, *zijne geschiedenis en leer* (1).

JEZUS verscheen als *mensch*, gelijk wij vroeger zagen, èn om zoo te naauwer den band der liefde toe te halen tusschen Hem en ons, èn om in de menschelijke natuur de zonde te vernietigen, en haar een volmaakt voorbeeld te zijn. Zijn *geboorte* uit MARIA, de uitnemende in alle deugden, zonder toedoen van een menschelijken vader, is als voorafgebeeld in menige mythologische voorstelling der oudheid; zij is het zinnebeeld en onderpand onzer geestelijke wedergeboorte, uit *den maagdelijken schoot der Kerk.* — Dat overigens JEZUS als Zaligmaker van Heidenen en Joden, van eenvoudigen en wijzen kwam, is reeds bij zijne kribbe te zien in de aanbidding door *herders* en *wijzen.* — In den kindermoord te *Bethlehem*, waar ook een natuurlijke zoon van HERODES (!) om het leven kwam, zien wij de type van de vervolging der Kerk; die kinderen zijn als de eerste bloemen van het martelaarschap (flosculi martyrii). — Het *geheele leven* van JEZUS kenmerkt zich overigens door de grootste éénheid, zoodat alles door zijn eigen wil en keuze bestierd blijkt. Zoo was het bijv. de keuze zijner wijsheid, dat Hij geenerlei bedrijf koos en niet in het huwelijk trad. Het laatste deed Hij niet, omdat Hij alleen door bemiddeling der Kerk tallooze *geestelijke* kinderen wilde hebben, en geen aanleiding wilde geven tot eene vleeschelijke verheffing van enkelen boven anderen. Geen algemeen voorbeeld van coelibaat bedoelde Hij daarmede, maar wel

(1) L. c. 373—378.

voor degenen, die *in dezelfden geest* als Hij, zich daartoe sterk gevoelden. En met het eerste wilde Hij voorkomen, dat men aan een enkel bedrijf bijzondere waardij zou hechten. (Het verdere van minder belang).

De hoofdstrekking van JEZUS' *leer* was liefde; *liefde jegens God* met verloochening van de wereld en met opoffering des noods van alles; *liefde jegens de menschen*, als het noodzakelijke gevolg en de natuurlijke openbaring van de liefde jegens den Vader. JEZUS wilde een leven van liefde, omdat wij daardoor reeds hier het onsterfelijke leven beginnen; en omdat, gelijk de leugen de grondfout van onze rede, zoo de haat de grondfout van het gemoed is. Beiden *moest* de Zaligmaker tegengaan, omdat zij onze gemeenschap met God verhinderen. En wat *vijands*liefde betreft, slechts onzer bedorvene natuur kan dit vreemd voorkomen. Want ik beroep mij op het gezond verstand en op een heiliggezind gemoed: „ gij die kwaad met kwaad wilt vergelden, wilt gij *omdat* een ander kwaad doet, *zelf ook* kwaad doen; omdat een ander dwaas handelt, zelf ook dwaas zijn?"

Het schoonste in JEZUS is, dat wat Hij leerde, ook door Hem zelf werd betracht. Eene Hem aangeboden heerschappij heeft Hij van de hand blijven wijzen; niemand ooit naar den mond gesproken; zachtmoedig zonder grens, heeft Hij met heiligen ernst de zonde bestraft, niet om eigen voordeel, maar in het algemeen belang, vooral van hen, die Hij kastijdde; enz.

L. HET LIJDEN EN STERVEN *van* JEZUS, *historiesch en dogmatiesch beschouwd* (1).

Volgens de *geschiedenis* lag de naaste oorzaak van JEZUS dood in de boosheid der menschen, „ die gelijk

(1) L. c. 382—387.

wie de duisternis gewoon is het licht en gelijk sommige zieken de medicijn niet verdragen, JEZUS verwierpen." 't Waren vooral de Farizeeën, omdat JEZUS hun „ het masker afrukte." Hij stierf op den regten tijd, na gedaan te hebben wat Hij moest doen; in de kracht zijns levens, tot sterker betooning zijner liefde en gehoorzaamheid; aan *een kruis*, omdat ook het hout verderf aanbragt; *buiten Jeruzalem*, ten bewijze, dat Hij voor allen stierf; *tusschen twee boosdoeners*, opdat beiden de *zondige* menschheid, maar de een het behoud van wie zich aan CHRISTUS overgeven, de ander de vruchteloosheid van met CHRISTUS te lijden, zonder liefde jegens Hem zouden vertegenwoordigen (1). JEZUS heeft overigens den dood *vrijwillig* ondergaan, altijd zichzelven meester, zachtmoedig en onderworpen, krachtig in zwijgen en spreken, enz. En waar is hij, die gelijk JEZUS, weêrloos en naar eigen voorspelling straks verlaten van zijne weinige vrienden, verworpen door geheel zijn volk en priesters, had durven hopen, dat ook slechts één mond Zijnen naam met achting zou noemen? Maar de Heer heeft, den dood nabij, van de verbreiding zijns Evangelies over de gansche aarde geprofeteerd!

Wat nu de *waardij en bedoeling* van JEZUS' lijden en sterven betreft, — Hij heeft er eene gehoorzaamheid in betoond, die met verheerlijking werd bekroond; de liefde van God, van welke geheel de verlossing uitgaat, is er treffend in geopenbaard; en door de liefde beide en gehoorzaamheid van CHRISTUS, is wat ons ontbrak, als aangevuld.

Zoo zijn wij verschuldigd ons zelve aan CHRISTUS te geven, gelijk Hij zich gaf aan ons; zoo wordt ons vertrouwen op CHRISTUS (Gods) liefde jegens ons, die

---

(1) Nihil juvat cum Christo crucifigi, si Christum non diligis.

met zoo duren prijs zijn verlost, te sterker; zoo hebben wij de menschen lief, daar CHRISTUS ook voor hen stierf. En terwijl wij de magt der zonde zagen, reinigen wij ons van haar, om den Zoon van God niet andermaal in ons te kruisigen; maar weten ook, dat de magt des Satans over ons nu gebroken is. Daarvan is onderanderen een zeer sterk bewijs, dat in de Nieuwe Wereld (*Amerika*) sinds de prediking des Evangelies de daemonen zwijgen. Eindelijk is ons CHRISTUS in Zijn lijden en sterven het volkomenst voorbeeld, dat ter liefde van God en de naasten, geen kruis ons te zwaar mag wezen!

M. *Het Avondmaal* (1),

werd door JEZUS als een Sacrament ingesteld: „ Hij die ons bemint, wilde er zijne gedachtenis in bewaard, ons als verweesden door getroost, als zwakgeloovigen door versterkt, als zieken door genezen zien." Wijn en brood gaf hij als de meest noodige spijzen, het laatste als beeld van de eenheid der geloovigen. Het mysterie der broodsverandering in JEZUS ligchaam, is niet ongelooflijk, voor wie aan Gods almagt, aan onze onbekendheid met de natuur denkt, en die onze behoeften daardoor zoo uitnemend vervuld ziet.

N. *De* GODHEID *van* JEZUS, *Wonderen* (2).

Dewijl de kennis van JEZUS goddelijke natuur niet zonder onze schade zou bedekt gebleven zijn, heeft Hij van haar de duidelijkste bewijzen gegeven, vooral in zijne wonderen. Opmerkelijk is, dat Hij dezen altijd ten beste van anderen deed; hij zocht er niet eigen eer in, maar trachtte het vertrouwen op zich te vestigen.

---

(1) L. c. 387.

(2) Pag. 378—382, 385—387.

Wel valt het niet te ontkennen, dat ook de Booze Geesten vaak zulke werken gedaan hebben of nog doen, die boven het menschelijk vermogen gaan. Maar toch zijn vele van deze wonderen meer schijn dan waarheid, en de goddelooze personen, die zij meest daartoe gebruiken, de wijze waarop en het doel waarmede zij die wonderen doen, (tooverij, bang maken, vergiftiging enz. enz.) onderscheiden ze hemelsbreed van die des Heeren. „Verachtelijk handelen daarom zij, die in de kerken onzer Heiligen enkel om des gelds wille wonderen fingeren; daardoor immers verblinden zij het oog voor wezenlijke wonderen en maken dezen ongelooflijk!"

Om tot CHRISTUS weder te keeren, zijne wonderen waren slechts hiertoe bestemd, om vertrouwen jegens Hem op te wekken en zoo de zielen van duizenden te behouden. In lateren tijd mogen enkelen JEZUS wonderen hebben geloochend, zijnen eigen tijdgenooten bleef niets anders over, dan ze toe te schrijven aan den Duivel. Iets wat daarom de ongerijmdheid zelve is, omdat dan de Booze eene leer bevestigd en aan een leven ingang zou hebben verschaft, die beiden in de grootste tegenstelling met zijnen boozen geest en booze bedoelingen staan.

O. *De Opstanding van* JEZUS, *de Apostelen* enz. (1).

JEZUS gaf zich zelf het leven weder, en God wekte Hem op. 't Is het bewijs Zijner magt en het onderpand onzer verrijzenis. *Dat* Hij is opgestaan hebben vooral zijne verschijningen bewezen, ook de standvastigheid van de getuigenis zijner Apostelen. Hij vertoonde zich niet aan het volk, omdat dit de verzekerdheid Zijner verrijzenis eer verzwakt dan versterkt zou hebben. 't Was overigens

(1) L. c. 388—396.

„ goed dat Hij van de aarde wegging," deels voor Zijne Apostelen, die te zeer aan Zijne uiterlijke verschijning hangende, niet vatbaar voor den H. Geest zouden geworden zijn; deels voor ons, wier hart nu ten hemel getrokken wordt en aan Zijne godheid gemakkelijker gelooft, waar Hij zit aan de regterhand des Vaders (1).

In het hart en verstand der Apostelen maakte de Opstanding van JEZUS eene groote verandering, maar die toch niet geheel kan verklaard worden zonder de gevolgde uitstorting des H. Geest. Daardoor herinnerden zij zich des Heeren woorden en werden met kracht en moed aangedaan. De tien dagen, „ die zij in angst doorbragten, leerden hen gevoelen hunne behoefte aan hoogeren bijstand en dien afsmeeken. Want dit is de reiniging en toebereiding onzer ziel tot het ontvangen des H. Geestes, dat wij belijden zelve niets te zijn en zoo tot God opzien."

P. *Over de Stichting en verbreiding der Christelijke Kerk.*
(Apostelen, Martelaars, Wonderen) (2).

Wat na de uitstorting des H. Geestes in de stichting der christelijke kerk is geschied, bewijst het goddelijk bestuur van CHRISTUS. Was Hij zelf, om geenerlei afgunst op te wekken, tot geen der volkeren gegaan: zijn bevel aan de Apostelen strekte zich uit tot alle volkeren. Zoo betaamde het CHRISTUS (God) wiens liefde even wijd van omvang is, als zijne magt, aan welke

---

(1) Nisi enim desiisent Dominum videre, non facti fuissent capaces S. S. Nunquam enim se sustulissent ad illius divinitatis contemplationem, capti praesentis humanitatis conspectu jucundissimo; permansissent in amore rerum corporalium. Apud oculum corporis absorbetur *Christi* divinitas in humanitate, apud oculum mentis humanitas in divinitate.

(2) L. c. 396.

niemand zich kan onttrekken. Zijn bestuur is verder op te merken deels in den vrede en de ééne taal des Romeinschen rijks; deels in de eenvoudigheid der eerste Evangelieverkondigers. Van de Apostelen geldt hetzelfde als van APELLES, die met eene houtskool de meesterhand toonde. Zelf nederig en gering, leerden de Apostelen het nederige naar de wereld niet te verachten; bleven zij vrij van dien hoogmoed en dat zelfvertrouwen, die het cement van het hemelsche gebouw der kerk niet mogten bederven; en werd de goddelijke afkomst des Evangelies te meer krachtig gestaafd. De kracht der waarheid is overigens meest aan den dag gekomen door *de vervolgingen.* De oorzaken lagen in den trots der wijsgeeren, wier invloed geknakt werd; in den hoogmoed der vorsten, die geen hoogere magt wilden erkennen (1); in den laster der eigenbaat, en de aanstekende kracht des vooroordeels. Door die vervolgingen heeft CHRISTUS gewild, „ dat Zijne godsdienst gelijk door zijn eigen, zoo door der zijnen bloed werd ingewijd, en naar eene uitdrukking van PAULUS, de overblijfselen van het lijden des Hoofds in de leden zouden worden vervuld."

Verder „ werd de christelijke godsdienst hoe meer vervolgd te schooner uit den strijd uitgeleid." Vrouwen en zwakken kregen kracht uit haar, als de helden der oudheid. Zoo werd de vermenging voorgekomen van de christelijke godsdienst met heidensche elementen; welk gevaar straks dreigde als sommige keizers CHRISTUS onder de Goden wilden opnemen. En eindelijk hebben die vervolgingen Gods kracht in menschelijke zwakheid geopenbaard.

(1) Puntig is het zeggen: quem affectum adhuc est deprehendere in quibusdam christianis principibus, qui non parum aequis auribus accipiunt de divina omnipotentia, praesertim quum de illorum humana est mentio.

Deze Christelijke kerk, — aan welke van CHRISTUS wege in het bezit van denzelfden H. Geest, die de Apostelen bezaten, dezelfde leermeester is gewaarborgd, — zal haren loop voleindigen tot de uiterste einden der aarde. Eene dwaze vrees immers is het, dat de sterren, onderworpen immers aan God, den ondergang der kerk zouden aanduiden. Ook wankelt ons geloof niet, omdat er niet vele wonderen meer gebeuren, en de ware wonderen moeijelijk te onderscheiden zijn van de kinderachtige verzinsels.

De wonderzucht is ook eigenlijk een bewijs van aardsch gezindheid; men wil door prodigia, niet langs de moeijelijke ladder der deugd ten hemel! Daarbij, geen wonderen geschieden, dan op *geloof;* maar kunnen wij nu nog met *vertrouwen* wonderen begeeren, daar ons in de Christelijke godsdienst zelve een voor onzen geest zoo krachtig bewijs is geschonken (1)?"

Q. *De leer der laatste dingen* (2).

Dat ook onze *ligchamen* zullen opstaan, ligt in den aard van ons wezen. Immers het ligchaam zoowel als de geest behoort tot onze natuur, daarin juist onderscheiden van die der Engelen. En laat het fabelen zijn, wat ons de ouden van de opstanding en herleving van de menschen verhalen, in die fabelen spreekt zich toch hun geloof aan de mogelijkheid daarvan uit. De vraag, of wij ook naar het ligchaam dezelfden zullen wezen, vindt hare oplossing in de opmerking, dat men bij alle

(1) Ubi est nunc in nobis ea fiducia in Deum, quae impetrare a Deo possit, ut miraculum faciat; Quamquam si quis recte expedat, non desunt nobis miracula in rationibus pietatis — Magis homo rationibus mentis ad vertutem formari debet, quam prodigiis, quae oculis censentur. — Zoo zegt ook LUTHER ergens: das sind die Hauptwunder!

(2) L. c. 396—401.

vormverandering des ligchaams, toch steeds van denzelfden mensch spreekt. Te verwerpen is verder het gevoelen dat de mensch wederom tot de aarde zou wederkeeren. Dat toch zou een terugkeering zijn tot de ellenden en moeiten van dit ons eerste bestaan, en strijden met de bedoelingen van God, die deze aarde ons ter opvoeding, gindsche wereld als de plaats onzer bestemming aanwees. Overigens zal daar de behoefte aan spijs en drank, het zaaijen en maaijen ophouden. De loop der hemelen, die was om onzentwil (!) zal worden gestaakt, deze ondermaansche wereld worden verbrand, als die heeft uitgediend. Het *laatste*, beslissende, *oordeel* is aan CHRISTUS ook daarom opgedragen, omdat Hij „ als Mensch juist en regt kan beoordeelen wat er van onze natuur te wachten en te eischen is." De vraag naar het lot dergenen, die het Evangelie niet konden hooren, wordt afgesneden door 's Heeren woord tot PETRUS: „ wat gaat het u aan?" Zeker is het, dat TYRUS en SIDON dragelijker lot zullen hebben, dan die het woord van JEZUS hoorden. PAULUS getuigt, dat die de wet niet hebben, zich zelven eene wet zijn. In kort, allen (die zalig worden) behoudt de Zoon van God, 't zij buiten, 't zij in zijne menschheid, door vertrouwen en liefde jegens Hem.

R. *De Praedestinatie* (1).

Voor Gods aanschouwing is geen *verleden* of *toekomst;* alles is bij en voor Hem *tegenwoordig.* Zoo met EZAU en JACOB; bij hun geboorte, stond reeds hunne geheele ontwikkeling voor Gods oog. Wat wij *worden* noemen, is bij God het naar buiten treden, van 't geen reeds aanwezig is. Verder zeggen wij: „ God roept allen, omdat Hij allen toont en voorstelt de heerlijkste heilgoederen.

(1) L. c. 401, 402.

Het verkoren, het voorbestemd en voorgeweten zijn hangt van ons (toestemmen in die roeping) af. God biedt zich allen aan; dat is *de roeping;* indien iemand haar aanneemt dan is er *verkiezing*, zoo niet, *verharding*. Al deze dingen worden dus naar de uitkomst benoemd, gelijk toorn, berouw van God. Gij dus, maak u een verkorene. Want door de genade Gods kunt gij 't. En het einde van al deze dingen zij met PAULUS: O diepte der wijsheid!"

DERDE BOEK.

JEZUS IS DE MESSIAS (1).

Onder dezen titel vat VIVES den geheelen inhoud te zamen van een' dialoog tusschen een' Jood en Christen; de laatste tracht den eersten van de waarheid der christelijke godsdient, meest uit de schriften des O. Verbonds te overtuigen. Het betoog is vaak door de soms zeer onkritische aanhaling en opeenhooping van bijbelplaatsen, zeer wijdloopig en gerekt. Maar daartegenover staat menige hoogstopmerkenswaardige aanwijzing van het kenmerkende des christendoms en 't Mozaisme, van de bedoeling der wet, en wat dies meer zij. Wij bevlijtigen ons bij de inhoudsopgave op kortheid.

A. *De grondfout der Joodsche godsdienst.*

Zoo laat zich het eerste gedeelte, dat bij VIVES zonder opschrift is, te zamen vatten. De Christen vindt die in de *vleeschelijkheid* der Joodsche voorstellingen. Zoowel de Talmud als het O. V. bij eene letterlijke opvatting van sommige plaatsen, schrijft Gode menschelijk-zondige hartstogten toe, die niet vallen in het volmaakte Wezen. Dezelfde vleeschelijke zin spreekt uit de verwachting omtrent eene opstanding der dooden in het

(1) L. c. pag. 402—454.

Joodsche land, wat met de natuur eener volmaakte zaligheid zou strijden, waartoe juist ook de verlossing van dit aardsche behoort. Het O. Verbond leert dan ook eene geestelijke onsterfelijkheid; wat er in *den Prediker* schijnbaar in tegenovergestelden zin van voorkomt, is als eene beproeving des geloofs. Vleeschelijk en Gode onwaardig is ook de letterlijke opvatting van spijswetten en ceremonieën. Dit leidt tot de bespreking van

B. *Het regte verstand der H. Schrift.*

De rede namelijk en het verstand, gaven van denzelfden God, moeten zelfstandig wat God door de Schrift tot ons brengt, opnemen, overdenken, en verwerken in ons binnenste. Zegt men dat de rede zich aan God moet onderwerpen, men heeft regt, maar de rede moet toch immers beoordeelen wat al dan niet van God afkomstig is. Juist op de door zonde verduisterde rede slaat der Profeten klagt aangaande doofheid en blindheid. Het hangen aan de letter is een uitvloeisel van geestelijke traagheid tot zelfonderzoek. Had men de rede meer gebruikt, men zou, onder anderen, niet gedroomd hebben van:

B. *Eindelijke terugkeer naar het Joodsche land* (1).

Men zou hebben doorzien, dat ook het O. T. onder zinnelijke beeldspraak, ingerigt naar de behoeften des tijds, dit als hoofdzaak wil: „Het ware vaderland, de ware offerande en vroomheid is, met God door reinheid van ziel, door vertrouwen, door liefde vereenigd te worden. Verwijdering van God is de eigenlijke ballingschap; toegang tot Hem het wezenlijke vaderland. Nu vreemdelingen en vijanden Gods, worden ook de Israëlieten eens door bekeering en geloof, niet slechts dienstknechten, maar kinderen Gods."

(1) Pag. 422—428.

C. De wet. — *Haar bedoeling en opheffing door de roeping der volkeren in 't Christendom* (1).

God verkoor Israël als het volk, waaruit tot heil der geheele wereld de Messias zou geboren worden. Daarom gaf God aan dit volk *de wet.* Zij was het onderscheidingsteeken van de andere volkeren; zij was noodig deels om de zonde, vooral van afgoderij, tegen te werken; deels, om, waar het bleek, dat zij niet werd nagekomen, de behoefte aan genade en verlossing op te wekken. Wat nu den inhoud, vorm en geest dier wet betreft: het ceremoniele, was niet om „ te verbeteren, maar om van zulk een zinnelijk volk de verërgering voor te komen." Mannen, als MOZES, DAVID, JESAÏA, hebben het duidelijk doorzien dat de geest der wet doelde op een gebroken hart en reinheid van zeden. Hetzelfde geldt van de zinnelijke voorstellingen omtrent God en de beloften van aardsche belooningen. Zoo, op die wijze alleen kon een volk worden opgevoed, dat met uitzondering van enkelen, zelfs onvatbaar was voor vele denkbeelden der beste Grieksche wijsgeeren. — De Israëlietische wet als zoodanig is *opgeheven*, sinds de Heidenen, overeenkomstig de beloften van het O. T. zelf, tot het Godsrijk zijn geroepen. Men zegge niet, dat God daarom veranderlijk is; of men klage den geneesheer aan, die achtereenvolgens verschillende middelen aanwendt; men klage God aan, wiens wil ons eerst kind, dan jongeling, eindelijk man doet zijn. Of is het verband tusschen Mozaïsche wet en christelijke godsdienst niet dit, dat de eerste begin, de laatste voleindiging is? Bij MOZES alles tijdelijk en plaatselijk; bij CHRISTUS voor alle tijden en volkeren; bij MOZES, God Koning

(1) Pag. 114—422.

en Heer, die bedreigt; bij CHRISTUS alles uit liefde, daar God liefde is. De Mozaïsche wet is, wat de taal-*regels* zijn; al zijn deze noodzakelijk, men kan ze gerust vergeten, als men *de taal* zelve door en door kent. Zoo vervallen de uiterlijk-wettelijke regels omtrent spijzen en sabbathen, nu men in CHRISTUS God door onthouding van zonde en reiniging van hart leerde dienen. En heeft ook de Kerk nog hare ceremonieën, deze zijn eene *lex humana.* „Wij vasten, opdat de geest zich tot God verheffe; wij bidden (op gezette tijden) opdat wij in liefde ontvlammen; wij hebben onze rustdagen, opdat de geest gemakkelijker aan God denke." In kort het Christendom is de volmaakte godsdienst; want het beantwoordt volkomen aan de idée, „dat de godsdienst te zuiverder is, naarmate zij door liefde meer liefde wekt, den geest meer met God en den medemensch in liefde vereenigt, en hem Gode gelijkvormig, ja als tot een' god maakt."

D. JEZUS *de Messias, de vervulling der Profetieën des O. Verbonds* (1).

Nadat de zwarigheid is uit den weg geruimd, dat de Christen (VIVES) geen Hebreeuwsch kent, wordt het beeld dat de Joden zich van den Messias vormen eerst als vleeschelijk verworpen. Dan wordt èn Zijne godheid èn Zijn priesterschap uit de Profetieën bewezen. Ofschoon ook het eerste b. v. uit Psalm 110 en 45 zonneklaar blijkt, zou nogthans de waarheid er van zonder dit kunnen vaststaan. Want „voor de rede staat JEZUS godheid vast." Dan wordt geheel het leven van JEZUS doorloopen, en met tal van plaatsen, Zijne wondervolle geboorte, Zijne afkomst uit MARIA, Zijne leerwerkzaam-

(1) L. c. 428—455.

heid, Zijn smartelijk lot, Zijn lijden, sterven en opstanding, uit de Profeten afgeleid. Zeer onkritisch en ver gezocht zijn die aanhalingen vaak en als zoodanig van geen belang. Maar aan den anderen kant verdienen hier en ginds enkele opmerkingen onze aandacht. Zoo, wanneer VIVES ergens meent, dat de Profeten zich vaak in den persoon van den Messias als overplaatsen, en zoo van zichzelve getuigen, wat alleen in hem is vervuld. Of, wanneer hij teregt van JEZUS getuigt: „Onze Heer JEZUS immers heeft Zijn leven niet opzettelijk ingerigt en gewijzigd naar de voorzeggingen der Profeten. Want men moet niet zeggen: alle deze dingen zijn geschied, *omdat* zij voorzegd waren, maar omgekeerd; zij zijn voorzegd omdat zij aldus wezen zouden en gebeuren. De waarheid dient niet de beeldspraak, noch het ligchaam de schaduw; veeleer is het omgekeerd. Van daar dat er soms eenig verschil is tusschen de profetie en 's Heeren handelingen en lot, gelijk tusschen ligchaam en schaduw." — Tegen de bedenking van den Jood, dat de Evangelisten de geschiedenis van JEZUS naar de Profetieën hebben verdicht, wordt aangevoerd, dat zij het dan meer in het oogloopend zouden gedaan hebben, en niet zooveel stof tot twijfel zouden hebben overgelaten.

Tot proeve van de spirituele uitlegging der Profeten diene het volgende: De Jood, zegt VIVES, begrijpt daarom alle beeldspraak van het O. Verbond, of letterlijk of vleeschelijk, omdat hij niet doorziet, dat juist de heerlijkheid der heerschappij van den CHRISTUS, bestaat in den geestelijken invloed op vrije geesten, door de magt der waarheid en der liefde. Dit is veel grooter, dan te heerschen door uiterlijke magt des zwaards. — Wat verder de Profeten omtrent den vrede van het rijk des Messias teekenen, b. v. JESAÏA XI, moet allereerst verstaan worden van de herstelling des

vredes in 's menschen gemoed, door zijne hartstogten en driften te brengen tot vrije onderwerping en gehoorzaamheid aan de rede en de waarheid, uit welk zaad dan als van zelf, een veel vastere vrede tusschen de menschen onderling geboren wordt, dan ooit door de meest naauwkeurige verdragen en overeenkomsten mogelijk is. — Geestelijk is dan ook het rijk van CHRISTUS. Hebben de Profeten soms uitdrukkingen gebezigd (b. v. Ps. II) die aan iets meer uiterlijks kunnen doen denken, dit is eveneens te verklaren als een ander verschijnsel, dat God om den zinnelijken en slaafschen aard der Israëlieten, onder hen zich een' God des oorlogs laat noemen en betoont, hoewel Hij eigenlijk de God des vredes en der liefde is. Maar ook de Profeten doorzagen den geestelijken aard van JEZUS heerschappij, als zij en vooral JESAÏA, vol zijn, van de zachtmoedigheid en liefde, van het lijden en de smarten des Messias.

Opmerkenswaardig is verder dat VIVES de tegenwerping van den Jood, als zou JEZUS MOZES wedersproken hebben, onder anderen dus wederlegt. „ wat spreekt gij? zou er heden ten dage wel iemand worden gevonden, die de Joodsche wet, met hare onverbiddelijke en ruwe gestrengheid, ja soms, naar de letter opgevat, kinderachtigheid, zou aanzien, als afkomstig van God, indien niet juist JEZUS zelf dit had geleerd?

Eindelijk is der aandacht waardig zijne verklaring van de Oud-Testamentische uitdrukking omtrent het zitten van CHRISTUS aan *Gods regterhand*, en de vervulling der profetie, door de uitstorting des H. Geestes, dat allen *van God zullen geleerd zijn.* Gods regterhand namelijk is „ zijne volzaligheid, barmhartigheid, liefde, tot wier mededeeling CHRISTUS is verhoogd;" en wat het andere betreft: „ vroeger was de eene mensch voor den ander authoriteit, waarop men de kennis en godsdienst aannam;

nu ook leert wel de een den ander, maar 't is van goddelijke herkomst, wat hij mededeelt, en de eenvoudigste kan nu zelf weten, wat den ouden of zelfs velen Israelieten bedekt was."

Het geheel eindigt met eene zamentrekking der voorgaande bewijsvoeringen, en de daarop gegronde vraag, wat toch den Jood in JEZUS als den CHRISTUS meer zou verlangen; met de waarschuwing, om van God, die geest is, geen Messias in vleeschelijken zin te blijven verwachten; en zich te bekeeren vóór de dag des oordeels komt.

VIERDE BOEK (1).

Tegen de secte van MAHOMED.

Andermaal onder den vorm van een gesprek, wordt de godsdienst van MAHOMED, als eene valsche, bestreden. Die hier eene zuivere en onpartijdige beoordeeling zoekt, zal zich bedrogen vinden; de tijd waarin VIVES schreef was daartoe niet rijp, en merkwaardig is het op te merken, hoe de geheele geschiedenis van MAHOMED nog omneveld is, met allerhande sprookjes en scheve voorstellingen, die haren oorsprong hadden in geheel den geest der middeneeuwen, en eerst door later onderzoek der bronnen en een' vrijeren blik op de betrekkelijke waardij van deze godsdienst, konden verdreven worden (2).

Na eene *inleiding* (455—456), waarin de Mahomedaan (Alfaquinus) en de Christen overeenkomen omtrent Gods bestaan, 's menschen natuur en de zekerheid der on-

(1) L. c. 455—482.

(2) Verg. HOFSTEDE DE GROOT, *Waarheid in Liefde*, 1838, 7—71. P. J. VETH, in *de Gids*, 1845. Mengel. bl. 294 verv.

sterfelijkheid, wordt (—458) als eene eerste grieve tegen MAHOMED te berde gebragt, zijn verbod, om in zaken van godsdienst zelf te onderzoeken. Op blind gezag wil hij geloofd worden, terwijl zijne beweerde goddelijke zending door geen enkel wonder wordt bevestigd. Maar daarenboven (—461) was MAHOMED een door en door slecht mensch. Vroeger was hij een roover, toen een oproermaker tegen keizer HERACLIUS, van wien hij de Arabieren afvallig maakte. Geen wonder, dat hij tot vestiging zijner nieuwe godsdienst de toevlugt nam tot de leugen en het wapengeweld. Hij beweerde, dat JEZUS zou gezegd hebben, den H. Geest en MAHOMED te zullen zenden; verder gaf hij voor de voortteelingskracht van wel veertig andere mannen bij elkander te bezitten. Door de wapenen op te nemen, stelde hij zich op één lijn met wereldsche veroveraars en in onverzoenlijken strijd met het karakter van een waardig godsdienststichter. — Eene vergelijking verder (—462) van MAHOMED met CHRISTUS, doet den eersten als in het niet terugzinken. JEZUS blijkt op het gebied der godsdienst het hoogste te wezen, wat God der menschheid geven kan; waarom ook de H. Geest eigenlijk geen ander is dan CHRISTUS; „*Zijn* geest is het, om zijne zinnelijke tegenwoordigheid te vergoeden." Ziet men dan ook op den *Koran*, welk eene verwardheid en duisternis, tegenover de helderheid en schoonheid des Evangelies. Maar MAHOMED (—464) heeft de Evangelieën zelve niet gekend, en slechts uit de traditie kwam hem een en ander ter ooren. Vandaar, dat de Evangelische verhalen zoo verdraaid worden voorgesteld. De beschuldiging overigens, dat der Christenen Bijbel zou vervalscht zijn, is eerst van latere Mahomedanen, en wordt gemakkelijk wederlegd door de opmerking van deszelfs algemeene verbreiding, en de onderlinge twisten der Christenen; door deze immers

zagen zij scherp op elkander toe. — Overigens (—465) *de God van* MAHOMED is een *zinnelijk* wezen; zijne hand is *koud* en Hij wordt door de Engelen gedragen; — een wezen, naar MAHOMED's eigen beeld, *bloeddorstig* en *krijgszuchtig*, die der ongeloovigen ongeluk zoekt; een wezen, *zich zelf ongelijk*, die soms niet, soms wel alle zonden wil vergeven. MAHOMEDS voorstelling omtrent CHRISTUS (—470) is even verkeerd. Beweert MAHOMED, dat God geen Zoon kan hebben, de rede schuilt in zijne grofzinnelijke voorstellingen van generatie en in het vergeten van Gods scheppend vermogen. Beweert MAHOMED, dat CHRISTUS niet geleden heeft en gestorven is, maar een ander in zijne plaats; zoo is het eene inconsequentie, om toch zijne vatbaardheid voor slaap en voedsel te erkennen; maar de bron schuilt in den onwil, om JEZUS' zachtmoedigheid en lijdzaamheid ten voorbeeld te nemen.

Tegen MAHOMED (—471) pleit verder de gehalte zoowel dergenen, aan welke hij zijne godsdienst opdrong, polytheïsten en verbasterde Christenen; als van zijne medehelpers, den Arianer SERGIUS, den Nestorianer JOHANNES, en zekeren *Thalmudist*. Hoe verderfelijk en onzedelijk zijn verder (—475) de beginselen van den Koran! De bloedwraak doodt iedere wezenlijke regtsbedeeling; en *de polygamie*, uitvloeisel van dierlijken lust, is lijnregt gekant tegen de oorspronkelijke instelling en heerlijke bedoeling des huwelijks. Voor liefde komt in plaats haat en jaloezij, en de vrouw slijt haren tijd niet met de opvoeding harer kinderen, maar met het uitdenken der middelen, om haren man te bekoren. De gemakkelijkheid van echtscheiding die evenwel bij MAHOMED zoo natuurlijk is, verdient den naam van goddeloosheid, daar de vrees der echtgenoote om, eene slavin gelijk, verjaagd te worden, alle vertrouwen

doodt. Werpt men tegen, dat toch ook ABRAHAM, JAKOB, DAVID, SALOMO polygamisten waren; dat sommige huwelijken met ééne vrouw onvruchtbaar zijn en dus hun doel missen; dat eindelijk het weigeren van echtscheiding voortdurende twisten verwekt; men houde onder het oog, dat de polygamie onder Israël eene tijdelijke toelating was voor een hooger doel en soms werd afgekeurd; verder dat de vermeerdering zijns geslachts, niet de eenige bestemming des menschen is en dat bij christelijke deugdsbetrachting de echtgenooten ook elkanders feilen leeren verdragen. — Wat het veelvuldige vasten der Mahomedanen betreft, ook bij de Christenen zijn daaromtrent vele dwalingen in omloop, maar bij genen is de godsdienststichter zelf de oorzaak, bij dezen niet. Het verbod van wijn is daarom dwaas, omdat deze eene gave Gods is, en het misbruik van Gods gaven, zooals bijv. van ijzer, het gebruik nooit kan verbieden. „ Maar MAHOMED hield van de vrouwen, niet van den wijn; en de Arabier was gemakkelijker van den laatsten, dan van de eersten af te brengen." — De grof zinnelijke voorstelling van het Paradijs (—480) hangt hiermede zamen, en eene enkele vergelijking met het Evangelie doet al de dwaasheid er van aan den dag komen.

En toch zijn er zoo vele Mahomedanen (—481)? Maar Gods wereldbestuur is zoo dikwijls ondoorgrondelijk, de opkomst dier godsdienst was een godsgerigt over de christenen, en de *vele* aanhangers bewijzen eer tegen dan voor eene zaak.

VIJFDE BOEK.

OVER DE UITNEMENDHEID DER CHRISTELIJKE GODSDIENST (1).

Veel belangrijker, dan de twee voorgaande, is dit laatste gedeelte van den arbeid van VIVES. 't Is een wijsgeerig bewijs van de voortreffelijkheid der christelijke godsdienst, afgeleid uit haren aard zelven. Wel komt hier eene en andere herhaling voor uit het eerste boek, die wij opzettelijk niet altoos vermijden, om onzen autheur regt bekend te maken; maar toch ontbreekt het niet aan nieuwe gezigtspunten. Het geheel, en ook de stijl, toont, dat de schrijver hier meer op zijn eigenlijk terrein zich beweegt. Het beloop des geheels is, als volgt:

A. De *inleiding* wordt ingenomen door het betoog van de vreeselijkheid der dwaling van hen, die geheel de godsdienst houden voor een opzettelijk uitgedacht bedrog, ter bedwinging des volks. Zich zelven gelijk blijvende, moeten dezen niet alleen MOZES en CHRISTUS, maar ook de wijsgeeren der oudheid voor bedriegers uitkrijten. Want alle deugd, ja het wezenlijk bestaan van den geest staat of valt met de waarheid der godsdienst; en, is *zij* onwaarheid, men noeme voortaan die schrijvers de grootsten, die als APITIUS over de kookkunst gehandeld hebben. — Hoe gelukkig en vol van bewijskracht voor hare waarheid is het, dat de godsdienst zoo diep der menschelijke natuur is ingeplant, dat zelfs haar relatief valsche vormen bij de Heidensche volkeren nog zulk eenen gunstigen invloed konden uitoefenen. En „ de waarheid bootst niet de leugen, maar wel de leugen de waarheid na; gelijk de deugd aan de zonde, zoo gaat aan de ver-

(1) L. c. pag. 484—496.

valsching altijd de waarheid vooraf. De godsdienst is den mensch van nature eigen."

B. In *kort begrip* te zamen gevat, komt al het voorgaande (Boek I—IV) hierop neder. God bestaat en de bewustheid van dat bestaan brengt de mensch, in de kiem althans, mede ter wereld. 's Menschen geest, het voornaamste deel zijns wezens, is vatbaar voor eene goddelijke zaligheid (divina beatitudo), te bereiken alleen door de innigste vereeniging met God, (ut ipse fit aliquis Deus) die wederom alleen tot stand komt door de liefde Gods. Om deze op te wekken en uit te werken is God-zelf in CHRISTUS tot ons gekomen, en heeft „eene wet der liefde" gebragt, die liefde ademt en liefde ontsteekt (legemque tulit amoris, charitatem resonantem, charitatem inflammatam). Ja, om ons met te vaster vertrouwen God te doen beminnen, heeft CHRISTUS zich zelf en den Vader in het zachte licht der liefde getoond. En daar niemands liefde jegens God is, die zij wezen moet, kwam CHRISTUS ook, om haar aan te vullen in die zich Hem toevertrouwen.

C. Vergelijken wij nu met het Evangelie de leer *der ouden*, (wier denkbeelden VIVES doorloopt) dan ontbreekt hun òf het regte inzigt in Gods vrijheid en almagt, òf het waarachtig gevoel van nederige dankbaarheid. Het is eene gronddwaling bij hen, dat zij God of de goden wel voor aardsche zegeningen danken, maar hunne geestelijke vermogens en deugd aan eigen kracht toeschrijven. Zij maken God „oeconomum fortunae, distribuentem res viles, sed non maximas." De waarheid is veeleer deze: gelijk wij het (kunnen) zien aan de natuur verschuldigd zijn, maar het *niet* zien ons eigen werk is; zoo is de deugd en hare beoefening van God en dus aan Hem te danken; dat wij haar *niet* beoefenen, is ons zelven te wijten." Toch mag het

niet verzwegen worden, dat PLATO en CICERO op dit punt verder en beter soms zagen.

D. Maar CHRISTUS heeft *het volle licht* aangebragt. Een kind weet nu wat den grootsten wijsgeeren bedekt bleef. Door de onzedelijkheid en de zonde was de lex naturae verduisterd; maar Hij heeft, zoo niet alle bijzonderheden, toch het geheel zoo helder in het licht gesteld, dat alle volgende dichters en wijsgeeren, ook die ondankbaar Zijnen Naam verzwegen, uit Hem hebben geput. Het Evangelie van CHRISTUS vindt dan ook in *de rede* toestemming. „ Terwijl bij de andere godsdiensten de meest verstandigen het verst van dezelve afweken, is in het Christendom, de meest ontwikkelde de beste Christen." (Ut quisque est rationis callentissimus, ita est Christianissimus). En dit is de heerlijke uitwerking der christelijke godsdienst, dat zij eenen God tot ons brengende, die hoe meer gekend, des te vuriger ja zonder einde meer moet bemind worden, even daardoor de liefde, als de grootste beweegkracht en het algenezende heelmiddel der menschelijke natuur, onzen boezem inplant.

E. Hoe goed en troostvol is daarbij het oogpunt, waaruit het Christendom *de aardsche goederen*, *voor-* en *tegenspoed* en vooral *den dood* leert beschouwen. De eersten leert het Evangelie noch gering- noch overschatten, maar waarderen, als noodig op onze reize ten hemel. Onder rampen, troost ons het geloof in den hemelschen Vader, die ze regelt te onzen nutte en de toekomst zijner zorge leert aanbevelen. En de dood — ja de oude wijsbegeerte is misschien genoeg om een *ongelukkigen* ouderdom met zijne aannadering te verzoenen, maar niet een' *gelukkigen* ouderdom; en veel minder den jeugdigen leeftijd, die toch ook sterven kan. Al wat men omtrent den dood, als bijv. gelijkende op eenen slaap zonder droomen

gezegd heeft, stuit af op den afschrik van sterven, en mag misschien den booze in zijne zonde verstalen, maar den vrome is het juist iets vreeselijks. — Het Christendom daarentegen zegt in weinige woorden (bijv. 1 THESS.) meer, dan alle wijsgeeren der oudheid te zamen. „ En wanneer de dood werkelijk nadert, welk een troost, dat CHRISTUS voor ons voldaan heeft (dependisse), onze middelaar en voorspraak bij den Vader is, en dat wij gesteund door het vaste vertrouwen op Hem naar ons eeuwige vaderland wederkeeren! Dat is de regte en voldoende troost, in armoede, ziekte, kerker en ouderdom.

F. Eene andere heerlijke zijde des Christendoms vertoont zich, als wij deszelfs invloed nagaan op *den staat* en op ons als deszelfs *burgers*. — Oorspronkelijk is de staat uit God, in zooverre door Hem zelven den menschen de trek naar gemeenschap is ingeschapen. De staats*wet* werd ras bij de onderlinge zamenwoning van menschen noodig, om de verkeerde begeerten en hartstogten te regelen en zooveel mogelijk te bedwingen. Maar indien het grootste *goed* voor den staat, *vrede* is en eendragt, dan zijn de ware Christenen de beste burgers; want ter eener zijde worden zij, die zich hier vreemdelingen gevoelen, niet gedreven door overmatige begeerlijkheid naar het aardsche, en aan den anderen kant leert CHRISTUS hen, uit liefde jegens God, die aan allen weldoet, ook liefde jegens den vijand te beoefenen. Want hoe tegenstrijdig met onze natuur, wordt door gemeenschap met CHRISTUS de vijandsliefde gemakkelijk. — Van daar ook, dat, bestond de staat alleen uit ware Christenen, de wet overbodig zou worden. Want waar *de liefde* heerscht, daar is geen wet meer, zooals bijv. de liefde der moeder tot haar kind duidelijk leert. De overwinning der liefde zal het „ mijn en dijn" (meum et tuum) doen wegvallen. Iets wat nu belagchelijk schijnt en ook bij den tegen-

woordigen toestand der wereld en der Kerk nog niet kan verwezenlijkt worden; maar nogtans blijkens de eerste Jeruzalemsche gemeente mogelijk is. Maar die toestand ging spoedig voorbij, „ toen bij de verbreiding der Kerk, geheele *volkeren* de christelijke godsdienst aannamen en zoo eene groote heffe van menschen werd toegelaten, die de ondeugden des heidendoms medebragten."

G. Vraagt men nu eindelijk, waarom dan toch *het Christendom zoo langzaam zijnen invloed uitoefent*, de schuld ligt niet in het Evangelie, maar in de menschen, die veeleer aan de menschelijke wetten des staats, dan aan de goddelijke wet der liefde, zooals deze door CHRISTUS is ingevoerd, gehoorzamen; omdat de eersten alleen onze uiterlijke daden regelen, de laatste onze hartstogten wil bedwingen. Onder den invloed des Boozen, beschaamt somtijds het levensgedrag der Heidenen dat der Christenen, zoodat ook der laatsten geloof minder edel *schijnt.* Toch geldt dit van het waarachtige Christendom niet. Want *de laatste en diepste grond voor het geloof* aan deszelfs voortreffelijkheid ligt deels in de heldere openbaring van *Gods* deugden, daar zijne hoogste wijsheid en liefde in de gifte dezer godsdienst aan den dag treedt; deels in de schoonheid van het regt *christelijke leven;* „ want dit leven is de voortgaande reiniging der ziel, tot het opnemen en beminnen van God; zoodat, naarmate iemand meer Christen is, met CHRISTUS ten Hoofd en Voorbeeld, hij even daardoor Gode meer gelijkvormig wordt." Ja zoo schoon is het christelijk geloof, dat, was het ook niet de waarheid, gij zoudt wenschen, dat het anders ware!

O gij blinden en waanzinnigen, die het verwerpt; God wil de schatten Zijner goedheid u openleggen, maar gij keert u af! Zonder CHRISTUS ellende, met CHRISTUS „ valt zelfs geen kind verloren ter aarde, als de tee-

dere bloem, door den wind afgeschud; door CHRISTUS wordt het behouden."

Toch zullen velen noch door dit noch door eenig ander geschrift overtuigd worden, in wie de zinnelijkheid heerscht en het oog verblind is. Maar twijfelt men (en in geene zaak meer dan in de godsdienst wordt de twijfel gevonden) „ tot God zelven neme men de toevlugt, en vrage Hem om de gave van *Zijn* licht, dat ons vaster maakt, dan menschelijke bewijsvoering. Wij hebben gedaan in dit geschrift wat wij konden; sluit iemand toch de oogen, de schuld ligt niet aan ons of aan het licht; maar het is ons eene groote smart. Onze Heer JEZUS CHRISTUS, die blinden het gezigt wedergaf, verwaardige zich aller oogen, te genezen en te openen voor de aanschouwing van Zijn heilig en weldadig licht!"

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE CHRISTELIJK-PRAKTIKALE GEEST VAN VIVES, IN DESZELFS TOEPASSING OP MORAAL, PHILANTHROPIE, PAEDAGOGIE.

(Ergo ex Dei doctrina praecepta erunt nobis haurienda. Deum nemo vidit unquam; Dei interpretem et internuntium habemus, JESUM CHRISTUM). VIVES.

Om VIVES als theoloog te kennen was het genoeg een overzigt te hebben van zijn eenig geschrift, dat bepaaldelijk aan de christelijke theologie is gewijd. Gelijk de bovengestelde titel aanduidt en de chronologische opgave zijner geschriften reeds leerde, is het veld waarop wij ons nu te bewegen hebben, veel ruimer. Het geldt namelijk de beantwoording der vraag, hoe hij zijne opvatting des Evangelies, onder den invloed van zijn christelijk vroom gemoed en zijn met humanistische studiën doorvoed verstand, op de behoeften en het geluk van mensch en menschheid, wilde zien toegepast. Zeer veelzijdig heeft zich de geest van VIVES hier uitgesproken. De geschiedenis der christelijke moraal heeft zijnen naam te noemen naast dien van ERASMUS, als gelijk deze in zijn Enchiridion, een repraesentant der rigting, die moede van der scholastieken metaphysische en casuistische zedekunde, PLATO, CICERO, SENECA de beste opleiding tot CHRISTUS rekent. Maar

VIVES bouwt geen moraalsysteem; hij spreekt òf onder den indruk van de polietieke gebeurtenissen, òf tracht de Evangelische zedeleer toe te passen op het huisgezin en den Staat. Daarbij heeft de geschiedenis van hetgeen men in den nieuweren tijd, ter aanduiding eener bijzondere rigting, philanthropie heeft genoemd, in VIVES een' van hare eerste woordvoerders te beteekenen; ja hij is het, die reeds in de 16[de] eeuw aan de oplossing heeft gewerkt van het vraagstuk naar de beste armenzorg, dat nog de 19[de] eeuw bezig houdt. Ook mag hier in zooverre niet gezwegen worden van zijne paedagogische denkbeelden, als deze hebben gestaan onder den invloed van zijnen christelijken geest. — Het volgt uit den aard der zaak, dat eene even uitvoerige ontleding van al zijne geschriften, die op een en ander betrekking hebben, onnoodig zou wezen. Deels lijden zij aan vaak groote wijdloopigheid, veroorzaakt meest door de breede aanhaling en vermelding van plaatsen uit de klassieken en uit de oude geschiedenis. Deels is het hier alleen te doen om hetgeen voor ons oogpunt meest karakteristiek mag genoemd worden. Waar b. v. eene geschiedenis van wetenschappen hare rijke winst zou moeten doen met VIVES' boeken over derzelver verval en herstel; of eene geschiedenis van de zeden der 16[de] eeuw met het geschrift over de christelijke vrouw, zullen wij met enkele trekken kunnen volstaan. Van anderen zal eene breeder en doorloopende opgave noodzakelijk wezen. Wij verdeelen de stof als volgt: EERST *eenige van* VIVES *algemeene christelijke levenslessen;* DAN *iets uit zijne verklaring van het Volmaakte Gebed;* VERDER *de hoofdinhoud van zijne boeken over eendragt en tweedragt;* VERVOLGENS VIVES' *beschouwing van regte Armenzorg;* TEN VIJFDE *zijne bestrijding van het Communisme;* EINDELIJK *eenige van zijne opvoedkundige denkbeelden*

I.

Christelijke levenslessen (1).

(Christus scopus vitae).

De ware WIJSHEID, zoo laat VIVES zich hooren, bestaat in het kennen der dingen, zooals zij waarlijk *zijn*, en in de zorg om zich te behoeden voor slaafsche onderwerping aan het oordeel des algemeens. Want, langs dien weg is men verscheidene dingen verkeerd gaan benoemen; zoo heeft men bijv. gaan vergeten, dat *magt* eigenlijk slechts bestaat in het goed doen aan velen, en *adel* alleen uit deugd wordt geboren. Die om zijne geboorte iemand veracht, werpt heimelijk eene schuld op God.

Alle zorg voor HET LIGCHAAM moet middel, geen doel zijn; zoo bijv. de slaap niet als leven, maar als geneesmiddel worden beschouwd. — De wereld moet aan den mensch, het ligchaam aan de ziel, de ziel aan den geest, de geest aan God onderworpen wezen; al wat deze orde verstoort, is *zonde*.

Het doel van alle KENNIS zij de deugd. Wilt gij den naam van geleerd hebben, wees het! — Ieder dwaalt, de onwijze alleen *volhardt* in de dwaling. Menigeen zou een geleerde zijn *geworden*, als hij niet gemeend had het reeds te *zijn*. Gelijk toch de wijn voor het geheugen, zoo is de hoogmoed de dood voor de ware kennis.

Het is ons niet gegeven, in het diepste van Gods wezen door te dringen (2). Maar in de (ware) GODSDIENST wordt Hij zoo gekend, dat men Hem als het ware niet anders dan beminnen kan. — Wat ons overkomt, bestuurt God voor den vrome ten beste; en het beste is vaak, als Hij ons gebed niet verhoorde. —

---

(1) Genomen uit zijne: *Introductio ad Sapientiam*. Zie boven bl. 50.

(2) Qui scrutatur majestatem, opprimetur a gloria.

't Heerlijkste van alles is *de deugd*, van geen menschen, maar alleen van God op gebed te verkrijgen.

CHRISTUS kwam van God, om ons tot God weder te brengen. Want dit is de ellende der ZONDE, ja daarom is zij 's menschen dood, dat zij ons van God afscheidt, zoodat die zondigt, zich zelf om het leven brengt; want God is ons leven! Daarom heeft CHRISTUS ons weder door woord en voorgang den weg tot God gewezen. Zijne heiligheid wekt liefde, zijne majesteit eerbied, zijne wijsheid geloof. Wie op dien weg van CHRISTUS gaat, is straks van deszelfs eenige voortreffelijkheid overtuigd.

Wat het GELOOF betreft, — gelijk ons niets aangenamer is dan het vertrouwen van anderen, zoo is het insgelijks met God. Die slechts schoorvoetend zich aan Hem toevertrouwt, moet wel geen goede gedachten van Hem koesteren. — Het ware geloof leidt tot het jagen naar Gode-gelijkvormigheid, zoodat Hij in ons als in zijnen tempel leeft. — Gelijk het valsch klinkt iets anders te zingen, iets anders op de snaren te spelen, zoo is het GEBED der lippen zonder het hart.

De LIEFDE is uit God; Hij en de Engelen zijn zalig, omdat zij liefhebben. CHRISTUS heeft er ons het onbesmette voorbeeld van gegeven. De liefde sluit den hoogmoed uit. Men beminne allen, dewijl CHRISTUS voor allen is gestorven. Heb lief die het verdient, omdat *hij* het waardig is; die het niet verdient, omdat God waardig is te worden gehoorzaamd. — Het beste bewijs van liefde is, aan zoovelen mogelijk het hoogste goed, de deugd, mede te deelen. — Liefde bewijzen is de kortste weg, om liefde te ontvangen.

De VRIENDSCHAP is eene zon des levens; wantrouwen omtrent vrienden is een voortdurende dood.

Wees *zelf* in uwen omgang HUMAAN, maar schrijf

het gemis aan humaniteit bij anderen liever aan nalatigheid, dan aan kwaad opzet toe (1).

Wees JEGENS ANDEREN, zooals gij wenscht dat God zij jegens u, vooral in de vergeving der zonden. Gelijk éénen dag als *mensch* te leven, verkieslijk is boven het langste bestaan van een dier; zoo ver staat *één* dag met godsdienst boven eene eeuwigheid zonder haar. Want dit is het eeuwige leven God te kennen en JEZUS CHRISTUS, en van de ware wijsheid is de eerste trap *zich zelven*, de hoogste, *God* te leeren kennen.

II.

Verklaring van het volmaakte gebed (2).

Heeft een voortreffelijk praktikaal schrijver van den nieuweren tijd (EGELING) te regt gezegd, dat wie het gebed, dat JEZUS ons naliet, eenigzins op de regte wijze begint te bidden, reeds niet kleine schreden deed op den weg der christelijke godzaligheid: VIVES was insgelijks diep overtuigd, van de heerlijkheid van dit gebedsvoorschrift. Wel zijn er, zegt Hij, ook in het O. V. vele gebeden, maar altoos is aan dezen nog eenigzins de smaak der ruwheid en duisternis der slechts voorbereidende Openbaring (sapor quidam veteris ruditatis et caliginis). Gelijk van de volmaakte godsdienst, zoo kan ook van haar voornaamste bestanddeel, het gebed, Hij alleen de bron (autor) wezen, die èn onze èn Gods natuur door en door kent.

Al dadelijk wekt de VADERNAAM vertrouwen. In

---

(1) Zoo ook: *irridere* bona nefas, mala crudelitas, media stultitia, probos impium, improbos saevum, hominem denique inhumanitas.

(2) *Opp.* II, 207—221. verg. boven bl. 57.

vaderlijke betrekking staat God alleen tot den mensch; Hij schiep hem naar zijn beeld; niet dwang, maar opvoeding is daarom de weg, dien Hij met den mensch gaat. Daarom is dit het heerlijkste blijk van Gods vaderlijke goedheid, dat Hij ons door JEZUS CHRISTUS weder tot kinderen heeft aangenomen. Alleen JEZUS heeft ons de vrijmoedigheid hergeven om God vader te noemen; JEZUS, wiens liefde al het zijne, ook zijne waardigheid als Gods Zoon, het onze wil maken. In en met dit eene, zijn wij nu ook van alles verzekerd, van Gods vaderlijke opvoeding, kastijding, erfenis. Onzer is het God vader noemende, uit wederliefde zijn gebod te bewaren, en vooral ook *Hem na te volgen in liefde.*

ONZE VADER! Ziet daar geheel de Wet en de Profeten; want wanneer wij God als vader erkennen en in ons gebed als zoodanig aanspreken, dan is er ook liefde jegens de menschen als onze broeders. Ja daar de groote Meester der liefde, *aller* zonden op het kruis heeft gedragen, wil Hij, dat wij ook in ons gebed voor anderer schulden, als waren het onze eigene, vergeving zullen afsmeeken.

UW NAAM worde GEHEILIGD. Gods naam is zijne magt, tegenwoordigheid, goedheid, te heiligen door onderwerping en vertrouwen; ook door eerbiedige bijwoning der sacramenten en de prediking des woords; maar vooral door zulk eenen wandel, dat de booze in u de magt van Gods liefde leere bewonderen en prijzen. Ook zij om Gods naam, al wat Hem ons vertegenwoordigt, geëerbiedigd, — Engelen, Heiligen, Overheid.

UW KONINGRIJK KOME. Wel regeert God alles, maar met zulk eene goedheid, dat de boozen zich schijnbaar aan dat gebied kunnen onttrekken. De Christen bidt ter liefde van die boozen, dat allen eens willig zich aan Gods magt onderwerpen, waaraan toch niemand zich

eigenlijk onttrekken kan. — Maar hoog boven deze aarde is eigenlijk eerst dat volmaakte Godsrijk, zonder smart en zonde. Maar daarheen ligt hier de weg. „God moet hier *in* ons heerschen, zullen wij daar *met* Hem heerschen." Dit rijk nu is van CHRISTUS. O! kome dat rijk Vader! *voor* ons, niet *tegen* ons! Welk een drang om God te dienen, dat wij vrolijk de komst van dat rijk tegenzien!

UW WIL GESCHIEDE. Daar is een onwederstaanbare wil in God, maar ook een wil zijner liefde, namelijk dat alle menschen hunne zalige bestemming bereiken. Wij bidden dat deze wil in ons worde vervuld, zoodat wij door het geloof in Gods Zoon geregtvaardigd (1), door Zijne en zoo ver dat mogelijk is, door onze liefde met God worden vereenigd. Zoo is het met de Engelen, gezaligden en reeds met enkelen hier op aarde, wier leven zoo vroom en rein is, dat ze als hemellingen zijn. O! dat alle aardsgezinden door den gloed Uwer liefde, als de nevel door de zon (syderibus), naar omhoog getrokken, Uwen wil leerden beminnen en gehoorzamen! Maar dit: *gelijk in den hemel, zoo ook op de aarde*, slaat insgelijks terug op de twee voorgaande beden. O Vader! zeggen wij, maak ons die aan de aarde zoo verknocht zijn, hemelsgezind, opdat Uw naam gelijk in den hemel zoo ook op aarde geheiligd worde, Uw koningrijk, gelijk het is in den hemel, zoo hier kome, en wij nu reeds beginnen te worden wat wij door Uwe liefde eens volkomen zullen zijn.

GEEF ONS HEDEN ONS DAGELIJKSCH BROOD. Voedsel hebben wij van noode naar het ligchaam en naar den

---

(1) Deze uitdrukking komt weinig bij VIVES voor: daarom op te merken! Ut *per fiduciam Filii tui justificati* per illius et quoad fieri possit, per nostram charitatem tecum jungamus

geest. Wij vragen het voor beiden, voor den geest verlichting en verzadiging door het onderwijs en het eten en drinken van JEZUS vleesch en bloed. Van Hem alleen is licht voor onze duistere, genezing voor onze kranke zielen, vrede tusschen levensstormen, vrijheid in slavernij!

Ons brood is, wat wij langs den van God gewilden weg verkregen. „De oneerlijke, die deze bede op de lippen neemt, beproeft God een deelgenoot zijner ongeregtigheid te maken." En bidden wij, dat *God* ons èn geestelijk èn aardsch voedsel *geve*, het is omdat velen wel rijkdom of eene veelomvattende geleerdheid bezitten, maar die hun geen nut doen, omdat God deze niet heeft toegereikt, of zij althans ze niet als uit Gods hand ontvingen.

VERGEEF ONS ONZE SCHULDEN. Als zoovele leden, vereenigd onder één hoofd, bidden wij ook voor de vergeving van elkanders zonden. Deze vergeving der zonden is, dat God ons verzoend wordt, d. i. dat Hij ons weder opneemt in Zijne gunst en liefde. Vragen wij nu, wat het zegt: *onzen schuldenaren te vergeven*, God antwoordt ons met de wedervraag: wat wij willen dat Hij *ons* doe? — Dan blijkt ons, dat „geen kwijtschelding van straf, terwijl het hart blijft wrokken" genoeg is; als God de zonden vergeeft, en dit verlangen wij, dan herstelt hij den mensch in zijne liefde." „Zoo toont gij ons, o Vader! den bereiden weg tot Uwe liefde, dat wij namelijk, met zielen gereinigd door geduld en liefde, U welbehagelijk worden, als uwe navolgers. Zoo verbindt gij ons dus innig aan elkander, dat die U vergeving vraagt, op zijnen broeder vertoornd blijvende, met die bede eigenlijk Uwe straffen inroept."

LEID ONS NIET IN VERZOEKING. Dit is onze eenige, genoegzame troost, te midden van zoovele vijanden, —

het vertrouwen, dat al hunne pijlen en aanslagen krachteloos zijn tegen U, en Gij ons in den strijd dus nabij wilt zijn, dat niets ons kan scheiden van Uwe liefde. — VERLOS ONS VAN DEN BOOZE. Tegen dien magtige en listige, die of door de herinnering van Gods geregtigheid tot wanhoop, of van Diens goedheid tot valsche gerustheid leidt; — die, waar list niet helpt, met geweld ons verschrikt en straks de ziel tot twijfel brengt; — tegen dezen hebben wij alleen magt in U.

AMEN. „ Zie Vader! stamelend hebben wij en onze kinderlijke rede *met* woorden tot U gesproken om ons regt voor te stellen, welke onze behoeften zijn; nu klimt *sprakeloos* het verlangen onzer ziel tot U op, om verhooring. Zie niet op onze onwaardigheid, maar op de waardigheid van JEZUS CHRISTUS onzen Heer, wien Gij, als Uwen Eengeboorne uitermate liefhebt, en Uwer Godheid, en Uws Koningsrijks tot deelgenoot maakt, — met dien Geest der onuitsprekelijke liefde, die van U beiden uitgaat; die gij te zamen een en dezelfde God zijt, van eeuwigheid tot eeuwigheid!"

III.

De hoofdinhoud van VIVES *boeken over eendragt en tweedragt* (1).

(Quin clamamus — non constare christianismum sine charitate, non fidem catholicam, nil sacri relinqui, seposito amore. — Unius CHRISTI vita et actiones omnes pro omnibus argumentis sufficiunt).

Heeft VIVES als man der wetenschap zich het schoonste doen kennen in zijne boeken over het verval en de herstelling der wetenschappen; verdient hij om zijn geschrift

(1) *De Concordia et Discordia* Liber IV. Zie boven bl. 54, 55.

ter verdediging des christelijken geloofs eene plaats onder de theologen der zestiende eeuw: den *christen* leeren wij in hem liefhebben door nadere kennismaking met het geschrift, vroeger reeds vermeld en nu nader te bespreken. Want juist omdat wij niets terugnemen van de vroeger gemaakte aanmerking, dat VIVES te eenzijdig in den strijd zijner eeuw alleen het uitvloeisel van zondige hartstogten zag: juist daarom achten en eeren wij te hooger zijn christelijk gemoed, dat diep leed onder den afstand tusschen den werkelijken toestand van Staat, Kerk en Menschen en de zaligheid, die JEZUS door de stichting van vrede en liefde wil uitwerken. Het geschrift moet overigens voor zich zelf spreken; het is de christelijke philanthroop, die zich hier doet hooren; zijn medelijden kan zich niet verzadigen in de beschrijving van de ellende, door den oorlog en twistgierigheid aangerigt; zijne liefde geeft hem moed om van vorsten, geleerden en geestelijkheid onbedektelijk de verkeerdheden te noemen bij haren naam; zijn diep inzigt in het Evangelie ontdekt het schijnchristendom der zoogenaamde christelijke wereld en verwacht alleen van individuele toekeering naar CHRISTUS, niet van uiterlijke wetten, overeenkomsten en verdragen, de overwinning der liefde over de heerschappij der zonde. Misschien dat iemand, na het eerste en tweede gedeelte, dat handelt over de tweedragt en den oorlog, eenigzins teleurgesteld wordt, door verder eene algemeene christelijke moraal te vinden, daar hij beschouwingen en voorslagen verwachtte, als in den jongsten tijd op de zoogenoemde vredescongressen zijn gehoord. Maar juist hier openbaart zich de Evangelische helderheid en het diepe doorzigt van den man, wiens geest zich misschien in deze enkele woorden laat uitspreken: „ laat de menschen ieder in zijnen stand en roeping meer in CHRISTUS zijn en God volgen, de liefde

zal als van zelve de maatschappij en de volkeren verbroederen, den oorlog verjagen, de twisters doen zwijgen en den zaligen hemel op de aarde voorbereiden!" Doch hooren wij zelve den christelijken philanthroop en moralist der zestiende eeuw!

Eerst behandelt hij:

§ 1.

De oorsprong der eendragt en tweedragt (1).

Geheel de menschelijke natuur is aangelegd op gemeenschap. Zoo hulpbehoevend treedt de mensch de wereld in, dat het kind, zonder het medelijden van anderen, tot niets zou worden en sterven. Die aanleg tot gemeenschap drukt zich bijna in alles af, b. v. in 's menschen godsdienst, in de uitoefening van kunsten, slechts door onderlinge zamenwerking. En terwijl hem door de natuur eigenlijk gezegde wapens zijn onthouden, gelijk bijna alle dieren bezitten, heeft de mensch tot middel van gemeenschap de spraak der lippen en der oogen. Het dier lacht, maar weent ook niet. 's Menschen tranen zijn het symbool van dat medegevoel met de smart van anderen, waarin de vriendschap wordt volmaakt, gelijk zij begint met de openlegging des gemoeds aan elkander. — De menschen hebben dan ook voortdurend elkander van noode, en wel zoo, dat naarmate iemand hooger in de maatschappij klimt, hij des te meer de hulp behoeft van allen, die lager staan. — Maar vooral is CHRISTUS het bewijs, dat de mensch alleen door de gemeenschap der liefde mensch is. CHRISTUS immers kwam om de stem onzer natuur weder te doen spreken: en *Zijn* woord is de liefde. *Christen is de mensch aan*

(1) Lib. I, *Opp.* II, 760—778.

zijne oorspronkelijke natuur wedergegeven. (Christianus est homo suae naturae redditus).

Ziet daar reeds gekomen tot den oorsprong der *tweedragt.* Namelijk dit is de aard en ellende der zonde, dat de mensch niet tevreden met *mensch te zijn*, God wil gelijk worden; en even daardoor zijne waarachtige menschheid verliest. Hij heeft haar verloren, in zooverre hij van de liefde is vervreemd. Onverbrekelijk immers is de band tusschen hoogmoed en liefdeloosheid. Hoogmoed immers is van dezelfde uitwerking als wanneer het leven zich uit de uiterste deelen onzes ligchaams naar binnen te zamen trekt; dan worden deze koud en dood; zoo sterft de liefde aan zelfzucht, die slechts een andere naam is voor hoogmoed. Die zelfzucht bemint in alle andere dingen slechts het eigen ik. Zelfzucht en hoogmoed beide baren den nijd; eene stof die hoe meer bevochtigd, des te feller brandt. Deze hoogmoed nu en nijd — hoe ook vaak zich bedekkende onder den schijn van eene geoorloofde eerzucht — zijn de bron geworden der meeste oorlogen. Hoe kwam dit vaak aan den dag, als zij die persoonlijk hunne ouders of bloedverwanten geenerlei liefde betoonden, straks zoo gezegd voor de eer van hunnen geslachtsnaam de wapens opvatten. De hoogmoed speelde ook zijne rol in den strijd over het „mijn en dijn;" want hij deed vergeten, dat alles gave van God is.

§ 2.

De menschonteerende openbaring der tweedragt (1).

Zoo algemeen is al dadelijk twist en tweedragt, dat geen staat en geen stad kan gedacht worden zonder

(1) Liber II. l. c. 778—790.

zonder wetten en regtbanken, ter bedwinging althans van de uiterlijke gevolgen dezes kwaads. Want meer kunnen wetten niet doen; en de veroordeelde partij gaat meest van de regtbank naar huis met versterkten nijd en haat. 't Is, sinds de zonde ziel en ligchaam kwam bederven, met de wetten als met de medicijnen. Is het van dezen, die oorspronkelijk bestemd waren tot verlenging en veraangenaming des levens, nu genoeg als zij tijdelijk de ziekten bedwingen; genen, die slechts handwijzers zouden zijn tot de beoefening der deugd, zijn nu wapenen geworden ter bestrijding van de verwoestingen der ondeugd.

Ach! hoe vreeselijk is de geschiedenis der bijna onafgebroken *oorlogen* onzes geslachts. Hoogmoed, wraakgierigheid, hebzucht deed hen ontstaan! Maar hoe vernedert zich de mensch beneden de dieren; het dier strijdt uit behoefte aan spijs, het dier strijdt alléén, het dier strijdt eene korte poos, en van de dieren vecht slechts de eene soort tegen de andere soort; maar de menschen bestrijden de menschen, uit éénen bloede voortgekomen, ja de kamp wordt te bloediger tusschen volksgenooten; — de menschen vereenigen zich met voorbedachten rade tot den oorlog, en eens losgelaten, weten zij van geen einde. De wreedheid doet straks vergeving en vrede maken voorkomen, als eene schande en lafheid. En terwijl de naam van God schijnbaar de gemoederen tot bedaren moest brengen, hoort gij de krijgers, vloekende, met blasphemie tegen God, elkander ten strijde vermanen; waardig nakroost van KAÏN, wiens nijd tegen zijnen broeder, in den grond nijd tegen God was!

Hoe schandelijk is vooral de voortdurende oorlog in de Christelijke wereld! Met het gebod der liefde van JEZUS is het gegaan, zooals PAULUS van de wet getuigt, dat door haar de slapende zonde is opgeleefd; immers tusschen Christenen (getuigen de twee voornaamste monar-

chen van *Europa*, KAREL en FRANS!) is de tweedragt zooveel hardnekkiger geworden! Terwijl iedere kunst soms eenen tijd van stilstand heeft, gaat de krijgskunst steeds vooruit: en *Christenen*, toch wel zeker niet onder de leiding des H. Geestes, wiens symbool eene duive is, zijn de uitvinders geworden van de vuurwapenen, waarbij de persoonlijke moed verminderd, alleen het getal slagtoffers vermeerderd wordt.

Maar niet minder inhumaan zijn de twisten van *letterkundigen*, *wijsgeeren* en *theologanten* (1). De eersten twisten over eene letter en eene uitspraak met hardnekkige verwoedheid; de tweeden, terwijl zij handelen over de stilling der hartstogten, laten zich door hunne hartstogten medeslepen. Het is, omdat beiden, teregt in een CICERO en AUGUSTINUS fouten ziende, zelve vergeten ook feilbare menschen te zijn, en hun hoogmoed gelijk wil hebben. En de laatsten strijden met eene gladiatorenziel over de liefde! Ontstaat er een twist tusschen de geleerden, dan wordt eerst, het leven, de zeden en de stand der tegenpartij gehekeld en tot zelfs de overheid tegen haar vooringenomen. Hinc apparatur bellum, accersuntur in partes eruditi: volitant ceu jacula, invectivae, criminationes, recriminationes, epigrammata, apologiae, antapologiae, epistolae, dialogi: advocatur tota facultas dicendi! En dan, welke nietigheden zijn te vaak het voorwerp van die twisten, of hoe geheel beneden de waardigheid van geletterden; over geld soms en de eer van dezen of genen tot leerling te hebben! (de interveniendo discipulo). Daarbij hebben de twisten van geleerden en theologanten geen einde. Koningen en volkeren komen ten laatste tot verzoening en vrede,

(1) L. c. 786—789. Wij geven de beschrijving van de twisten der Theologanten en Geestelijken opzettelijk eenigzins uitvoeriger.

maar dat zijn ook maar onbeschaafden en ongeletterden! Maar een scherpzinnig taalgeleerde, een welsprekend redenaar, een diepzinnig philosooph, een gemoedelijk theologant, die kunnen immers onmogelijk ooit of immer meer verzoend worden met wie zij hebben gestreden, al was het misschien over eene zaak, die geene der partijen kende? O! schande over deze wijsheidsleeraars, die zich uitgeven voor geneesmeesters der ziel, maar vergeten eerst zich zelve te genezen!

Het treurigste en meest hardnekkig zijn de oorlogen der *geestelijken* onder elkander. Onder hen is een voortdurend jagen naar hoogere en meer winstgevende waardigheden; — koopen, zegt men, is ongeoorloofd: (simonie) maar list, laster, slinksche wegen, soms geweld, schijnen onder de geestelijken niet voor zonde gehouden te worden! Helaas, hoe veel schade heeft reeds de twistgierigheid der kloosterlingen en der priesters gedaan. Het volk is er door verwilderd en verwaarloosd; de geestelijke stand, ja Gods Woord zelf komt er door in verachting! Hoe is vooral de Kerk heden ten dage beroerd geworden, en dat vooral hierdoor dat de geestelijken, al wat met hunne voorstellingen strijdt, van stonde aan verwerpen en voor ketterij uitkrijten, en zoo de hardnekkigheid der tegenpartij stijven. „Zoo gewigtig het namelijk is om aan alles wat de Kerk, op wettige wijze bijeengekomen, (rite congregata Ecclesia) heeft bevolen en vastgesteld, vast te houden: zoo nadeelig voor het waarachtige Christendom is het hangen aan de meeningen van dezen en genen, als was daarvan het geloof afhankelijk. Vooral als men om afwijking van deze overgeleverde privaatmeeningen dadelijk den gehaten ketternaam bij de hand heeft; en als men (zeker zeer in den geest van CHRISTUS?) eigenlijk niet zoozeer de ketterij als den ketter bestrijdt." „En was die bestrij-

ding nog maar met bedaarde redenen, maar hoe vergeet men dat in zake van godsdienst geen geweld tot iets goeds leidt. Want òf de vrees dringt tot eene huichelachtige herroeping, òf de moedigen, die zulk eene behandeling ondragelijk achten, vooral van voorgangers des geloofs en der liefde, laten zich door verontwaardiging medeslepen, tot de poging om liever alles omver te werpen dan zulk eene dwingelandij te dragen (1).

§ 3.

De rampzalige gevolgen der tweedragt (2).

Vooral dezen bespreekt VIVES uitvoerig, en spant alle krachten in, om zoo uit de geschiedenis, als uit den toenmaligen toestand van Europa, waarin de volkeren zuchtten onder de oorlogen der vorsten; zoo door een beroep op het algemeen menschelijk gevoel, als bepaaldelijk uit een christelijk oogpunt, den oorlog te brandmerken als den geesel van het geluk, den welstand en de ontwikkeling des maatschappelijken levens. Zoo mogelijk wilde hij vorsten en grooten overtuigen, hoe ijdel en onverantwoordelijk een roembejag is, waarbij de landen verwoest, de ingezetenen verarmd of verwilderd, en de vorsten zelve, in plaats van naar regt te kunnen heerschen, in den grond der zaak de slaven worden van hunne eigene krijgslieden. Wij geven naar ons doel slechts enkele hoofdtrekken. Door den oorlog, zegt hij, hebben, gedurende eenigen tijd althans, alleen de slechten eenig voordeel, de goeden lijden meest schade. Door den oorlog wordt de handel be-

(1) Of VIVES op het oog heeft de bestrijding bepaaldelijk van LUTHER? Zoo niet, dan zijn zijne woorden toch van toepassing daarop. Want de wijze waarop hij bestreden werd, heeft LUTHER mede gemaakt, wat hij geworden is.

(2) Liber III; l. c. pag. 791—827.

lemmerd, de landbouw kwijnt, en terwijl de waarde des gelds zoo stijgt, dat wie vroeger met 100 gouden munten rijk was, nu het met 1000 nog niet is, veroorzaakt de schaarste van levensmiddelen armoede, ziekten en oproerigheid. Ten bewijze, hoe zij een droombeeld najagen, die meenen, dat de oorlog verrijkt, zie men op de landen van FRANS en KAREL; hoe zijn zij achteruit gegaan! — zie men op die barbaarsche krijgslieden, die *Rome* nu onlangs plunderden; „ ik zag velen van hen arm, half naakt, diep ellendig!" Vooral wat is er van een groot gedeelte van *Italië* geworden (1)! „ Daar is nu sinds negen jaar, de oorlog het vreeselijk gedrocht, dat zich aan HANNIBAL in den slaap vertoonde! bezig om dat schoone land te verwoesten! 't is blootgesteld geweest aan de wreedheid van Duitschers, Franschen, Spanjaarden; en de eigen zonen van *Italië* gaven aan dezen niets toe, zij voerden zelve de beulen van hunne volksgenooten tot in het hart des lands. Neen, ik kan de onzinnigheid van twee vorsten niet begrijpen, die even hetzelfde landschap, waarover zij oorlogen, om het te bezitten, ieder op zijne beurt uitplunderen (2). Zoo bezitten wij in 't algemeen, te midden des strijds en der tweedragt niet eenmaal regt het onze, terwijl waar het vrede en liefde is, ook der vreemden goed van ons genoten wordt." Of, toen HENDRIK en KAREL in vredestijd elkander in Engeland en Vlaanderen een bezoek bragten, genoten zij toen eigenlijk niet al de genoegens en voordeelen van elkanders bezittingen wederkeerig? —

---

(1) VIVES geeft pag. 819 dit tafereel: Honestos homines videmus in hac Belgica complures stipem poscere, comitatos uxoribus et liberis, belli procellis fortunis omnibus deturbatos, iis indutos pannis, quibus non essent dignati pavimentum verrere. Patritiae virgines vulgando corpore se alunt, ad eam calamitatem ictu belli detrusae.

(2) Men bedenke, dat dit geschrift aan KAREL V werd toegezonden!

Maar de oorlog geeft toch roem en eer! Zeker, een ijdele roem; want vraagt gij den Franschen, of den Spanjaarden, ieder kent zich den roem der overwinning gelijkelijk toe! In den grond der zaak, zou ik althans *Spanje*, dat mij het leven of *Frankrijk*, dat mij voedsel gaf, niets hooger achten om de overwinning in zulk eenen strijd. Maar dat beide landen nog bij mijnen levenstijd eenen strijd aangingen, waar meer geleerdheid, wijsheid, beschaving, godsvrucht wierd gevonden — daarheen strekt zich mijne biddende begeerte! — Nog eens, de oorlog geeft roem, zegt men. Zeker een schoone roem, dat wij Christenen hierin door de Heidenen worden beschaamd, daar zij (de Romeinen) door de Parthiers niet wilden geholpen worden tegen CAESAR of POMPEIUS, wij daar tegenover niet terug schrikken voor een bondgenootschap met de Turken, om elkander te bekampen! „Zoo vergeten wij die betrekking op elkander en die harmonie, welke er tusschen ons wezen moet, als die allen éénen Vader belijden en door den Zoon des Vaders niet alleen burgers van éénen kerk-staat, maar leden van één ligchaam zijn."

Nog eens welk een ijdele roem, neen laat mij zeggen, welk eene goddelooze! Gij hebt steden verwoest, landen uitgeplunderd, geroofd, gemoord, en, terwijl de Romeinen althans een afzonderlijken Krijgsgod hadden en nooit de beelden van VENUS of der Nymphen met veroverde wapens zouden omhangen hebben, komen wij Christenen „en bieden CHRISTUS en den martelaren zulke bloedige teekenen aan, waardoor zij liever overwonnen waren, dan met ons te overwinnen; zij, die door woorden en voorbeeld hebben geleerd, dat men zoo niet tot den God der liefde en der barmhartigheid, maar tot den Overste van haat en nijd, den Duivel komt." Welk een ander vuur wilde CHRISTUS ontstoken zien,

het vuur der liefde! En welk een' edeler strijd wilde Hij door ons gestreden zien, toen Hij sprak: hebt goeden moed, Ik heb de wereld overwonnen! — O! dat men bedacht, hoe eens Christens roem deze is, de getuigenis zijner conscientie, en de getuigenis van God; dat men bedacht, hoe veel schooner de roem en meer gezegend voor de menschheid het werk der PLATO'S, SENECA'S, PAULUSSEN en PETRUSSEN, der AUGUSTINUSSEN en van dergelijken was, dan van de grootste wereldveroveraars! Vertegenwoordigers zijn genen ons van God; heilzaam werkende op individuën en staten is hun invloed; en terwijl de meest beroemde veldheeren en vorsten moeten wenschen, dat de bijzonderheden hunner overwinningen bij de nakomelingschap vergeten worden, klimt de roem der waarachtige vroomheid, hoe meer zij in bijzonderheden wordt gekend! „In kort, ik zou wel van de lofredenaars des oorlogs willen weten, of er zich iets hoogers en meer vereerends laat denken, dan Godegelijkvormigheid! Maar God, wiens grootheid onze bevatting te boven gaat, is zachtmoedig, barmhartig, tot vergeving gezind! Die het dus onteerend rekent, vrede te maken, werpt heimelijk eene vlek op de onbesmette volmaaktheid van God.

Onder de schadelijke gevolgen des oorlogs behoort ook dit, dat kunsten noch wetenschappen regt kunnen beoefend worden. Ten bewijze strekt *Italië*, waar de herleefde letteren beginnen te verkwijnen. Om van andere oorzaken te zwijgen, gelijk eens werkmans hand gezond moet zijn tot den arbeid en de ooren van den musicus fijn hoorende, — zoo kan het oog van den wijsgeer, beneveld door toorn en haat, niet doordringen tot de regte kennis van het ware en schoone. Vooral den practischen theoloog, d. i. den priester is alleen „de

vrede van CHRISTUS en de leiding van Diens geest het heldere licht, waarbij hij zijne schreden kan rigten naar het binnenste heiligdom der waarheid." Ook christelijk genoemde vorsten kunnen hunne pligten niet vervullen in tijden van oorlog. „ En ik *kan* niet gelooven, dat zij eigenlijk weten, welk eene ellende zij aanrigten!"

En welk een nadeel wordt der Christenheid door het twisten en strijden toegebragt! Door oorlogswoede en het onchristelijk strijden over begrippen (opiniones) is sinds MAHOMED *Azië*, *Africa* en een gedeelte van *Europa* voor het Christendom verloren gegaan. „ En mij kan de vrees bekruipen, dat zoo wij Christenen voortgaan op allerlei wijzen tweedragtig te wezen, nog geheel *Europa* de buit des vijands worden kan." „ Onder ons nu is het met de twisten zooverre gekomen, dat niet alleen de bijzaken, maar zelfs de hoofdzaak der godsdienst in veler gemoed begint te wankelen (1). De oorlogen der vorsten beletten de gelegenheid, en de haatdragendheid der geleerden maakt het ondoenlijk, dat men tot verzoening komt. Ja zoover is het gekomen, dat bij eene der partijen van vrede te spreken, of de meest christelijke zaak der liefde aan te bevelen, dadelijk verdenking wekt. Men strijdt liever voort en voort, alsof het geldt een roover van elkanders akker, niet een verkeerde meening uit den geest te verwijderen; althans zooals men nu strijdt, is niet de weg om de geesten van dwaling te bevrijden (2).

Door der Christenen tweedragt en twisten worden de

(1) Incipiunt refrigescere non solum illa, quae velut appendices et infirmiorum adminicula, verae et solidae pietati per probos viros erant addita, sed summa quoque pietatis luxari et nutare.

(2) Pag. 822.

ongeloovigen in hunne dwalingen bevestigd en van ons geloof afkeerig gemaakt; gelijk omgekeerd door der Christenen broeder- en vijandsliefde, de Heidenwereld eens tot het Christendom overging. Dat was het wat PAULUS, naar luid zijner brieven aan de Korinthiers en Philippensen, reeds heeft doorzien, en CHRISTUS heeft voorzegd, als hij den zijnen de overwinning verzekerde, den zijnen, wier kenmerk de liefde zou wezen.

§ 4.

Den weg tot de ware eendragt (1).

Merkwaardig is het, dat VIVES allereerst de bronnen der tweedragt *in* den mensch wil genezen hebben, en die genezing alleen van eene regte toekeering naar CHRISTUS wacht. Dus is de gang zijner redenen:

Zoo diep zijn de booze hartstogten, uit welke de tweedragt voortkomt, in 's menschen gemoed geworteld, dat de ware vrijheid alleen van God is te wachten, dat Hij namelijk door hetzelfde middel, ons herstelt en verlost, waardoor Hij ons schiep. CHRISTUS alleen geeft dien waren vrede in het gemoed, dien de wereld niet kent. Hij alleen verheft de rede tot de opperheerschappij over de booze hartstogten.

Dit evenwel, of ook de geboorte van daaruit voortgevloeide eendragt der menschen onderling, geschiedt door God nooit tegen onzen wil. Wel zijn al de jammeren der tweedragt en des oorlogs, rampzalig in zich zelve en onze schuld, van God geordend, als zoovele prikkels om ons uit den doodslaap der zonde wakker te maken. De Turk staat aan de grenzen, de godsdienst wankelt, de landen zijn verwoest. Maar toch

(1) Lib. IV, l. c., pag. 821—861.

blijft men verhard; ook het bidden om vrede wordt blasphemie, als deze toch tot zonde gebruikt wordt. En vooral is het verhardheid, wanneer men Gode vóór het aangaan van oorlog een gedeelte van den te maken buit toewijdt. Maar aan wie het betere wil, komt God te hulp; dien rigt zijne goedigheid op, en maakt van den zwakken mensch een' Christen. Tot zelfkennis, die de duivel niet wil en het dier niet kan hebben, maar de mensch bezitten kan, wordt dan de mensch eerst gebragt. Dan leert hij inzien, dat zijne *ziel* door allerlei hartstogten beroerd, zijn *geest* door nevelen omhuld is. Hij is dan niet langer een ongeneeslijke zieke; want hij begint zijne ziekte te belijden. „ Vooral doorziet men dan, welke wonden *de wil* door de zonde ontving; men voelt zich, als iemand, die bijna niet meer *staan* kan; iets, wat ook de beste wijsgeeren der oudheid toestemden" (1). Ook begint de mensch dan te zien, hoe zwak en bouwvallig zijn ligchaam en aardsche leven is; hoe ijdel en wankelend die goederen, eerbewijzen en bezittingen, waarom de menschen tweedragt zaaijen en vaak hun geheele leven door, strijden. Het voordeel dezer zelfkennis is dit, dat de hoogmoed er door gebroken wordt, en de geest van dezen, als eene schaal van een zwaar gewigt, ontheven, omhoog kan rijzen tot de regte betrachting van de wezenlijke waardij der dingen. Dringen zich bij die beschouwing de hartstogten weder in, men wachte, tot zij weder tot rust zijn gebragt, gelijk men bij het leggen van eenen dijk in zee de ebbe waarneemt.

---

(1) Merkwaardig zijn de woorden van SENECA, hier door VIVES aangehaald: Quis est iste, qui se profitetur omnibus legibus innocentem? Ut hoc ita sit, quam angusta innocentia est, ad legem bonum esse? Quanto latius patet officiorum, quam juris regula? etc.

Straks wordt het duidelijk „ dat alleen de deugd door God aan den mensch als eene wezenlijke, d. i. blijvende bezitting wordt geschonken," daar niet alleen de goederen der aarde voorbij gaan, maar ook zelfs de zielskrachten „ het verstand, het geheugen" verslijten. Staat men eens op dit standpunt van beschouwing, onmannelijke verwondering over den loop der dingen verdwijnt, en de dingen zelve vertoonen zich in een ander licht. „ De Christelijke Vorst staat bijv. niet langer naar steeds meerdere uitbreiding van zijn gebied, en bedenkt aan God eenmaal als diens stadhouder, rekenschap te zullen geven van zoovelen, als Hem zijn toevertrouwd." Zoo worden in den mensch van onderscheidene zijden de oorzaken van tweedragt en liefdeloosheid weggenomen. Want is eenmaal de dwaze hoogmoed weg, dan verheft men zich niet ligt boven een ander, vooral door de belijdenis onzer vatbaarheid voor de zonden waaraan anderen schuldig staan. Men vindt ligt en gaarne eene verschooning voor het kwade, dat zij ons aandeden, — voor den jeugdige zijne onbezonnenheid, voor de vrouw hare zwakheid; — en men beklaagt meer hunne verblinding, dan men zich over hen vertoornt.

Verder krijgt de Christen een oog voor de onschendbare gehoudenheid aller menschen tot onderlinge liefde; zoodat, evenmin als de eene burger den anderen zonder schade des vaderlands bevechten kan, ook de eene *mensch* den anderen mensch vijandig wezen kan zonder de heilige regten der menschelijke natuur te schenden en haar te wonden. Niet ligt komen wij daarbij met eenigen mensch in aanraking, bij wien niet, behalve dezen algemeenen band der menschelijkheid, het een of ander hem bijzonder eigen, tot liefde noopt. God en JEZUS maken immers allen onze broeders, wier deugden onze bewonderende, wier rampen onze medelijdende liefde moeten wekken, en van welke niemand zoo verwilderd is, of hij

beantwoordt ten laatste liefde met liefde (1). Ja als maar eens medelijden in ons geboren is, dan vervliegt de lust en gedachte om kwaad te doen.

Wanneer ons eenige beleediging is aangedaan, men kome eerst tot zich zelf; de drift laat niets in zijne natuurlijke grootte; en als wij dan bedacht hebben, welke schade wij òf ons zelven, òf den onzen door wraakneming zouden kunnen aandoen, dan sla men het oog naar binnen, onderzoeke of men misschien aan dezelfde zonde schuldig sta, die men aan een ander wil wreken. *Het vergeven van anderen, is vaak de vergeving meer van eigen schuld.*

Doch vinde de mensch zich, vergeleken met zijnen vijand, rein, hij zal, zoo hij wijs is, op dezen of andere zondaars zich niet vertoornen en hun veeleer, zoo mogelijk, de hand aanbieden ter hulpe: gelijk iemand, die met Gods hulp eene veilige haven binnengeloopen, het oog heeft op hen, welke nog met de branding worstelen. Of met eene andere beeldspraak, de wijze bevindt zich hier in een groot ziekenhuis; zelf genezen zoekt hij anderen te genezen, alleen op Zijne hoede, van niet zelf in hunne ziekten te vallen. En als een eerste middel daartoe zoekt hij Gode gelijkvormig te zijn, in het bewaren van gemoedsrust, welke pijlen ook de menschen op hem afschieten: zoo keeren zij op dezen terug, gelijk die God wederstaat, niet Dezen maar zich zelven schade doet.

(1) Wie denkt niet aan TOPSY en EVELINE uit: Uncle TOM's Cabin.

Voorwaar niemand die strijden wil, behoeft daartoe vijanden *buiten* zich op te zoeken; *binnen* in ons woelen, ook nog in den Christen, zulke vijandige krachten en begeerlijkheden, dat sommigen haar voor onoverwinnelijk hebben gehouden. Zij zijn dan ook slechts te overwinnen door die hoogere Godskracht, van welke PAULUS getuigt, ROM. VIII: 3. Van onze verdorvenheid tot den Heiligen, van onze blindheid tot den Alzienden, van onzen val tot den Onwrikbaren, — tot God moeten wij opklimmen, en van Hem, gelijk SOCRATES stervende zijnen leerlingen zeide, niet van menschen de ware wijsheid en kracht zoeken. Jammer slechts dat de ouden dit te weinig inzagen!

Verhechten wij ons door CHRISTUS aan God, van binnen zullen wij leeren overwinnen en naar buiten zullen wij liefde leeren betoonen, geduld oefenen, vergeven. Is onze ziel met heilige gedachten aan Gods majesteit, liefde en al besturende voorzienigheid vervuld, dan zwijgt de hartstogt des nijds; want wij leeren beseffen door dezen tegen God te zondigen, en wij zijn stil ook onder het kwaad, door anderen ons aangedaan, want ook dit ligt in Gods hand. Aan God laat de Christen de bestraffing der boozen over; geen menschelijk oog dringt door tot het hart; het hart alleen bepaalt de aanwezigheid en de mate van schuld; God alleen kan oordeelen. Diens oordeel vreeze men voor zich zelven, maar over den mededienstknecht heeft Hij de Heer, over den broeder Hij de Vader, onze wraaknemende hand teruggenomen. Doch niet alleen de hand! Wraak*lust* moet verre zijn van het christelijke hart. Veeleer past een gebed op de lippen, om door anderer schuld aan eigen zonde herinnerd te worden; om licht van

den Vader ook in hun hart en herstelling hunner diep verbasterde menschheid (tam fractam humanitatem). Daarvan is een STEPHANUS en meest Gods eigen Zoon het voorbeeld. En van dit gebed voor zondaars en vijanden vloeit de heerlijkste vrucht op den bidder zelven terug, die daarin zich den weg tot Gods genade baant; want Hij is ons niet genadig, tenzij wij menschen ons met de menschen verzoenen van heeler harte.

„ God wil vrede, eendragt, welwillendheid, liefde tusschen *allen*. Want die Eengeboren Zoon van God, wien de Vader tot eene verzoening gaf van het menschelijke geslacht en van alle dingen die in den hemel en op de aarde zijn, heeft den middelmuur omgeworpen, en is, als hoeksteen de twee wanden des tempels dragende, de vereeniging geworden des geheels; juist daarom van de bouwmeesters naar menschelijke wijsheid, verworpen, maar door God vastgelegd. Eens vereenigde allen de natuur, de zonde scheurde hen van een; en schoon er op verschillende wijze wederom verbindtenissen werden geboren, door godsdienst, door vaderland, door bloedverwantschap, toch waren al deze vereenigingen altijd uitsluitend tegen anderen. De eene Staat stond tegenover de andere, de Heiden tegenover den Jood, de Griek tegenover den Barbaar. Maar de nieuwe Mensch, JEZUS CHRISTUS, zelf zonder zonde en van God uitgegaan, heeft al deze scheidsmuren opgeheven en den mensch in zijne oorspronkelijke en ware natuur hersteld; en dit opdat, daar Hij aller Vader en Hoofd is, en door Zijn eigen bloed allen één vaderland, ééne godsdienst, ééne zaligheid bewerkte, al die menschelijke onderscheidingen nu ophouden, en zonder onderscheid van volk, rang of staat, wij allen leden ééns ligchaams

zouden zijn, aan elkander door eendragtige liefde verbonden. Daarom gaf Hij slechts één gebod zijns welbehagens. Want de menschelijke wijsheid hebbe vele leerstellingen, het Heidendom en Jodendom vele wetten, ceremoniën en gebedsvoorschriften; ja, wie niet lief heeft, moge allerlei beloften, bedreigingen, wetten, leerstelsels van noode hebben: de liefde, daar zij als een vuur het onnoodige en schadelijke wegneemt en reinigt, doet zooveel als en meer dan alle mogelijke wetten. JEZUS' woord: *hebt elkander lief*, is het voorspel en de hoofdinhoud van alles wat ginds in de Evangeliën volgt. — Geen wonder, dat onze Heer dus wilde; Hij die zelf voor allen kwam, en zooveel in Hem was vrienden en vijanden, verwanten en vreemden (eigenlijk was Hem niemand vreemd!) behouden wilde! Ja JEZUS volgende en in Zijnen Geest, zal de Christen niet de vervloeking van die buiten de Kerk zijn, b. v. van de Turken, maar de toebidding van een zelfde heil, voor christelijk houden. Hen, al zijn zij onze vijanden, moeten wij beminnen; want God doet het, en die wil zalig zijn, moet Hem gelijkvormig en met Hem één worden. Langs dien weg der liefde ook, worden anderen voor het Christendom gewonnen."

Maar vooral hoe zullen de ware Christenen elkander onderling beminnen! Immers zij zijn te zamen door de liefde één ligchaam. Zijn er ook die van deze betrekking niets gevoelen, het is niet te verwonderen, daar een *dood* lid niets van de andere leden bespeurt. Maar is er de ware christelijke liefde, dan vergeet men zich zelve in de anderen, gelijk eene moeder dat doet ter wille van hare kinderen. Zoo eerst wordt de bede van JEZUS, JOH. XVII vervuld.

Maar ach! hoe ver is de Christenheid nog verwijderd van die liefde, die om niet geeft, wat om niet is ontvangen; hoe laten de geleerden velen in het midden der christelijke wereld onbeschaafd; hoe vele dwalenden zijn er, over welke niemand zich bekommert; hoe *vele verwaarloosde kinderen*, tot wier onderwijzing geen vinger wordt geroerd; hoe vele armen, over welke geen barmhartigheid geschiedt! Strekt het niet ten bewijze, dat velen meer op zich zelve, dan op CHRISTUS, aller Heiland zien?

Hij alleen is Gode waardig, d. i. geschikt voor de gemeenschap met die Bron van alle goed, hij alleen is volkomen zalig, die zoo leeft, dat hij van niemand anders dan van God afhankelijk, alleen op Hem vertrouwt en met Hem beveiligd voor ieder wezenlijk kwaad! Op zulk een rust de Geest van God, die gelijk reeds aan ELIA op Horeb werd getoond, een geest van zachtmoedige liefde is.

O! wees gegroet, heerlijke vrede, dien CHRISTUS van den hemel op de aarde bragt, dien niemand uitspreken en geheel de wereld niet verleenen kan! Die vrede zal eens algemeen zijn, en hoe heerlijk dat zal wezen, blijkt uit dit eene, dat JEZUS, wien de Vader alle dingen schonk, geen beter erfenis den zijnen wist achter te laten. Mensch keer tot *u zelven* in, tot uw ware *zelf*, en gij zult ter wille van uwe zalige bestemming liefhebben en beminnen.

Zoover het geschrift van VIVES over eendragt en tweedragt. Uit het andere gelijksoortige (1), waarin hij aan-

(1) *De Pacificatione Liber*. Zie boven bl. 44, 54.

toont dat van den invloed der regenten, der onderwijzers en der grooten de bevordering des vredes moet uitgaan, voegen wij alleen de teekening van des *priesters* roeping nog hierbij. De priester moet als zoodanig en als uitlegger en prediker van Gods Woord, als medewerker Gods in de verkondiging des Evangelies, als navolger van CHRISTUS, tijdig en ontijdig, trots armoede, lijden en smaadheid de bevordering van liefde zich ten doel stellen. „Want het moet op de daken gepredikt worden, dat niemand een Katholiek, een Heilige, een Christen bij uitnemendheid (Christianissimum), een verdediger des geloofs mag of kan genoemd worden, zonder te doen wat des Christens is, beminnen en liefhebben. Geen Christendom zonder liefde, niets heiligs zonder haar: dat worde zoo sterk mogelijk gepredikt! Dit betaamt allen priesters, maar vooral den Pausen, die ons meer onmiddelijk de Apostelen en CHRISTUS zelven zullen vertegenwoordigen; zij vooral kunnen zonder groot misdrijf, niet nalaten daartoe de toevertrouwde kudde op te wekken! Laat dit smaad en lijden met zich brengen, de beste priester, prediker en paus, PAULUS de Apostel heeft gezegd: den menschen te willen behagen, is geen dienstknecht van CHRISTUS te zijn! Doch waartoe meer? De enkele heenwijzing op CHRISTUS zelven volstaat. Die wil komen waar CHRISTUS is, moet met Hem en door Hem denzelfden weg bewandelen! Hij leidt ieder, dien Hij in zich opnam, dien weg, gelijk het schip hem dien er is ingeklommen. En CHRISTUS heeft, om liefde en vrede te brengen, alles doorstaan!"

IV.

Over Christelijke armenverzorging en hare toepassing door den Staat.

Om de hooge belangrijkheid en de groote waarde van VIVES' denkbeelden over dit onderwerp, die hij uitsprak in zijn geschrift *de subventione pauperum* (1), op den regten prijs te stellen, mogen eenige inleidende aanmerkingen dienen, tot welke de uitstekende arbeid van twee vaderlandsche geleerden uit den jongsten tijd in staat stelt (2). — VIVES zelf heeft ergens (3) reeds gewild, dat de historiographie zich niet uitsluitend zou bezig houden met de vermelding en beschrijving van veldslagen. Het is dus zeker in zijnen geest, wanneer wij het een vooruitgang noemen, dat men hoe langer zoo meer niet alleen verwijlen blijft bij vorsten en hoven, maar den toestand des volks ook in de verloopene eeuwen, zich tracht te vertegenwoordigen. Ook de christelijke kerkgeschiedenis heeft hiervan voordeel te wachten en daarmede voordeel te doen. Althans de meer of min gunstige invloed, welken de kerkelijke instellingen in verscheidene tijden uitoefenden op de wezenlijke verbetering der volkeren, mag niet de laatstgebruikte toetssteen wezen, om den geest en den aard dier instellingen te beoordeelen. Wat dit laatste betreft, het is alleropmerkenswaardig, dat gelijk zal blijken, ook bij eenen man als VIVES, die anders

(1) Zie boven bl. 52, 53.

(2) J. DE BOSCH KEMPER. *Geschiedkundig onderzoek naar de Armoede in ons Vaderland. Haarlem*, 1851; vooral bl. 68—77, 320—334. — DEZELFDE. Overzigt der Letterkunde omtrent het Armwezen in de 16de eeuw. *Nederl. Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid*, XII, 468—517. — DELPRAT. Geven en Weldoen. *Gids* 1853.

(3) *Opp.* I, 570. Notanda sunt duntaxat et leviter, qui arma ceperint — nec aliter legenda quam latrocinia etc.

met diepen eerbied jegens de Kerk vervuld was, èn de verkeerde wijze van armenzorg door kerkelijke organen, èn vooral de onverantwoordelijke nalatigheid der geestelijken in dit opzigt verontwaardiging opwekte en staatstoezigt en medewerking hoog noodzakelijk deed voorkomen. Want gelijk in de gansche middeneeuwen, zoo was de toestand der armen, — hun groot getal, door oorlog en hongersnood bij afwisseling vermeerderd en hun diepe zedelijke gezonkenheid, — ook in het begin der zestiende eeuw vaak zoo ontzettend, dat de klagten onzes tijds zeer overdreven blijken te zijn. Ook het betrekkelijk zoo bloeijende *Vlaanderen* was daarvan niet uitgesloten. Veeleer schijnt juist die bloei vele armen derwaarts te hebben gelokt; en de tegenstelling van weelde en armoede, van eene rijke geestelijkheid met rijke kloosters en duizend verwaarloosden of verkeerd geholpenen, schijnt de aandacht van betergezinden getrokken te hebben naar de beantwoording der vraag: wat hier te doen? Terwijl practische menschen, een PETRUS AEGIDIUS, secretaris van *Antwerpen*, de vriend van ERASMUS, een DE PRAT, die dezelfde betrekking te *Brugge* bekleedde, hunne gedachten over die vraag lieten gaan en haar onder anderen met THOMAS MORUS bespraken, waarvan bij dezen de vrucht was zijne welgemeende hoezeer ook misbruikte *Utopia;* was VIVES, hun aller bekende, juist de man, om iets christelijks, degelijks en uitvoerbaars te leveren. Want hij was het, wiens christelijke theologie tot beginsel en eindstrekking liefde had; die met vrijmoedigheid vorsten niet onbedektelijk hun eerzuchtig oorlog voeren als bron van volksellende durfde onder het oog brengen; hij was het die het scholasticisme bestreed, als eene voor het leven onvruchtbare rigting. Hoe christelijk, hoe vrijmoedig, hoe rationeel zijne denkbeelden waren, zal zijn geschrift zelf leeren. Christelijk

is de armenzorg, die hij predikt; want de vroomheid is bij hem de wortel van, de drang tot liefde jegens menschen; God en CHRISTUS zijn het voorbeeld om na te streven. Innig menschlievend is, bij alle onbedekte voorstelling van der armen ondeugden, zijne verdediging en verschooning van hen, daar hij den rijkeren vrijmoedig het dubbel van hunne schuld oplaadt. En licht en liefde beide vereenigen zich in hem, om weldoen niet gelijkluidend met geldgeven te maken, maar de verstandelijke, zedelijke en godsdienstige ontwikkeling der armen als hoofddoel in het oog te vatten. Geen eerbied voor de Kerk, heeft hem daarbij weêrhouden om de kerkelijken van gierigheid als anderzins aan te klagen, en de noodzakelijkheid eener reformatie van hospitalen en klooster-inrigtingen voor armen uit te spreken. Zeker zal de Staathuishoudkunde menige aanmerking op VIVES geschrift te maken vinden, maar te gelijk uit aanmerking van den tijd, waarin het werd geschreven, deszelfs hooge voortreffelijkheid bewonderen. De geschiedenis zal daarbij getuigen, dat de 16e eeuw goeddeels nog niet rijp was voor de algeheele toepassing van den door VIVES aangewezen weg; maar met blijdschap hooren wij haar vermelden, hoe zijn arbeid toch in naaste omgeving niet geheel vruchteloos is geweest. En acht misschien iemand, van christelijk-kerkelijk standpunt, de door VIVES aangeprezen suprematie des Staats in zake van armverzorging gevaarlijk: men mag niet vergeten, dat te zijnen tijde juist van de kerk zeer groote en schadelijke dwalingen waren uitgegaan of gevoed werden met betrekking tot de beschouwing en den nood der behoeftigen Het was de Kerk die onder de monnikskap luiheid en werkeloosheid met zekeren heiligenschijn overtoog; het was de Kerk, die de armoede op zich zelf reeds als eene verdienstelijke deugd had leeren aanzien; en het

was even diezelfde Kerk, wier geestelijken goederen of erfmakingen voor de armen, van lieverlede meer en meer tot eigen verrijking besteedden; of wanneer zij daarvan eenige uitdeeling deden, zonder regel of orde te werk gingen en de armen vaak uitsloten van de deelneming en het genot des kerkelijken levens. Bij dien toestand verwondert ons niet, dat VIVES en zijne geestverwanten eene suprematie en het toezigt des Staats op de Kerk aanbeval. Ter beoordeeling van die zienswijze, houde men nogthans in het oog, dat hij den Staat zich als een bepaald christelijken Staat dacht, christelijker eigenlijk dan de Kerk zelve, wat betreft de beginselen en derzelver toepassing op armenzorg. Dit zal behalve uit meerdere bijzonderheden blijken, uit zijne opwekking aan den Magistraat van *Brugge*, om *het godsdienstig onderwijs*, dat de kerk verzuimde, aan de armen te verleenen; en tevens uit zijne meening, dat voor den Staat ook bij de pogingen om geld te verzamelen, als beginsel moest vaststaan: omnis eleemosyna *libera* sit. Dit laatste vooral moet niet worden voorbij gezien, omdat in onze dagen juist dit het grootste verschil van kerkelijke en staatsarmenzorg is: de kerk werkt met de giften eener *vrije* christelijke liefde, de staat met de opbrengst van *verpligte* gelden. Wij keeren terug tot hetgeen wij zeiden: VIVES' geschrift bleef niet vruchteloos. Te *Brugge* en *Yperen* legde de overheid al dadelijk de handen aan het werk tot verbetering van armenzorg; iets hetwelk aanvankelijk zulke goede resultaten opleverde, dat het de aandacht bepaaldelijk van de Staten van Holland tot zich trok. In 1531 kwam zelfs te *Antwerpen* een geschrift in het licht, dat de wijze van armenzorg te *Yperen* bekend makende en aanbevelende, duidelijk al de hoofdpunten van VIVES denkbeelden vermeldt; uitgezonderd alleen diens raadgeving om de geestelijke gestichten

onder toezigt des Staats te brengen. BOSCH KEMPER vindt daarin teregt de reden, waarom de naam van VIVES verzwegen wordt, die immers te stoutelijk zich had uitgelaten tegen de geestelijkheid! Het wordt verder vermeld vergeten, dat er te *Brugge*, ook geheel in den geest van VIVES, eene inrigting voor blinden tot stand kwam. Ook valt niet te miskennen de groote overeenkomst van verschillende Artykelen omtrent de Armen, het Bedelen enz. „ van het Placaet van Keyzer KAREL," gedagteekend 7 Octob. 1531 (1), met de beginselen en raadgevingen van VIVES. Iets wat te minder verwonderen kan, omdat VIVES Spanjaard was, en aan KAREL een en andermaal geschreven had. Want mogt ook VIVES' vrijmoedigheid den Keizer zeker wat hard geklonken hebben, KAREL kan daarom toch zeer wel òf uit zich zelf òf op aanwijzing van den Magistraat te *Brugge* als anderzins, een geopend oog hebben gehad voor VIVES gezonde denkbeelden. Hoe dit zij, dàt er overeenkomst bestaat, willen wij in eene enkele noot op VIVES boek doen zien.

Zelfs in *Spanje*, te *Zamora*, *Valladolid* en *Salamanca* trachtte men naar de verwezenlijking van zijne denkbeelden. Maar geen wonder dat daar de geestelijkheid in verzet kwam, straks (1564) in *Vlaanderen* gevolgd door zekeren Augustijner monnik, LAURENTIUS VILLA VICENSIS. Deze immers trachtte door een geschrift (de oeconomia sacra circa pauperum curam a Christo instituta) AEGIDIUS WITSIUS, Kanselier van *Brugge*, den verdediger van de naar VIVES denkbeelden ingerigte armenverpleging, te wederleggen en aan te toonen, dat aan de geestelijkheid en de Kerk werd te kort gedaan, zoo-

(1) Te vinden bij BOSCH KEMPER, Gesch. Onderz., bl. 321—327; overgenomen uit het: *Groot Placaet-Boeck*, I, 470 vv.

dra de staat (profani) zich met de armenzorg en het armenonderwijs bemoeide. Dit geschrift droeg de goedkeuring van de Leuvensche Faculteit weg, die daarmede dus te gelijker tijd het vonnis sloeg over het hoogst merkwaardig statuut van *Brugge's* magistraat van 1564, waaruit wij insgelijks straks een en ander vermelden (1). — En dit geschiedde tegen WITSIUS, van wien wordt getuigd, dat zijn eerbied jegens de geestelijkheid zooveel grooter was, dan bij VIVES. Zijn boek was waard geweest gerangschikt te worden onder de werken van goddelooze ketters, van Waldenzen, Wickleviten en Lutheranen. 't Is wonder, dat de Index Tridentinus, niet, gelijk de aanmerkingen op AUGUSTINUS, ook dit verbood. De inhoud des geschrifts zelf moge nu volgen!

§ 1.

Het eerste gedeelte (2) wordt gewijd aan de *persoonlijke verpligting* tot weldadigheid. VIVES begint met het onderzoek naar den

1°. *Oorsprong* van behoefte en armoede onder de menschen. Hij leidt ze af van de zonde; want sinds deze in de wereld kwam, is de oorspronkelijke orde der dingen verstoord; de mensch heeft alles alzoo met zich ten verderve gesleept, dat alles aan zijn leven vijandig schijnt en ten deele ook is. Als tegenwigt tegen deze algemeene ellende staat de onderlinge gemeenschap, waarbij de een den ander te hulp komt en ondersteunt; eene gemeenschap, die gegrond in het huwelijk, zich verder in het huisgezin en den staat uitdrukt. Maar straks heeft ook hier de zonde, de hoogmoed vooral, hare verderfelijke

(1) Hoofdzakelijk medegedeeld door BOSCH KEMPER. *Jaarboeken*, t. a. pag. 495, 496.

(2) *Liber* I, *Opp*. II, 889—910.

rol gespeeld. Heerschzucht, geweldenarij, gierigheid, luiheid, verkwisting hebben medegewerkt, tot die ongelijkmatige verdeeling van de goederen der aarde die men gewoon is *armoede* te noemen. In het algemeen evenwel kan men zeggen: „ieder die behoefte heeft aan vreemden bijstand is arm, en hem is de bewijzing van medelijden van noode (eleemosyna) die niet alleen *in het geven van geld* bestaat, maar *in iedere werkzaamheid* tot verligting van die behoeften." Men moet dus in 't algemeen *weldoen;* maar

2°. Wat de *verschillende wijzen* van weldoen betreft, bedenke men, dat de hoogste weldaad is de mededeeling van deugd en godsvrucht; daarmede is naauw verwant den arme onderwijs te bezorgen, als een voornaam middel ter bereiking van het eerste; verder volgt geneeskundige hulp, de loskooping van gevangenen; eindelijk ook de uitreiking van geldelijken onderstand. Men geve evenwel niet aan ieder, wat hij vraagt, maar wat na bedaard overleg, voor den vragende het beste is (1). Zelfs eene bestraffing en vermaning kan eene aalmoes, een bewijs van medelijden zijn, indien men slechts geene persoonlijke geraaktheid toont, en het regt tot bestraffing juist uit de ware weldadigheid ontleent, niet uit des armen schuld (2). Deze moet gevoelen dat gij hem liefhebt, dat gij in hem uwen broeder ziet. De zedelijke waardij niet alleen maar ook de kracht der weldaad houdt op, als zij niet met een blijmoedig en volvaardig gemoed, maar tot bevrediging van hoogmoed en zonder

---

(1) Non dandum cuique, quod expetit, sed quod ei expedit, in quo necesse est omni animi perturbatione vacare.

(2) Admonitio et castigatio genus est eleemosynae; cavendum tamen, ne videaris id facere, quod moleste feras peti abs te, aut quod jus reprehensionis non ex illius culpa sumpseris, sed auctoritate benificientiae.

liefde geschiedt. En beter dan alle regels en wijsheidleeraars zal de liefde, die om God den medemensch bemint, de leermeesteres der weldadigheid wezen; want op God zal zij leeren zien, bij alles wat wij den armen geven.

3°. En toch is er veel, wat zelfs hen, die den naam van Christenen dragen, *afschrikt* van weldadigheid of *terughoudt*. Eene eerste reden, en waarachter menigeen zijne eigene verkeerdheid verbergt, ligt in de armen zelve. Zij zijn namelijk zeer ondankbaar, en wat men ook doe, onverbeterlijk. Gelegerd tot in het voorportaal der kerken is hun bedelen meer eischen van een regt, dan vragen om eene gave. Of, zij veinzen ziekten en maken zich builen en wonden, en vinden het gemakkelijker zoo te leven, dan te arbeiden. Velen van hen leven in het geheim zeer overdadig zoodat zij eigenlijk „ meer voor den kroeghouder, dan voor zich zelve en hunne kinderen" opzamelen (1). Velen hunner dochters zijn veile deernen. In tijd van oproer zijn zij de belhamels; en wat het vreeselijkste is, al is hun mond vol van den naam van God en van de Heiligen, al noemen zij zich „ de armen van JEZUS CHRISTUS," — in den grond der zaak leven zij zonder God daarhenen. JEZUS bedoelde zeker hen niet, maar de armen van geest! Zoo zijn de armen (2)! Meer-

(1) Het statuut van den Raad te *Brugge* (zie boven) verbood den tapper aan de armen te schenken: — en het Placaet van KAREL V, verbood den armen zelven te converseren in Tavernen, Cabaretten enz.; consenterende alleen, dat sy somtijdts voor recreatie eenen Pot Biers met haeren Huysvrouwen sullen mogen drincken, sonder hem nochthans droncken te drincken.

(2) Met deze beschrijving komt geheel overeen het boven (bl. 153) aangehaald Placaet: ... ende bij experientie bevonden wort — dat sy henlieden stellen tot ledicheit (dewelcke beginsel is van alle quaden) ende dat sy ende haer kinderen geen Ambacht en doen, — ende voorts henlieden begeven tot snooden ende quaden leven, en de Dochters tot armoede en tot alle snoodicheit.

deren evenwel worden door hunne eigene verkeerdheden weerhouden, om wèl te doen. Zelfzucht, hoogmoed, gierigheid bezielen, helaas! zoo velen. Door zelfzucht gedreven, waagt men om eigen voordeel, tot zelfs het leven, maar is traag om ook het minste voor anderen te doen. De hoogmoed acht het beneden zich om verwaarloosden te onderwijzen, en bouwt liever gouden altaren en prachtige grafgesteenten, dan de armen te helpen (1). Alsof men God daarmede verheerlijkte, bij wien uw' schoonste kerken uit doode steenen verwerpelijk zijn, als gij Zijne levende tempels laat vervallen. De gierigheid eindelijk werpt haar grooten hinderpaal in den weg. 't Is of men iets van zijn bloed heeft gegeven, als men enkele stuivers den armen gaf. Of men zegt te sparen voor zijne erfgenamen; alsof geld het eenige was, dat men hun geven kon; „ alsof het niet een regtvaardig oordeel van God is, dat zonen, die hunnen vader het geld boven alles zien stellen, straks ook zelve het geld meer achten dan ze hunne ouders liefhebben."

4°. Neen, geen voorwendsel weegt op tegen de onloochenbare gewisheid, dat weldoen aan de armen, zoowel *een eerste* van onze godsdienstige en *christelijke pligten* is, als zijnen heerlijken *loon* met zich medebrengt. Reeds PLATO doorzag het, dat wat ons van God is gegeven, niet alleen voor ons zelven, maar tot heil van anderen ook moet worden besteed! „ Dan alleen als men zijne aan de natuur ontsproten bezittingen mededeelt aan den behoeftige, bezit men dezelve met regt; houdt men alleen voor zichzelf, wat de natuur niet voor u alleen heeft geschapen, men is dan een *dief*. Ja ieder die zijne krachten bederft, zijne wetenschap

---

(1) Van den hoogmoed zegt VIVES scherp, „maar waar: nec orare satis honestum, ne videamur Deum majorem profiteri.

laat vergaan, zijn geld òf gierig bewaart òf verspilt, is een *dief.* Tenzij dat iemand de onbeschaamdheid hebbe om, het oog op Gods regterstoel geslagen, zich te willen regtvaardigen met het woord, dat zelfs voor de Censoren te *Rome* niet gold: ik doe dit met *het mijne!* Alles immers is van God!

Maar vooral hoe zou men *Christen* zijn zonder weldadigheid? Reeds het O. Testament roemt deze deugd, en hoe men den naam van JEZUS op de lippen durft nemen en zeggen in Hem te gelooven zonder liefde, is onbegrijpelijk! Zij is zijn eerste en laatste gebod; „ en gelijk sommige wijsgeeren aan zekere kleederdragt, de Joden aan de besnijdenis werden onderkend, zoo geeft JEZUS den Zijnen de liefde als kenteeken. Men zegge toch niet zonder die werkdadige liefde in Hem te gelooven; althans dan wordt dat geloof niet gezien." JEZUS' Apostelen zijn dan ook voorgegaan in regte weldadigheid en, den geest zoowel als het ligchaam van armen en ongelukkigen helpende, toonden zij zich waardige discipelen van Hem, die den *geheelen* mensch verlost.

In het Christendom is dan ook weldadige liefde op de heerlijkste wijze geadeld, en aan haar de rijkste zegen toegezegd. Heeft toch JEZUS geleerd, dat door aalmoezen onze zonden worden bedekt (purgantur), wij weten insgelijks door Hem, dat Gods goedkeuring en zegen er op rust. Namelijk het gebed en de dankzegging der beweldadigden is voor de weldoeners van groote kracht en zegen. Die uit vrees van te kort te komen voor zich zelven, de hand van weldoen terughoudt, vergeet de belofte die daar ligt in JEZUS' woord: „ de mensch zal bij brood alleen niet leven maar bij al wat uit den mond Gods uitgaat." De Christen wete dat de heerlijkste nalatenschap voor Zijne kinderen deze is, dat de

Heer, gelijk eenmaal van de Israëlieten, hun Vader blijft omdat hun ouders vroom waren.

En men laat zich als Christen niet afschrikken door de zedelijke verkeerdheid der armen. Stelt men zich regt in hunnen toestand over, dan geeft men spoedig toe, „ dat vele hunner zonden bijna een natuurlijk en noodzakelijk gevolg van dien toestand zijn, de onzen daarentegen veel meer opzettelijk." (Illorum culpae quodamtenus naturales et necessariae, nostrae voluntariae). „ Kwamen wij hun tijdig ter hulp, hunne zeden zouden veranderen. Die het regt doordenkt, zal moeten toestemmen dat hunne fouten meer ons, dan hun zelven zijn toe te rekenen; althans hunne ondankbaarheid voeden wij zelve vaak door slechts langzaam en schoorvoetend te helpen."

En in allen gevalle schrikt die ondankbaarheid der armen ons niet af; „ God zelf (CHRISTUS) heeft zich borg en schuldenaar gesteld voor hetgeen den armen wordt gegeven om zijnent wil. Hij rekent dat zich zelven gedaan." En wat spreken wij van de ondankbaarheid der armen; wie zijn wij tegenover God en al Zijne zegeningen? Dit juist moet ons de schoonste zijde en heerlijkste drangreden tot weldadigheid zijn, dat wij daardoor, „ navolgers zijn van dien Vader, wiens goedheid door onze ondankbaarheid niet wordt uitgeput en die regeert over regtvaardigen en onregtvaardigen." Anders SENECA zou ons Christenen beschamen, die het reeds zoo heerlijk gezegd heeft, dat geven om terug te ontvangen geen weldadigheid van den echten stempel is, en dat weldoen (benefacere) geen geven op intrest (foenerari) mag zijn.

§ 2.

Het *tweede gedeelte* (1) wordt gewijd aan de armenzorg, zooals *de Staat* of *Magistraat* zich die moet aantrekken en over de beste wijze, om dit te doen.

1°. Wel was het te wenschen, dat de liefde van bijzondere personen toereikende ware, maar dewijl de ondervinding nu eenmaal anders leert, is het evenzeer de *pligt* als het *belang* van den Staat om zich de armen aan te trekken. De Staat die het verzuimt doet, „ als de geneesheer, die de uiterste deelen des ligchaams onverzorgd laat." De bestuurders van stad of staat mogen dan toch ook begrijpen, dat zij, vooral uit een christelijk oogpunt, nog iets anders te doen hebben, dan twisten te beslechten en steden te verfraaijen. Zoovelen mogelijk is tot goede burgers te vormen is hunne roeping. Daarbij komt, dat de armoede gevaarlijk wordt voor den staat: want menige burgerkrijg ontleende er zijnen oorsprong uit, de armen zijn krachtens hunne verwaarloosde opvoeding en daar zij van de kerkelijke gemeenschap door de gierigheid der Geestelijken verstoken blijven (2), tot allerlei misdaden in staat, terwijl besmettelijke ziekten door hunnen ellendigen toestand zoo ras zich verbreiden.

2°. Om nu aan deze verpligting te voldoen, beginne de Magistraat met zich *bekend te maken met de armen.* Uit eigen boezem worde daartoe eene benoeming van twee of meerdere leden gedaan. In drieërlei soort zijn de armen dan te onderscheiden. Daar zijn er, die 't zij

---

(1) *Lib.* II. l. c. 910—931.

(2) Nam eo dilapsa est disciplina Ecclesiastica, ut nihil administretur gratis. Vendendi vocabulum abominantur, certe numerare (betalen cogunt. Episcopus tam detonsas oves non putat ad caulam suam et pasturam pertinere.

als zieken en krankzinnigen, 't zij als ouden of vondelingen in de *hospitalen* worden onderhouden. Door erfmaking meestentijds tot stand gekomen, hebben de erflaters, 't is waar, de bestuurders dezer gestichten aangewezen. Maar zij wilden toch zeker, dat hunne gelden goed en voor de armen besteed zouden worden. Nu blijkt het helaas! dat dit te vaak niet geschiedt, dat de hoofden dier gestichten zich verrijken, en allerlei schandelijke misbruiken zijn ingeslopen. „ De staat heeft volle regt om een en ander te onderzoeken, de inkomsten op te nemen, het getal verpleegden na te gaan. Want ontkent men die regten des staats, men heft deszelfs bestaan op (1); want heeft de staat zelfs regt over het leven, hoeveel te meer om toe te zien, dat iemands goederen en bezittingen regt worden gebruikt." — Behalve genoemde armen zijn er die een te huis komen hebben, of anderen, die vagebonden en bedelaars zijn. De laatsten verzamele men, des noods met geweld, op eene opene plaats, en onderzoeke dan, tevens omtrent de andere soorten, wie uit eene vreemde stad of staat zijn. Deze worden met een reisgeld weggezonden (2).

3°. Bij de anderen ga men uit van dit groote beginsel, „ dat ieder mensch in het zweet zijns aanschijns zijn brood moet eten; dat dus in den staat, gelijk in het huisgezin niemand ledig mag wezen." Men late de armen daarom van staatswege eenig bedrijf leeren, of kennen zij dit reeds, dan bestelle men hen bij dezen en genen, vooral bij de fabriekanten, die daartoe in 't algemeen

(1) Nullus potest eximere bona sua curae et imperio civitatis, nisi simul civitatem exeat. Quippe nec *vitam* potest eximere, quae prior et carior est, praesertim quum quisque fortunas suas beneficio civitatis, tanquam munus acquisierit, et ope eiusdem conservet.

(2) Het Placaet: Item, dat geen vreemde ofte uytlandige personen om Aelmoessen en sullen mogen bidden.

belang (publico nomine) verpligt zijn, maar ook wederkeerig de bestellingen ontvangen van publieke werken en van hetgeen voor de hospitalen benoodigd is. Niemand der gezonde armen is zoo stomp of hij kan iets doen. — Van hetzelfde beginsel ga men uit in de hospitalen. Vooral beginne men toe te zien, dat die er om anderen te helpen zijn aangesteld, hun werk ook doen. Ook *ouden* en *blinden* kunnen iets doen. Zoo alleen worden de booze hartstogten ingebonden, en door orde en werkzaamheid wordt de gelegenheid verruimd tot opname van *zieken*.

Vooral *de krankzinnigen* moesten betere behandeling ondergaan. Het onderzoek moest eerst wezen of er eenige reden en oorzaak van hun toestand kan gevonden worden, dan of deze hun natuurlijk is. „Vóór alle dingen moet men de woedenden door geen sarren, de dwazen door geen toejuichingen versterken in hun ongelukkigen toestand; eene onmenschelijke wreedheid! Zachte behandeling, werkzaamheid, leiding zou zoo veel vermogen."

En *de kinderen* trekke de staat toch vooral zich aan! De vondelingen mogen eerst in een afzonderlijk gesticht door *moeders* opgevoed, verder met andere kinderen der armen op scholen van staatswege worden overgebragt. De staat zie daarbij toch niet te bekrompen op geld, en zorge voor *beschaafde*, wel *ontwikkelde* leermeesters. De kinderen der armen moeten daar lezen en schrijven leeren, maar vooral de beginselen der christelijke vroomheid, matigheid, regtvaardigheid, werkzaamheid. Bij de meisjes worde vooral wat tot huiselijkheid opleidt, aangekweekt (1).

---

(1) Te *Brugge* bepaalde men in bovengenoemd statuut, dat de gildemeesters opgave zouden doen van de benoodigde werklieden, terwijl dan de overblijvenden bij de stad in dienst zouden genomen worden.

4°. De *handhaving* van eene en andere inrigting worde toevertrouwd aan *censoren*, wier toezigt, God gave, dat ook over de rijke luijaards kon gaan. „Dat zou eene grootere aalmoes zijn, dan vele duizende guldens aan de armen." Eene voorname vraag is zeker naar de *geldmiddelen*, om een en ander tot stand te brengen. WILDE de *geestelijkheid*, zij alleen kon genoeg doen. Zij mogten toch bedenken, dat hunne ruime en rijke inkomsten eigenlijk oorspronkelijk den armen toebehooren en dezen geschonken zijn. O! dat zij hun ambt slechts beter begrepen, om te onderwijzen en te helpen zoo velen mogelijk. Zij zouden het doen, indien zij zelve slechts zoo in CHRISTUS geloofden, als zij (tot hun eigen voordeel!) willen dat anderen zullen doen. God zal zich aan hen wreken, indien zij onwillig blijven: aan Hem zij dat overgelaten, en geen toevlugt genomen tot opstand tegen hen (1).

Maar hierop kon althans worden toegezien, dat de priesters onder voorwendsel van bijzondere vroomheid en eene menigte missen, geen groote sommen voor eigen voordeel verzamelen, die den armen tot nut konden zijn. — Men kon verder de kapitalen der hospitalen onder beter toezigt stellen; rijkere hospitalen konden armeren bijspringen; en

---

De kinderen der armen moesten onder het oog der armverzorgers worden onderwezen. — En het *Placaet* van KAREL: Van den kinderen der Armen — eenige sullen ter Scholen ghestelt worden, en een ander om een Ambacht — te leeren; ende (deze laatsten) sullen (althans) op Sondagen ende Heyligen dagen leeren haren Pater Noster, haer Geloove ende de geboden van der Heyliger Kercken, bij den Schoolmeester daartoe geordonneert, leeren enz. — En sullen de quade gheboeften, vroom van lyve, bedwongen worden te wercken, en heur winningen 't Huys te brengen.

(1) Hi Abbates et Episcopi maximam egenorum partem sublevarent, si vellent. — Si nolunt, Christus vindex erit. — Vitandus tumultus et discordia civilis.

men moest in het algemeen het armengeld niet te zeer door de opeenhooping van intresten vermeerderen, opdat de verzoeking tot misbruik niet te groot worde. Ook kon men in de kerken bussen plaatsen, de pracht en onnoodige statie bij begrafenissen, of bij de intrede van hooge personaadjen of van den keizer wat verminderen. En in enkele gevallen van dringenden nood kon de Magistraat zich persoonlijk bij de rijkere ingezetenen vervoegen, liefst om giften, eene enkele maal om eene leening. Want als beginsel blijve gelden dat „ de aalmoes een *vrije gifte* zij (1)." En vóór alle dingen, men vertrouwe op God, die magtig is om te helpen en gewillig, om boven menschelijke gedachten zegen te leggen in waarachtige werken der liefde (2). „ Bij alle vrome en goede werken moet gij niet overwegen wat *gij* vermoogt, maar hoeveel gij vertrouwt op Hem, die alles vermag (3)."

5°. Die vastheid in God zal vooral noodig zijn, bij het beproeven der uitvoering van opgenoemd plan. Want van vele zijden zal men allerlei bezwaren hooren opperen en ontmoeten. De een zal zeggen: „ daar is geen einde aan het geven;" maar geven en weldoen is zoo zalig, dat niemand om zich zelven daaraan een einde moest wenschen te zien. Een tweede: „ 't is wreed de armen zoo te behandelen;" maar is het wreed dat wij menschen en christenen van hen willen vormen? Weer anderen, — 't zijn quasi-theologanten, achten zich bezwaard door 's Heeren zeggen, „ dat er altijd

(1) Omnis eleemosyna libera sit.

(2) VIVES herinnert hier den magistraat van *Brugge* aan den goddelijken zegen, ondervonden op de nu reeds tien jaren geleden stichting eener armenschool.

(3) In piis rebus, nefas est considerare, quid possis, sed quantum fidas ei, qui omnia possit.

armen zullen zijn;" maar het is met dit woord van JEZUS als met Zijne voorzegging omtrent de ergernissen. Evenmin als deze, wil Hij de armoede. Ook zal bij de beste armenzorg, het ongeluk, die armoede in ruimere beteekenis, niet wijken: zoo blijft de medicus werkzaam, al zal hij nooit geheel de ziekten verjagen. Eindelijk zullen de armen zelve en zij, die zich op eene schandelijke wijze van der armen geld verrijkten, hevig ingenomen wezen tegen deze voorstellen. Maar men denke aan den tegenstand, dien CHRISTUS zelf ondervond, en met het oog op Hem, hoore men zijn gebod en volge de stem der conscientie, onvervaard door de stem eener afkeurende meerderheid. Hoe heerlijk zouden de vruchten zijn voor den staat en voor de armen en verwaarloosden zelve, als zij tot menschen en christenen geworden, of tot beteren toestand geraakten, of hun ongeluk gelaten leerden dragen!

V.

VIVES' *bestrijding van het Communisme* (1).

(Charitas mea, etsi facit tibi mea communia,
non facit tamen tua mihi communia.)

Communisme zij een naam van den nieuweren tijd, de rigting en zaak, die er door beteekend wordt, dagteekent reeds van de Middeneeuwen, maar kwam vooral tot openbaring ten tijde der Reformatie. Het onderscheid tusschen de revolutiemannen van onze dagen en van de 16e Eeuw, ligt evenwel hierin dat genen hunne droomen meer met politieke kleuren, dezen met godsdienstige

---

(1) De Communione rerum, ad Germanos inferiores. *Opp.* II, 923—931. Zie boven bl. 49 en 57.

verwden. Ten dage dat de menschelijke geest, moede geworden van het buigen onder menschelijk gezag in zake van godsdienst, de stem van LUTHER, die naar het Evangelie profeteert van de vrijheid des Christens, blijde begroet; ten dage dat de leeken, de H. Schrift, die de geestelijkheid haar eeuwen bedekt hield en misvormde, weder in handen kregen; ten dage dat de ellende des volks onder den dwang van edelen en prelaten, die zich in weelde baadden, zoo ontzettend groot was; in de eeuw toen nog iedere opgewekte hartstogt naar zwaard en vuur greep, toen was het geen wonder, dat de secte der wederdoopers ontstond, als een loopend vuur zich alom verbreidde, en niettegenstaande de dolzinnigste dweeperijen en vreeselijkste gruwelen, ook vele welmeenenden maar onbeschaafden medesleepte. Moest dit laatste zelfs ERASMUS getuigen, de tijdelijke zamenhang tusschen Wederdoopers en eerwaardige Doopsgezinden verheft dit boven allen twijfel, uit de eigen geschiedenis van *Nederland.* — Ieder weet, dat te beginnen met ERASMUS en COCHLAEUS, velen tot op onzen tijd aan LUTHER en de andere Reformatoren de schuld hebben gegeven. Ook VIVES heeft het gedaan, als hij eerst zonder het noemen van Diens naam, LUTHER voorstelt als dengenen, die in *Duitschland* alles op losse schroeven gezet had, en dan de Evangelischgezinden (supra modum Evangelici) betigt, de zwakken met het kwalijk begrepen woord des Bijbels tot allerlei waanzin en boosheid te verleiden. — Nu heeft de onpartijdige geschiedenis zeker een ander oordeel. Zij leert ons, dat ZWINGLI en LUTHER de Wederdoopers niet alleen bestreden, maar misschien zelfs te hard beoordeeld hebben; en, geeft zij ten volle toe, dat THOMAS MUNZER, MELCHIOR HOFMAN, JAN VAN LEYDEN en anderen naar aanleiding van LUTHER'S verschijning zijn opgetreden: zij herinnert

daarbij, dat zij juist als overdrijvers van zijne beginselen hem het hardst hebben beschimpt: ook toen is geschied, wat zoo vaak de geschiedenis vertoont, dat het heiligste vuur in onreine handen de meeste schade aanrigt. De Wederdoopers zijn slechts een gedeelte der onzuivere stof, die door geheel de geschiedenis der christelijke kerk, juist dan het hevigst gaat gisten, als zij in aanraking komt met de hemelsche waarheid. Soms schijnt het dat gene de overhand behaalt, maar het einde is steeds de overwinning van deze. Zoo oordeelt de geschiedenis; maar onpartijdig als zij is, verbergt zij het niet, dat verschijnselen als die der Wederdoopers den voorspoedigen loop der Hervorming veelzins hebben belemmerd, en vooral mannen als VIVES, die de groote beginselen der Hervorming en daarom haar zelve niet begreep, tegen haar hebben ingenomen. Men zij billijk! Zijn de zoogenoemde aanvechtingen des Duivels bij eenen LUTHER, psychologisch te verklaren van de oogenblikkelijke twijfelingen aan de deugdelijkheid zijner zaak, op het gezigt der gisting door haar teweeggebragt: wat wonder, dat VIVES en anderen een bewijs meenden gevonden te hebben, dat deze zaak niet was uit God? Vooral de jaren 1534 en 1535 deden zijn menschlievend hart bloeden over de gruwelen en dwaasheden, ginds in *Munster* door JAN VAN LEYDEN, hier in de Nederlanden te *Amsterdam*, te *Leyden*, in *Friesland* en waar niet al aangerigt (1). Van het laatste jaar is dan nu ook zijn geschrift: *over de gemeenschap van goederen*, en bepaaldelijk aan onze landgenooten gerigt, tegen de *Wederdoopers*. Opmerkenswaardig is het, dat hij daarin met geen enkel woord van de herhaling des Doops door deze dweepers, melding maakt. Eigenlijk gezegd was dit dan ook slechts

(1) AREND, Geschiedenis des Vaderlands II, 3, 620 verv.

eene bijkomende zaak geworden, en teregt heeft VIVES gezien dat de hoofdstrekking van alles was, revolutionaire omverwerping van het bestaande, vleeschelijke opvatting van de christelijke vrijheid en gelijkheid, uitloopende op eene onmogelijke, maar zoo ligt met enkele uit hun verband gerukte woorden der Schrift, in schijn te verdedigen, gemeenschap van goederen, daar te stellen door algemeenen roof. Geen wonder dat de aandacht van VIVES als van zelf op dit punt werd gevestigd (1). Want de man, wiens gemoed en theologie vol was van liefde; de man, die het lot en de verzorging der armen zich zoo aantrok, kon niet zwijgen, waar onder den naam van christelijke liefde en met woorden des Evangelies, in het reeds verscheurde *Europa*, een nieuw bloedig treurspel werd opgevoerd, welks einde, als de droom van gemeenschap der goederen voorbij was, juist verzwaarde slavernij en verergering van den toestand der armen zou wezen. VIVES nu bedoelde hen „ die minder uit verkeerdheid van hart dan door gemis aan verstand zich, op gezag van kwalijk begrepen Schriftwoorden, lieten medeslepen, om te staan naar gemeenschap van goederen. Zij toch zijn voor overtuiging vatbaar, en het ware te bejammeren, dat deze onschuldigen gelijkelijk met roovers werden gestraft door de Overheid." Iets wat helaas! het geval is geweest, toen de Doopsgezinden hier te lande verwisseld werden met de Wederdoopers!

De liefde dan, zoo zegt men, maakt *alle dingen gemeen;* en men beroept zich op de eerste Jeruzalemsche gemeente, om de gemeenschap van goederen aan te bevelen, gelijk op menig woord van JEZUS, den Heer!

---

(1) Zijn plan was evenwel om de Wederdoopers later te wederleggen omtrent hunne zoogenaamde *Messiasverwachtingen.* Zie l. c. pag. 929.

Maar vooreerst laat zich niet bewijzen, dat hetgeen te Jeruzalem in het vuur der eerste liefde en daarom geheel vrijwillig is geschied (1), van toepassing zou kunnen en moeten zijn op de geheele Kerk en Maatschappij! Reeds de geschiedenis der andere Apostolische gemeenten leert dit anders, en al wat naar dwang zweemde, was ook te Jeruzalem uitgesloten, daar ANANIAS en SAPHIRA niet om terughouding van goederen, maar om leugen zijn gestraft. — Beroept men zich verder op woorden van JEZUS: „die twee rokken heeft, geve één weg," en „ga heen en verkoop alle dingen om ze den armen te geven," in 't kort op alle plaatsen des N. Verbonds, waar van de onbeperktheid der liefde sprake is: men bedenke toch, dat JEZUS niet, in tegenspraak met zichzelven en zijne Apostelen, door weldadigheid en vrijgevigheid de luiheid en verkwisting kan willen bevorderd hebben! Vooral (en hier raakt VIVES den diepsten grond der dwaling) al wat JEZUS wilde geboren zien uit den aandrang eener *vrije ongedwongene* liefde, die dus aan niemand kan opgedrongen worden, dat wil men met geweld, des noods te vuur en te zwaard, uitwerken. — JEZUS zegt te *geven;* maar gij verstaat dit, uit *onbeperkte liefde jegens uwen broeder!* aldus, dat gij hem berooft, ontneemt, bij tegenstand om het leven brengt. „Zeker een nieuw en wat vreemd soort van liefde! omdat gij mij zoo teeder bemint, mij het mijne te ontnemen en te zorgen dat gij alles, ik niets bezit! Voorwaar dit is eene liefde, die den meesten ingang bij roovers, woekeraars enz. vinden moet. En, in ernst gesproken, zoo waarlijk de liefde alle dingen gemeen maakt, zoo zeker kan dit niet altijd op het bezitten van elkanders eigen-

(1) Fervente etiam tum in Christianorum cordibus sanguine Christi. Non ex jussu cuiusquam, sed instigatione charitatis fiebat.

dom, maar alleen op het gemeenschappelijk gebruik worden toegepast; of is niet alles wat der moeder behoort, des kinds, maar daarom nog niet zijn eigendom?"

„En vooral, *mijne* liefde, al maakt zij het mijne tot het uwe, maakt daarom het *uwe* nog niet het mijne." In kort de dwaling der wederdoopers (immers ook van de latere communisten?) is deze, dat hetgeen eerst van lieverlede door de magt eener *vrije* liefde tot stand kan komen, bij hen door middel van *dwang*maatregelen en, met liefde in den mond, uit zelfzucht en eigenbaat wordt beproefd.

Heeft VIVES tot hiertoe laten zien „dat opgenoemde gemeenschap door geenerlei wet is geboden," nu toont hij aan, dat „zij eene onmogelijkheid is." Noch naar den geest, noch naar het ligchaam, noch in toevallige uiterlijkheden kunnen allen gelijk zijn. De een heeft veel, de ander weinig verstand; de een is zwak, de ander sterk; de een moet krijgsman, de ander geleerde zijn. Zoovele menschen, zooveel onderscheid van karakters, en terwijl de een de zonde, de ander het goede bemint, de een deze, de ander gene gewoonte heeft, zoudt gij dezen allen één huis (1), ééne bezitting willen geven, en éénen regel voorschrijven? Doch wat spreek ik? JEZUS heeft het aanzien eener vreemde vrouw zonde genoemd, en waartoe leidt deze leer? En zeker eere zouden allen willen hebben, maar wie haar geven aan den luijaard en boosdoener!

In kort: „maak eerst nieuwe menschen; want met de menschen, zoo als zij nu zijn, zult gij geen gemeenschap hebben van goederen, maar haat, twist, oorlog bevorderen! God gaf aan de menschen zoo verscheiden verstand en vermogens, dat gelijkheid een

---

(1) Men denke aan Phalanstéres der nieuwe communisten!

droombeeld is (1). Want een weinig nadenken leert, dat eene maatschappij, waar gelijkheid van goederen was ingevoerd, toch geen twee dagen bestaan zou. Daarom (zoo eindigt VIVES) keert, misleiden! keert terug tot CHRISTUS en de Apostelen, die tot zachtmoedigheid en geduld vermanen; die willen, dat wij tevreden en zonder afgunst, hier heilig en stil leven, om onze eeuwige bestemming te bereiken!"

VI.

Eenige van VIVES' *opvoedkundige denkbeelden, ook omtrent het vrouwelijk karakter.*

Het ligt niet in den aard en de bedoeling van dit geschrift uitvoerig de methode mede te deelen, waarnaar VIVES de onderscheidene wetenschappen wilde behandeld en zoo uit haar verval wilde zien opgebeurd. Hij wijdde daaraan het tweede gedeelte zijner wijdloopige Boeken over het verval en de herstelling der letteren en wetenschappen (2). Maar geheel mogen wij niet zwijgen van zijne hoogstmerkwaardige denkbeelden omtrent de inrigting en geest van Scholen en Akademiën, zullen zij de plaatsen zijn ter opvoeding van eenen degelijken en christelijken geleerdenstand. Dit wordt ons gemakkelijk gemaakt, omdat hij zijne denkbeelden te zamen vatte in het tweede Boek van zijn opgenoemd geschrift (3). Niet minder onze opmerking waardig zijn de wenken omtrent het karakter der vrouw, de moederlijke pligten en de

---

(1) Non potuit exercitium rerum idem esse, ubi exercendi *ars* est diversissima.

(2) De tradendis disciplinis *Libri* V. Zie boven pag. 55.

(3) *Opp.* I, 450—461.

vrouwelijke opvoeding (1). — Om van het laatstgenoemde te beginnen: ERASMUS had geen ongelijk, als hij klaagde over de groote gestrengheid der denkbeelden zijns vriends omtrent een christelijk leven der jonkvrouw, der gehuwde, der weduwe. Zoo wordt de lektuur van de ridderromans met eene enkele pennestreek veroordeeld (2), en ons klinkt het zeker zeer vreemd in de ooren, naast den Bijbel, men bedenke aan eene vrouw! te hooren aanprijzen CICERO, PLATO, SENECA, en menigen kerkvader. Alle vrouwen konden toch geen OLYMPIA'S MORATA'S worden, of de dochters van THOMAS MORUS volgen (3)! Zoo wordt ook het dragen van gouden en zilveren versiersels, en de dans geheel en al afgekeurd, ofschoon de billijkheid gebiedt daarbij te vermelden, dat VIVES vooral de Carnavalsvermakelijkheden op het oog heeft, en zeer ter snede opmerkt, dat dezelfde vrouwen, die eenen geheelen nacht kunnen dansen, vaak te zwak zijn om te voet de kerk te bezoeken. Iets kloosterachtigs, ware het van lateren tijd, wij zeiden, iets methodistisch, is er vooral in den overmatigen lof aan den maagdelijken staat gegeven, soms met den schijn, als ware het huwelijk slechts een noodzakelijk kwaad. Van dienzelfden geest is het, als hij van de jonkvrouw eene doorgaande afzondering van de zamenleving eischt, en de keuze van eenen echtgenoot geheel en al aan de ouders wil zien overlaten! Maar daarnaast ontmoeten ons weder zoovele schoone en goede wenken omtrent het vrouwelijk karakter naar aan-

---

(1) Wij ontleenen hier trekken uit: De christiana femina. Zie boven blz. 51.

(2) Pestiferi libri cuiusmodi sunt in Hispania: Amadisus, — Tristanus, quarum ineptiarum nullus est finis; quotidie prodeunt novae: Coelestina laena etc. etc.

(3) Zie boven blz. 27.

leg en bestemming, omtrent de roeping der vrouw in het echtelijk en huiselijk leven, en daaruit afgeleid omtrent de regte opvoeding! De vrouw is, naar VIVES' oordeel, de zachtere type van het menschelijk geslacht. Maar juist hare zwakheid en teederheid, maakt haar, goed geleid, naar Gods wijze bestiering, geschikt voor de plaats door haar in te nemen. Haar aanleg is als het was, dat zoo ligt indrukken van buiten opneemt. Haar schoonste sieraad is die maagdelijke schaamte, die zich op het gelaat afdrukt en het kleed zij, dat nooit wordt afgelegd. Daarom is de gezegende onder de vrouwen, de moeder des Heeren voorbeeldig voor iedere vrouw, omdat *nederige* vroomheid in haar zoo schoon en onbevlekt zich vertoont. Ja godsdienstzin is een zoo wezenlijk en onmisbaar kenmerk van het vrouwelijk karakter „ dat eene goede vrouw bijna niet te denken is, zonder eenigen hang tot bijgeloof (1)" (mysticisme). Evenwel, wat dit laatste betreft, de vrouw vergete, eenmaal in het huwelijk getreden, niet dat de huiselijke pligten om het kerkgaan niet mogen verwaarloosd worden. Haar huis, doortrokken van vroomheid en liefde, is ook de altaar, welks offers Gode behagen. Het huwelijk namelijk en huwelijksleven, is te eener zijde van God onder toezigt der Kerk (2) ingesteld ter wering van zedeloosheid, ter anderer zijde is deszelfs bestemming niet alleen. de voortplanting van het menschelijk geslacht; maar gelijk het, naar het woord van GENESIS, de uitdrukking der innigste eenheid der liefde is, zoo moet liefde er de ziel van blijven en deze vooral in de *opvoeding* der kinderen zich openbaren. Ernst zij

(1) Non mihi satis probatur femina, quae non — ad superstitionem vergit, ex ingenti aliquo religionis amore. *Opp.* II, 607.

(2) Deus Auspex, Ecclesia pronuba.

er op den huwelijksdag, den geboortedag van voor of tegenspoed des volgenden levens (1). Zalig dat huis, waar de band, die alles eenigt, man en vrouw omstrengelt, de goddelijke liefde!" De liefde van CHRISTUS zij het voorbeeld (EFEZ. IV), en „ geene liefde worde tusschen echtelingen voor de ware gehouden, dan die zich rigt op de dingen, die blijven tot over het graf (2)." Uit die liefde vloeijen bepaaldelijk al de pligten der vrouw voort en worden haar gemakkelijk. Nooit vertoont die liefde zich schooner en meer krachtig, dan waar zij haar het ongeluk en den tegenspoed des mans leert mededragen en even daardoor lenigen. Ja in het huisgezin, waar godsvrucht en liefde de vrouw bezielt, zullen ook de dienstboden goed behandeld worden. „ Wil men van dezen liefde en getrouwheid, men bewijze hun zelf eerst belangstelling in hun zielenheil, b. v. door hun iets ter lezing te geven of hun iets goeds voor te lezen."

Maar vooral als *moeder*, rusten heilige en zalige verpligtingen op de vrouw! De moederlijke liefde is ingeschapen; want zij leert voor de kinderen alles doen, en met zoo onuitputtelijk geduld hen verzorgen, als op zich zelf onmogelijk schijnt. — De liefde tusschen de ouders onderling versterkt de liefde tot hun kroost, maar deze versterkt wederkeerig gene. Maar juist omdat de natuurlijke moederliefde zoo sterk is, worde zij door wijsheid en kracht bestierd. Het kind, door de moeder zelve gezoogd, groeije onder het oog van deze op, en ontvange van haar het eerste onderwijs. Wat in den kinderlijken leeftijd tot ons gebragt wordt,

---

(1) Profitemur in Baptismo Sathanae renuntiare pompis, nos baptismo ingentem pompam adjunximus. Permissae sunt nuptiae in remedium libidinis, nos effecimus ut nihil sit libidinosius.

(2) Nunqam verus erit amor, nisi in iis collocetur rebus, quae etiam sepulchro sunt superstites.

schiet diepe wortelen in het gemoed. Het kind *gelooft* alles, wat de moeder zegt; o moeders! merkt wel op deze heerlijke gelegenheid, om gunstig op uwe kinderen te werken." Verre zij toch het prijzen van of lagchen over verkeerdheden, dat reeds zoo menigeen heeft bedorven; en in plaats van allerlei dwaze vertelseltjes, make de moeder zich zedespreuken en korte levenslessen of verhalen eigen, om dezen bij iedere voorkomende gelegenheid in den omgang met haar kinderen te gebruiken (1).

De vonken der godsvrucht en het teedere zaad der deugd, die in iederen menschelijken boezem worden gevonden, worden zoo ligt verstikt door de zondige wereld, die reeds de kinderen omgeeft. „De christelijke moeder ga dezen schadelijken invloed tegen, en zoeke door de mededeeling van goede lessen en beginselen die vonken aan te blazen, dat zaad te doen wassen. Zij verzwakke de kracht (nervos) des ligchaams noch der ziel door weekelijkheid. Zijn er zoovele moeders, voor wie hare kinderen nooit genoeg eten, drinken of slapen, — o zij mogten deze zorg overplaatsen op de krachtige vorming hunner ziel. Nooit bijna ziet men goede en groote menschen, wier opvoeding weekelijk was. Niet dat eene moeder hare kinderen ooit *te veel* kan lief hebben; maar juist de ware liefde tot haar kroost, moet haar leeren, die liefde niet op eene verkeerde wijze te toonen, ja haar veelzins te bedekken. Namelijk, *wilt gij ouders! door uwe kinderen eens, als zij menschen geworden, weten wat ware liefde is, vurig worden bemind: zorgt, dat zij, nog kinderen zijnde, die niet weten wat ware liefde is en een*

---

(1) Accurrunt ad matrem pueri, — quaecunque responderit, credunt, mirantur, habent pro compertissimis; o matres, quanta occasio vel optimos reddendi filios, vel pessimos. — L. c. pag. 736.

suikerkoek boven hunne ouders stellen, u niet te zeer liefhebben." (1)

Wat nu de opvoeding der meisjes bepaaldelijk betreft, alles worde bij haar aangelegd op de aankweeking van nederige en stille vroomheid, van huiselijkheid en eerbaarheid. De moedermaagd MARIA zij het hoogste voorbeeld, versterkt door de kennis van zoovele heilige vrouwen, uit de geschiedenis der kerk. Vooral de heilige dagen moeten gewijd worden aan de lezing des Evangelies, bepaaldelijk van dat gedeelte, dat de Kerk voor dezen dag aanwees. De gewoonte om een afbeeldsel van MARIA op versierselen te dragen, en veel meer nog, om het beeld van die nederige te omhangen met allerlei fraaije kleederen, verdient afkeuring. Het gebed in de eenzaamheid zij de zaligste bezigheid der jonkvrouwe; het zij slechts geen lippenwerk; ook de Latijnsche gebeden moeten eerst worden verklaard. Doch genoeg, om iets van den geest van VIVES in zijne beschouwing van de opvoeding en het waarlijk christelijk karakter der vrouw te kennen.

Zijne denkbeelden omtrent de meer geletterde vorming van jongelingen, komen hierop neder. Na eenige aanmerkingen over de plaats voor een Gymnasium of Akademie uit te zoeken, van welke gezondheid, rust, en eene schoone natuur vereischten zijn; geeft hij eene teekening van de leermeesters, zoowel op de Gymnasiën als op de Universiteiten. Bezoldigd moeten zij worden door den Staat, niet hunne inkomsten trekken van de leerlingen: geldelijke aangelegenheden bevorderen nimmer de goede verstandhouding tusschen beiden. Niet

---

(1) Vultis vere ab iis amari, ea praesertim aetate, cum sciunt jam, quid sit vere amare: efficite, ne vos admodum ament, cum quid sit amor, adhuc ignorant et parentibus placentam et saccarum praeferunt.

alleen geleerdheid, maar ook de kunst van mededeeling; niet slechts goede zeden, maar wijze voorzigtigheid; niet alleen een gevoel van verhevenheid boven, maar van vaderlijke liefde jegens hunne leerlingen moeten zij bezitten. De leermeesters moeten onder elkander liefde en eendragt kweeken, en allen schijn zelfs van hetgeen men teregt *concurrentie* om eer en voordeel boven anderen noemt, vermijden. De leermeester, die zich regt levendig zijner roeping bewust is, moet zich beschouwen, als Gods dienstknecht in het helpen van anderen tot de verkrijging van de heerlijkste goederen. „Ja de gezindheid des leermeesters zij die van vaderlijke liefde jegens den geest zijner kweekelingen; dezen moeten den indruk ontvangen, dat het hier hunne opvoeding geldt tot gemeenschap met den hemelschen Vader. En dewijl waarachtige vroomheid het hoogste is, waarop alle studiën moeten uitloopen, herinnere zich de leermeester, welk vak van wetenschap hij onderwijze, altoos *christen* te wezen, en waar hij kan het zedelijk kwade te moeten tegengaan, het waarachtig goede te bevorderen. Het gezag der Heilige Schrift worde den leerlingen zoo diep in het hart geprent, dat zij bij het gebruik van eenig woord uit haar ontleend, God zelven zich vertegenwoordigen. Of zou men HOMERUS, HORATIUS en anderen aanhalen, maar van de H. Schrift zwijgen? Geschiede dit spreken van of over den Bijbel slechts met verstand! Gelijk toch een goed leeraar bij het onderwijs van iedere wetenschap of kunst, de behoeften en stand van ontwikkeling zijner leerlingen op het oog heeft: zoo geschiede dit vooral bij het onderwijs in de godsdienst, daarin getrouw aan het voorbeeld van den *volmaakten leermeester* in de vorming zijner discipelen."

Het bepaalde onderrigt in de moraal wilde VIVES

gegeven hebben naar eene handleiding in den geest van zijne vroeger medegedeelde *christelijke levenslessen.*

Verder trekt het onze aandacht, dat hij aandringt op de vervulling der verpligtingen van de ouders, bij name van den vader, jegens hunne kinderen. Hij wekt hen op, om het karakter en den aanleg des knaaps te leeren kennen; hij waarschuwt hen, om toch de studie niet alleen te beschouwen als een middel om aan de kost te komen, veel minder als den weg, om tot eer te geraken. Eene te vroegtijdige wegzending buiten huis, naar Gymnasium of Universiteit keurt hij af, omdat (en hier is het of men iets leest uit onzen tijd!) omdat er geen ongelukkiger ras van menschen is, dan dezulken die ter helft hunne studiën staken, en ongeschikt voor den stand van geleerden, nog ongeschikter zijn voor iedere andere betrekking in de maatschappij.

Doch eene verdere mededeeling van deze en soortgelijke beschouwingen, die uit zijne bovengemelde colloquia konden worden aangevuld, zou ons te spoedig brengen op een terrein, dat wij niet wilden betreden. Die er belang in stelt er te hebben heengewezen, is ons genoeg. Ons smart het alleen, dat VIVES opzettelijk zich heeft onthouden van de mededeeling zijner denkbeelden over de akademische opleiding en studiën des theoloogs. Was hij misschien bevreesd hierbij in opentlijken strijd zich te zullen wikkelen met de Leuvensche Universiteit, door de ervaringen die hij in dit opzigt daar had opgedaan?

DERDE GEDEELTE.

PROEVE TOT WAARDERING VAN VIVES IN VERBAND MET ZIJNEN TIJD.

(Utinam pax contingat a Christo animis nostris et ecclesiae suae. Disjecta omnia factionibus, sed catastrophe approbanda Christo et ab Illo uno exspectandus plausus.)

De twee voorgaande gedeelten van dit geschrift, hebben ons op de hoogte gebragt, om eene proeve te leveren, tot regte waardering van VIVES, ook in verband met zijnen tijd. Meer dan eene proeve durven wij het niet noemen; want juist de nadere kennismaking met de geschriften van iemand, die zooveel heeft geschreven, en meer nog het telkens dieper ingaan tot de studie der zestiende eeuw, toen zoovele geestesrigtingen, schoon langzamerhand geconcentreerd toch nog zich doorkruisen: een en ander doet het goed volbrengen der taak te zwaarder wegen. Vooral is dit het geval bij eenen man als VIVES, die ter eener zijde zoozeer leeft *in* zijnen tijd, maar ter anderer zijde zich niet schaart bij eene der hoofdvanen onder welke twee partijen elkander bestrijden op het gebied des geestes. Toch ondernemen wij de proeve goedsmoeds, ons bewust van liefde voor het onderwerp, en van onpartijdigheid in zooverre die moge-

lijk en pligtmatig is. De beste gang zal deze zijn, dat wij *eerst* VIVES persoonlijk karakter, *dan* in enkele trekken dat van zijnen tijd teekenen, om *verder*, ook door vergelijking met anderen zijner tijdgenooten, de plaats te zoeken, die hij in zijnen tijd heeft ingenomen. Dat hier en ginds herhaald wordt, wat reeds boven is gezegd, ligt in den aard der zaak; en de beoordeeling, waarom VIVES in onze dagen niet mag vergeten worden, laten wij aan den lezer over.

Wij spreken dan eerst van VIVES *persoonlijkheid.* Al zouden wij niet gaarne iemand beoordeelen naar den indruk alleen, dien zijn afbeeldsel op ons maakt, toch hechten wij er geen geringe waarde aan, wanneer 't geen ons van elders omtrent dezen en genen hoofdpersoon van eenigen tijd of wetenschap, bekend is, zich afdrukt in diens gelaat en door de aanschouwing van zijne beeldtenis wordt bevestigd. En zoo van éénigen tijd, van de portretten der 16de eeuw geldt dit allermeest. Legt bij voorbeeld de afbeeldsels van ERASMUS en LUTHER naast elkander, bij genen wat fijnheid in den mond, wat vernuft, wat satyrieke trek in het geheel, maar geen kracht; bij dezen wat openheid, rondheid, volheid des gemoeds, maar geen kieschheid of teederheid. Om tot VIVES te komen, — op zijn gelaat is niets schoons, aanvalligs, krachtigs, maar eene tint van ziekelijkheid, gedruktheid en zwakheid treedt u tegen; het is 't gelaat van den man, niet geboren om, gelijk men zegt, vooruit te komen in de wereld, of om ten goede of ten kwade een' grooten naam te maken. Maar ziet men langer en vorscht men dieper, zijne levensgeschiedenis en geschriften naast zich, men leest op die trekken het lijden der liefde over den zoo anders gewenschten toestand der wereld; 't is of zijne pen daar juist dat woord aan een' zijner vrienden nederschrijft: „onmagtig om voor deze tijden genezing aan te bren-

gen, stel ik mij te vreden mijn gemoed althans uit te *spreken* in geschriften." Ja van dat gelaat zegt gij: zoo deze moed betoont, het zal niet zoo zeer in den strijd wezen, als eene bezieling door liefde tot het voorstaan van regt en *vrede*. En ziet daar reeds de hoofdtrekken van zijnen aanleg en karakter genoemd. Geen scheppend verstand met hetgeen de Duitschers „Divinationsgabe" zouden noemen, maar een verstand, dat, onvermoeid van onderzoeken en leeren, de meest veelzijdige wetenschap in zich kan opnemen, om het juist geordend en beoordeeld weder te geven, een verstand dat ook bij zaken des gemoeds zijne heldere klaarheid niet verloochent. Geen gemoed van sterke hartstogten of van levendige en ras wisselende indrukken, geen gemoed, dat tot krachtige woorden of beslissende daden naar buiten drijft; maar een gemoed, dat op vroomheid aangelegd, eens tot liefde gestemd, met liefde zoovelen mogelijk omvat, door de liefde mede lijden kan, waar anderen werken of strijden, maar toch ook weêr uit de liefde kracht put, om zich zelf om anderen te vergeten; een gemoed, dat naar vrede hakende, in God den God des vredes en der liefde bemint, en ongeschikt voor deze wereld des strijds, heimwee heeft naar den hemel des vredes. Een wil, niet in staat, om grootsche denkbeelden of beginselen tot verwezenlijking te brengen in den kring, die hem omgeeft: maar een wil, die nogtans krachts genoeg bezit, om zelf zich niet van die beginselen te laten afbrengen, al strijden zij met den algemeenen geest der hem omringende wereld. Passen wij deze algemeene karakteristiek op zijn godsdienstig-christelijk leven toe, wij zeggen dan: hij is ook daarin een zeer rationeel mensch, daar hij zijne geloofsaanschouwingen steeds in juiste vormen zich afteekent, maar geen rationalist is hij, die zijne eigene rede tot koningin maakt; want hij leunt gaarne op gezag, zij

het met bewustheid van de kerk, of zonder bewustheid, van een' nooit vergeten leermeester. Hij is geen mystiek bij wien het gevoel op de vleugelen der phantasie in meer onmiddellijke aanraking met het hemelsche, het aardsche en de wereld doet vergeten; maar terwijl hij van den mystiek die diepte des gemoeds heeft, waarmede hij in enkele hoofddenkbeelden het geheele Christendom bezit, heeft hij een geopend oog voor de wereld, en lust, schoon niet altoos de tact, om op haar te werken. Zoo is zijn christelijk leven wijsgeerig, gemoedelijk en praktisch, maar toch niet geschikt om praktikaal te werken. Liefde is de ziel van zijn leven; voor zijne rede staat daar God als de hoogste liefde, maar niet altoos bedenkt hij genoeg, dat de heilige liefde ook straft: — CHRISTUS bemint hij als den Godmensch, die onze vrede is, maar vergeet veelzins dat deze ook gekomen is met vuur en om het zwaard te brengen; — de menschen bemint hij, als geschapen naar Gods beeld en tot de zaligheid eener ongestoorde gemeenschap, hij heeft diep medelijden met de ellende, door hunne zonden aangerigt, maar wordt daardoor, te regt tegen sommigen, ten onregte tegen anderen ingenomen, die den vrede verstoren, daar hij vergeet of niet doorziet bij wie 't een strijd is om eigenbelang, bij wie een strijd om anderer heil. VIVES ons te denken als een LUTHER, krachtvolle theses verdedigende, is eene onmogelijkheid; maar naast een FENELON achtten wij hem in staat, om ter wille des vredes eigen veroordeeling voor te lezen, maar tevens om als deze, het lastdier eener arme t' huis te brengen. Als een NEANDER zouden wij hem in onzen tijd kunnen denken, jaren lang gezegend werkzaam op eenen professoralen zetel, niet als een WILBERFORCE, schoon anders zijn geestverwant, met vastheid kampende in het midden der wereld. In één woord, VIVES is een voor-

treffelijk en geleerd mensch en Christen, vele van wiens onvolkomenheden de achting ons niet ontnemen voor zijne persoonlijkheid, deels omdat zij uit de eenigzins verkeerde rigting van goede eigenschappen zijn geboren, deels omdat zijn tijd en kring andere karakters meer van noode had, of althans meer gelegenheid tot ontwikkeling verleende. Ja zielkundig is het ons van een karakter als het zijne niet vreemd, dat hij in sombere oogenblikken ook onder invloed zijns ligchaams, den dood verkieselijk achtte boven het leven. Want schoon wij, in den geest van VIVES zelven, ook aan dit kind van God de regte plaats door de hemelsche Voorzienigheid achten aangewezen. zoo zouden *wij* zeker, niet te *Leuven*, niet aan het hof van *Engeland*, maar in eene der scholen van *de Broeders des gemeenen levens*, of als MERULA, hem herder eener kleine kudde gewenscht hebben. Edoch — reeds hernemen wij dit woord, omdat veel wat nu de belangrijkheid en leerzaamheid zijner verschijning uitmaakt in het midden van zijnen *tijd*, dan zich aan ons oog niet ter aanschouwing had aangeboden.

Dit legt ons van zelfs de noodzakelijkheid op, om met enkele trekken *het karakter van den tijd* van VIVES, de eerste helft der zestiende eeuw, te teekenen. In ieder opzigt, althans zooverre hij onze aandacht hier trekken moet, is het een tijdvak van krisis, een tijdvak dat elementen die tot hiertoe ondereen gemengd waren, zich beginnen af te scheiden en in bepaald tegengestelde vormen te vertoonen. De herleving der oude letteren allereerst had zich tot hiertoe *in* de Roomsch-Katholieke kerk ontwikkeld; daarom kon *Italië* tot hiertoe er de moeder maar ook de voedster van wezen. Zij het ook dat onder hare voorstanders daar, tot in LEO X, een geest van ongeloof aan het Christendom meer geheim of opentlijk werd gevonden, de

studie der wetenschappen kwam niet in verzet tegen de Kerk. Zij het ook, dat zelfs in *Spanje* uitstekende geleerdheid bij enkelen zich vertoonde, de Kardinaal XIMENES aan hun hoofd herinnert ons, dat de herleefde letteren, ook daar in geene oppositie wilden komen met de Kerk, haar leer en inrigtingen. Maar als van *Duitschland* en *de Nederlanden* uit, gelijk in de 15e eeuw reeds, zoo nu in den aanvang der zestiende, de geleerdheid ophoudt doel op zich zelf te zijn, maar in toepassing wordt gebragt, hier tot omverwerping van het gezag der vulgata, ginds tot betwijfeling van het gezag der traditie, elders tot terugleiding der leeken en betergezinde geestelijken tot den zuiveren inhoud des Bijbels: toen kan de krisis niet uitblijven. De tijd wast een ERASMUS boven het hoofd; humanist te blijven en toch Roomsch-Katholiek, wordt in het algemeen eene onmogelijkheid, tenzij dan dat men gelijk ERASMUS uit onvastheid van beginselen en karakter terug treedt; of met een bijna kinderlijk geloof, door een edel hart, maar dat geen genoegzaam scherpzienden blik heeft, vertrouwen blijft, dat de Roomsch-Katholieke kerk bij het ontstoken licht der wetenschappen zich zelve reformeren zal. Maar de algemeene geest van monniken, geestelijken en universiteiten als *Parijs* en *Leuven*, wordt meer en meer strijd tegen de letteren, als oorzaak en voedster der ketterij van LUTHER, ZWINGLI en anderen. En deze zelve, de hervormers en hunne vrienden, men denke bijv. aan MELANCHTON, zijn voor hunnen tijd uitstekende literatoren; maar reeds vertoont zich bij hen uit ligt begrijpelijke oorzaken, het tegenovergestelde van de bewonderaars en bevorderaars der letteren in *Italië*. Dezen werden door overdreven bewondering der oudheid, in de Kerk blijvende, ongeloovig aan het Christendom; genen uit de Kerk gaande en ook door de letteren tot een ge-

reinigd Christendom gebragt, werden ongeloovig aan de Grieksche en Romeinsche oudheid; d. i. de betrekkelijke waarheid en deugd der oude wijsbegeerte en staten werden straks door hen voorbij gezien.

Zóo spreken wij reeds van de Hervorming. Haar noemen wij insgelijks in den vollen zin des woords eene krisis; eene scheiding, die daar komt in de christelijke kerk, in de Europesche menschheid, door de zamenvatting van verschillende elementen die lang sporadisch werkten, tot groote hoofdbeginselen. Het is toch eene zeer verkeerde voorstelling, de Reformatie aan te zien voor een, als plotselijk van den hemel gevallen feit. Niet de denkbeelden, de strijdpunten, de stellingen der Hervormers afzonderlijk beschouwd, zijn nieuw; maar dit is het nieuwe van hunne verschijning, hierdoor zijn zij, wat wij op ander gebied genieën, hier mannen Gods noemen, dat zij de negatieve oppositie tegen Rome positief hebben gemaakt, of de Evangelische denkbeelden hier en ginds reeds uitgesproken tot één hebben gebragt, in de groote beginselen: Gods woord bron en toetssteen der waarheid, regtvaardiging des zondaars door geloof, het heil van God alleen afhankelijk en in CHRISTUS volkomen geschonken. Eene verdere ontwikkeling daarvan is niet noodig; alleen mogen wij deze aanmerkingen niet weêrhouden. Vooreerst, niet alle zijden der christelijke waarheid konden aan den dag treden, meer bepaaldelijk niet wat wij de Johanneïsche leertype zouden noemen, de meest ideale. Vervolgens de vormen, waarin die beginselen zich vaak openbaarden waren niet volkomen, ja soms zeer gebrekkig en dus ligt aanleiding gevende tot misverstand van de beginselen zelve. Eindelijk de strijd door deze krisis gewekt, 't zij uit den aard der zaak natuurlijk 't zij door het misbruik der vrijheid tot vleeschelijke doeleinden, kon ligt

schijnen de menschenliefde aan den ijver voor de waarheid ten offer te brengen: het philanthropische element des christendoms ging ligt schuil, en een menschlievend hart kon een anders helder oog verblinden, om de noodzakelijkheid des strijds te miskennen. Ook hij die weet, dat het onweder noodzakelijk is tot zuivering van den dampkring, kan weenen en sidderen, als hij deszelfs tijdelijke verwoestingen aanziet; wat kan, die deze eerste overtuiging niet heeft, wat kan hij anders dan met moeite zich onderwerpen aan het duistere godsbestuur?

Men vergete eindelijk niet (want het doet ons VIVES beter begrijpen en waarderen!) dat, al waren LUTHER en ZWINGLI wezenlijke *volksvrienden*, de krisis door hun optreden verwekt, al den schijn had, de volksellende te komen vermeerderen, door bij den wreeden oorlog tusschen de twee hoofdmonarchen van *Europa* gevoerd, een nieuw vuur te ontsteken.

Doch genoeg om met eenige zekerheid *de plaats* te zoeken, die VIVES inneemt in dezen zijnen tijd, en hem als zoodanig te waarderen. Immers historische belangrijkheid heeft hij alleen, die ons in eenig tijdperk eene bepaalde rigting vertegenwoordigt; de rigting van VIVES is, maar geheel anders gewijzigd dan bij ERASMUS, dat hij in het midden der krisis levende, ten deele aan geene der beide zijden zich voegt, ten deele boven die beide zijden verheven is. VIVES is zijnen tijd ten achter, liever nog, staat er buiten of beneden; VIVES is zijnen tijd vooruit en staat er dus boven. Daartoe heeft zijne vorming bijgedragen, verder de invloed van ERASMUS, ook de kring waarin hij het allernaast zich bewoog en die hem den eigenlijken aard der Reformatie niet juist ontdekte, maar niet het laatst te noemen, zijn menschlievend, naar vrede hakend gemoed.

VIVES is *humanist*. Te *Parijs* met de scholastiek in

haar akeligste verschijnselen bekend geworden, verdiept hij zich met onverdroten ijver in de klassieken; dezen erkennende als zijne groote meesters, wordt hij een bestrijder der scholastiek, tracht studie van hen te bevorderen en hun invloed te verzekeren op de vernieuwing der wetenschappen. Ook worden hem PLATO, CICERO en SENECA, onbewust half, de opleiding tot eene theologie die in den grond der zake verre verheven is boven die der Kerk, aan wier gezag hij nogtans niet twijfelt. Zoo staat hij beneden zijnen tijd en begrijpt dien niet, in zooverre hij niet beseft dat de studia humaniora in onverzoenlijken strijd zijn geraakt met de Kerk; dat het standpunt van zijnen leermeester ERASMUS niet houdbaar is, en dat LUTHER en ZWINGLI eigenlijk gezegd niets anders doen dan met de H. S. in de hand, voortgaan op de baan, door ERASMUS ingetreden.

Maar boven zijnen tijd staat hij toch ook weder, als hij noch met de Italiaansche geleerden tot ongeloof vervalt, noch met de Reformatoren in de Grieksche en Romeinsche oudheid niets dan kwaad ziet, en PLATO, CICERO, SENECA en ARISTOTELES, hoewel niet in even sterke mate als de Propheten, toch ook paedagogen tot CHRISTUS durft noemen. Ja vergeven wij het hem gaarne, dat hij soms in zijne bewondering van de oudheid, het specifiek-christelijke te zeer uit het oog schijnt te verliezen; aan den anderen kant vergeten wij het niet, dat hij de gronddwalingen der ouden heeft genoemd. In één woord hij is mede de hernieuwer geweest der rigting in dit opzigt van ORIGENES, en CLEMENS van *Alexandrië*, en de voorlooper van hetgeen wij in *Nederland* de school van VAN HEUSDE zouden beteekenen.

VIVES is verder uitnemend *christelijk theoloog*. Hij heeft en blijft behouden diepen eerbied voor de Roomsch-Katholieke Kerk. Toch is hij nergens in zijne vele

geschriften bepaaldelijk opgetreden als verdediger van een harer meest kenmerkende dogmen; van de tegenstelling tusschen clerus en leeken, van de verdienstelijkheid van goede werken, als boetedoeniggen, of van de toerekening van anderer verdiensten door den Aflaat zwijgt hij. Ja zijn spreken over het vasten, over het caelibaat, over de transsubstantiatie, zelfs over de vereering van MARIA (en deze vereerde hij hoog) is toch zoo gematigd, dat gij er noode den ijverigen en trouwen zoon der kerk in erkennen zult. En waar hij met verkeerdheden der kerk of der kerkelijken in aanraking komt, daar spreekt hij onverholen, hier van de schandelijke onheiligheid der Pausen, ginds van de lage gierigheid der geestelijken; elders berispt hij de verkeerde wijze, waarop men eigenlijk in plaats van de waarheid eigen opieniën voorstond uit eer- en geldzucht; ja verbergt zijn gevoelen niet, dat de onchristelijke bestrijding van de ketters, de wel verkeerde maar toch eerst goed gemeende dwaling van LUTHER had bevorderd, in plaats van genezen. Zoo waren er in VIVES vele reformatorische elementen; van waar dat hij nimmer van verre er aan gedacht heeft, om zich aan de Reformatie aan te sluiten; hij de helderziende Evangelische Christen, hij de Katholiek, maar alles behalve geheel Roomsch-Katholiek? Verscheidene redenen werkten hiertoe zamen; maar allen bijeengenomen laten zich dus uitspreken: VIVES kende de Reformatorische beginselen niet, en kon daarom niet doorzien, dat de doorvoering van dezen, ook ten koste van veel strijds, het eenige genees- en redmiddel der kerk was. Dat hij die beginselen niet kende en ook nooit eene meer ernstige poging deed, om ze te leeren kennen, daartoe hebben èn zijne opvoeding èn zijne te groote afhankelijkheid van ERASMUS, èn zijn terugschrikken voor vele van de eerste verschijnselen, als die der wederdoopers

en der twisten onderling van de Reformatoren, ieder het hunne bijgedragen; waarbij ook misschien niet moet vergeten worden, dat, toen de Reformatie in *Duitschland* en *Zwitserland* zich reeds bepaalde vormen gaf, in de Nederlanden, bij name in *Brabant* nog slechts enkele onbeschaafden of ongeleerde kloosterlingen, in ons oog heerlijke, maar juist voor een' geleerde als VIVES niet zeer overtuigende getuigen van haar geweest zijn. Gevolg hiervan is, dat VIVES voortreffelijke christelijke theologie zich buiten zijnen tijd, d. i. beneden de behoeften en eischen van dien tijd beweegt, maar even juist daardoor op een standpunt zich verheft, dat daar is boven zijnen tijd. Wat het eerste betreft, eene christelijke theologie van 1540, waarin van de tegenstelling der *genade* Gods en 's menschen werk tot zaligheid, van de verhouding van *geloof* tot de *werken*, van de al dan niet genoegzame kracht van CHRISTUS *offerande* eens aan het kruis volbragt, bijna of in het geheel geene sprake is, die theologie staat buiten dien tijd. En wat het andere aangaat, eene christelijke theologie van 1540, in welke het Christendom als liefde is begrepen; in welke de χαρις van PAULUS is opgenomen in en verheven tot de ἀγαπη van JOHANNES; waar de uiteenvallende momenten van geloof en werken, van regtvaardiging en heiliging, van de verlossende en voorbeeldige kracht van CHRISTUS, zijn te zamengevat in het hoogere en alomvattende denkbeeld van gemeenschap door liefde met God, zooals Die in CHRISTUS ons eerst lief heeft, krachtens diens liefde tot in den dood ons met Zich vereenigt en met elkander: — die theologie achten wij te staan boven den tijd harer geboorte. Wij zullen dit niet breeder aantoonen; alleen moeten wij niet verzwijgen, dat VIVES even daardoor het bewijs levert, waarom de Reformatoren, als altijd polemiserende tegen het dogma en de

praxis der Roomsch-Katholieke kerk, daardoor gehinderd werden, om de hoogste, de Johanneische (1) opvatting des Christendoms, helder te aanschouwen. Maar tevens blijkt hier, dat de vormen in welke de Reformatoren het Christendom, naar PAULUS hebben uitgesproken, toen tegenover het bedorven Roomsch-Katholicisme de eenig geschikten waren, en ook wel zullen blijven. Maar met vreugde begroeten wij in VIVES theologie èn eene wel aangename terugwijzing, hoe de geest van CHRISTUS niet is geweken uit de inwendige Kerk, ook toen zij uitwendig ten prooi was van leugen en bederf, èn eene schoone profetie van de kerk der toekomst, wier theologie zal gebouwd worden uit de zamenstemming van die komen uit *Rome*, uit *Wittenberg*, uit *Genève* in dit eene „God is liefde; in CHRISTUS is door de liefde God en Mensch één; in zijne gemeenschap worden allen die zich Hem verhechten één, gelijk de Vader in Hem en Hij in den Vader!"

VIVES is eindelijk *philanthroop*. Vergaten wij dit als zijn persoonlijk hoofdkarakter, uitgedrukt in al zijne geschriften, op te merken, dan was noch de eigenaardige rigting zijner humanistische studiën, noch vooral zijn theologie en verhouding tot de Kerk en Reformatie regt te begrijpen, te verklaren, te waarderen. Als philanthroop heeft hij, de anders niet krachtvolle, de kracht gehad om vorsten als HENDRIK VIII en KAREL V, om den Paus en den Groot-Inquisiteur van Spanje de waarheid te zeggen; als philanthroop heeft hij tot vrede en eendragt vermaand in eenen tijd des zwaards en des strijds; als philanthroop heeft hij het communisme bestreden, eene betere armen-

(1) Wij noemen ze Johanneïsch, niet omdat PAULUS haar niet heeft, maar omdat zij bij JOHANNES 't meest „unvermittelt" is uitgesproken.

verzorging uitgedacht en aangeprezen, en liefde als het groote beginsel van paedagogie geroemd. Die philanthropie, was zij ter eener zijde bij hem eene vrucht des Christendoms, heeft aan den anderen kant zijner theologie, anthropologie en soteriologie haar bepaald karakter ingedrukt. Ja zijne philanthropie heeft hem het geloof bewaard, dat de Roomsche kerk langs gelijkmatigen weg, door wetenschap, volksonderwijs conciliën, zich zelve zou willen reformeren; en toen dit vertrouwen niet bevestigd werd, is hij toch door die philanthropie tegen de Reformatie ingenomen gebleven, omdat vele harer eerste verschijnselen strijd, twist en tweedragt waren. Al wat ons uit vroegere mededeelingen bekend is, bevestigt dit, maar de sterkste proeve is wel deze, dat hij in zijn geschrift over armenzorg met de zwaarste beschuldigingen optreedt tegen de geestelijken, en toch ter liefde des vredes ieder verzet tegen dezelve afraadt, en de kerk latende wat zij is, van den Staat eischt wat der kerke moest wezen. Maar dit hem geheel beheerschend philanthropisch beginsel verheft VIVES boven zijnen tijd. Namelijk de philanthropie als eene bepaalde bijzondere rigting behoort niet tot de zestiende eeuw. Wij zeggen als bijzondere rigting; want wij loochenen niet, dat er toen geen menschenliefde werd gevonden, vooral niet daar de strijd om christelijke waarheid altoos in den grond ook in menschenliefde wortelt. Maar al behooren ook waarheid en liefde bijeen in het Christendom, dit neemt niet weg dat in verscheidene tijdvakken een dezer beide momenten meer op den voorgrond en dan ligt eenzijdig op den voorgrond treedt. In den strijd der zestiende eeuw was dit aldus met de waarheid; daarom scheen het dus soms een strijd te zijn en was het soms een strijd ten koste der liefde. Van daar dat er in de voortreffelijkste mannen uit dien tijd, bij name in LUTHER, CAL-

VIJN, iets hards altoos wordt gevonden, wat ons gevoel onaangenaam aandoet. — VIVES nu vertegenwoordigt in dien tijd eene geheel tegenovergestelde rigting, die namelijk, waarbij de liefde op den voorgrond treedt, en de waarheid slechts in zooverre wordt behartigd als zij in dadelijk verband met menschengeluk staat, of de strijd om waarheid vermeden wordt, uit vrees voor de ellende van twist en tweedragt. Vergeten wij daarbij niet, dat in de zestiende eeuw tot onder zijne oogen een oorlog tusschen vorsten gevoerd werd, waarbij de volkeren vreeselijk leden: dan wordt het natuurlijk, dat de nieuwe strijd aan zijn menschlievend hart de bede ontlokte: dat CHRISTUS zich over zulk eene ellende mogt ontfermen. Ja VIVES moge daar als bekend persoon uit de geschiedenis bijna als de eenige staan, men beschouwe hem nogtans als den vertegenwoordiger van anderen, die waarlijk niet uit onedele beginselen, maar uit de vreeze van een menschlievend hart, de Reformatie verkeerdelijk beoordeeld, en van haar afkeerig zijn gebleven (1).

Zoo voert ons de gang der beschouwing als van zelfs tot de vergelijking van VIVES met sommige zijner tijdgenooten. Men heeft in VIVES eenige bepaaldelijk Nederlandsche elementen willen opmerken (2). Ons is de geheele voorstelling van een eigenaardig Nederlandsch karakter op het gebied der Reformatie, altijd nog ietwat zwevend. Maar in allen gevalle zouden wij liever blijven staan bij den invloed, dien ERASMUS op hem uitoefende; want om iets te noemen, noch van WESSEL GANSFORT, noch van

(1) De begaafde schrijfster van het *Huis Lauernesse* heeft eene schoone poging gedaan, om ook iets van deze geestesrigting te teekenen.

(2) H. G. BRAAM, Diss. Theol. exhibens J. L. VIVIS, Theologiam Christianam, *Groningae* 1853, pag. 175.

de *Broeders des Gemeenen Levens*, noch van de *Rederijkers* hebben wij ergens een spoor bij VIVES gevonden, en zijne correspondentie was goeddeels met Spanjaarden, niet met Nederlanders. Doch hoe dit zij, eene vergelijking met enkele tijdgenooten of die iets vroeger leefden, zal tevens de eigenaardigheid van VIVES doen uitkomen. En hier biedt zich van zelfs ERASMUS het eerste aan, de man, aan wien VIVES voor een goed deel zijns verlossing uit het dorre scholasticisme, de toeleiding tot de klassieken en de beste kerkvaders, en langs dezen weg de vorming tot eene Evangelische theologie verschuldigd was; de man, aan wien VIVES altoos daarvoor dankbaar is geweest, dien hij heeft trachten te troosten en te bemoedigen onder de bestrijding door zoovele tegenstanders; ERASMUS nog eens de man, bij wiens tegenspoed, door VIVES misschien dieper dan door hem zelven gevoeld, de balling van HENDRIK'S hof, de miskende en ziekelijke geleerde, de onbegrepen menschenvriend zijn eigen lot kon vergeten. Het behoeft dan ook geen aanwijzing, hoeveel overeenkomst daar is tusschen den christelijk-praktikalen geest van den grooten Rotterdammer, uitgesproken b. v. in zijne Enchiridion, en dien van VIVES. Nog minder is het van noode aan te toonen, omdat dezen van algemeene bekendheid zijn, hoe de beschouwing van ERASMUS omtrent de verbetering van den kerktoestand zonder verstoring van vrede, en zijne beoordeeling van LUTHER, althans in de latere perioden zijns levens, bijna geheel door VIVES zijn gedeeld. Ja het ware te wenschen geweest, dat VIVES hier wat minder door de oogen zijns leermeesters gezien, en de zaken minder met persoonlijke affectie jegens dezen beoordeeld had. Toch is er een niet gering onderscheid! ERASMUS is de gevierde bij hoven en vorsten, en weet zich zeer goed in de wereld te bewegen; VIVES is de balling van